

**LES QUATRE ESTACIONS DEL MÓN PAGÈS
TRADICIONAL DE Cerdanya**
**Espigolant entre l'etnobotànica, l'antropologia
i la literatura**

DISCURS

llegit a l'acte d'ingrés de l'Acadèmic Corresponent
Il·lustre Sr. Dr. Joan Muntané Bartra
Celebrat el dia 22 de novembre de 2021

PRESENTACIÓ

a càrrec de l'Acadèmic Numerari
Excel·lentíssim Sr. Dr. César Blanché i Vergés

Barcelona
2021

*L'Acadèmia no es fa solidària de
les opinions que s'exposen en les publicacions,
de les quals és responsable l'autor.*

Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia

Amb la col·laboració del Departament de
Justícia de la Generalitat de Catalunya

Dipòsit legal: B-16848-2021
TIRO Y RETIRO

PRESENTACIÓ

a càrrec de l'Acadèmic Numerari

Excel·lentíssim Sr. Dr. César Blanché i Vergés

**Excel·lentíssim Senyor President,
Excel·lentíssims i Il·lustres Senyores i Senyors Acadèmics,
Distingides autoritats acadèmiques i professionals,
Estimats familiars, amics i companys,
Senyores i Senyors,**

Abans de res, vull expressar la meua gratitud a la Junta de Govern de l'Acadèmia per haver-me encarregat la presentació del nou acadèmic corresponent electe, Dr. Joan Muntané i Bartra, en aquest acte solemne i joiós d'ingrés.

La seva candidatura va ser avalada pels acadèmics Drs. Jaume Bech i Montserrat Baiget i per mi mateix, que tinc el goig de presentar-los un cerdà farmacèutic, botànic i amic, amb una mica d'emoció i de recordança de les arrels, també cerdanes, del meu avi de Queixans.

El Dr. Joan Muntané va néixer a Alp, a la Cerdanya, l'any 1952 i això ja va condicionar tota la seva trajectòria. Va "baixar" a estudiar el batxillerat a La Salle, a Barcelona, on també hi va cursar els estudis universitaris, a la Universitat de Barcelona. Va obtenir la llicenciatura en Farmàcia l'any 1974, però la seva passió per la natura i, especialment, per les plantes, el va dur a cursar, immediatament, la llicenciatura en Biologia, que va acabar l'any 1977, mentre dirigia un laboratori farmacèutic com a substitut.

Inicia aleshores l'exercici professional, que pot situar novament a la seva comarca. Es tracta d'un recorregut d'anada i tornada que cada cop és més difícil entre els que obtenen estudis superiors, i que les oficines de farmàcia segueixen mantenint com una oferta laboral

atractiva per assegurar arrelament i estructura de país. El Dr. Muntané comença la tasca de farmacèutic comunitari, obrint oficina de farmàcia a Puigcerdà l'any 1978, activitat que complementa com a professor de l'Institut d'Ensenyament de Puigcerdà durant el període 1979-80, farmacèutic responsable de l'Hospital de Puigcerdà de 1980 a 1988 i, encara, Inspector Farmacèutic Municipal, interí (situació ben típica d'aquest país, per tal com l'interinatge s'allarga de 1982 a 2011). Aquesta arrancada ja prefigura l'empenta del nou acadèmic, que completa la formació amb els Diplomes Universitaris d'Òptica i Optometria i de Tècnica Ortopèdica, que li permeten ampliar l'abast dels serveis que ofereix l'oficina de Farmàcia.

Però l'interès per les plantes i la cultura de la seva terra li reclamen l'atenció i l'animaven a començar un treball de recerca, encara poc definit en aquells moments. Va ser aleshores quan vaig conèixer en Joan Muntané. El Dr. Lluís Girau i Bach, que fou acadèmic corresponent d'aquesta Reial Acadèmia i que havia estat professor seu durant la carrera, em va oferir co-dirigir amb ell un treball "d'un xicot de Puigcerdà que vol fer una tesi doctoral sobre un recull de plantes medicinals de la Cerdanya". Cal dir que, en aquests termes, no existia cap precedent de projecte de recerca amb estructura acadèmica moderna a Catalunya sobre aquesta qüestió. Certament, hi havia precedents il·lustres i molt destacats, que podem exemplificar en les documentades recerques de camp del Dr. Pius Font i Quer a partir d'informants molt qualificats i que, en bona part, són recollits al *Discórides Renovado*. La tesi doctoral, doncs, havia d'establir una metodologia d'estudi nova per a una disciplina nova en aquells moments, l'Etnobotànica. A cavall entre les ciències i les humanitats, l'Etnobotànica oferia una manera de treballar a partir d'entrevistes amb informants sobre usos i coneixements populars sobre plantes, verificar les informacions botàniques (identificació, testimonis d'herbari), d'ús medicinal (farmacològiques, galèniques) i elaborar un catàleg, inclouent-hi també la fitonímia i altres aspectes de cultura popular i gestió del territori. Amb aquest objectiu, durant un bon grapat d'anys, en Joan va recórrer les raconades més amagades de la Cerdanya a la cerca de persones posseïdores d'aquesta informació antiga però viva, per tal de documentar-la i preservar-la. El resultat fou la tesi *Aportació al coneixement etnobotànic de Cerdanya*, llegida l'any 1991, amb la menció *cum laude*.

He de destacar, per a tots vostès, que va ser la primera tesi d'Etnobotànica farmacèutica a una universitat catalana, i com a contribució rellevant va ser mereixedora del Premi Nacional "Joan Amades" 1992 d'Etnografia, atorgat per la Generalitat de Catalunya. L'aportació del Dr. Muntané es va integrar en el conjunt d'iniciatives que culminarien en la consolidació d'una línia de recerca en Etnobotànica a la Facultat de Farmàcia, que dirigeix el Dr. Joan Vallès, acadèmic corresponent d'aquesta casa. Però segurament, el premi més important per al Dr. Muntané va ser la celebració de la publicació de la tesi en forma de llibre (*Herbes, Remeis i Creences de Cerdanya*), presentat en un memorable sopar a Puigcerdà, on va poder agrupar desenes dels informants que havia entrevistat durant la tesi. Potser mai, a tot Catalunya, s'havia reunit tanta saviesa popular sobre plantes d'aquella manera, rajant des de segles, no des dels llibres, sinó des de les muntanyes i prats de la Cerdanya sencera, als dos costats de la inútil ratlla fronterera. La flora, la llengua i els homes i dones, i la tesi del Dr. Muntané ens demostren l'artificialitat de la ratlla.

Però totes aquelles persones seguien anant a la farmàcia Muntané, amb noves informacions i mostres de plantes per identificar i en Joan sabia que no havia pogut acabar la catalogació: hi havia encara persones per entrevistar, molt grans d'edat, que calia visitar amb urgència (algunes ja anaven morint, amb una saviesa ancestral a punt de desaparèixer). I hi havia les comarques del nord, el Capcir, el Conflent i la Fenolleda, els coneixements etnobotànics de les qual encara calia documentar. El Dr. Muntané va desplegar totes les seves capacitats familiars, animant els seus fills Núria i Joan (ara, tots dos farmacèutics) a fer els treballs de recerca de Batxillerat sobre la qüestió, i, sobretot, ell mateix, iniciant una segona tesi doctoral. De fet, com que era llicenciat en Biologia, per què no una tesi per ser doctor en Biologia?. D'aquesta manera, l'any 2005, llegia la segona tesi a la UB, *Etnobotànica, etnofarmàcia i cultura popular a la Catalunya Septentrional* també amb menció *cum laude*.

En Joan Muntané segueix investigant en el camp de l'Etnobotànica farmacèutica pirinenca, amb noves exploracions de recerca, publicacions, ponències i comunicacions a congressos, nacionals i internacionals, conferències impartides i pertany al Grup de Recerca en Biodiversitat i Biosistemàtica de Plantes, consolidat de la Generalitat

de Catalunya, que figuren al currículum que ha lliurat a la Reial Acadèmia.

Però permetin-me eixamplar una mica el focus per poder veure fins on arriben les activitats del nou acadèmic:

En l'àmbit de la divulgació – Conscient que tota la saviesa popular acumulada i recuperada ha de tornar a la societat, està fent un esforç ingent de transmissió i de divulgació a través de tots els canals possibles. Voldria destacar aquí, les publicacions en forma de llibre de les seves tesis (dues edicions de la primera, a més de la segona, *Tradicions, costums i creences de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent)*, en col·laboració amb els seus dos fills Joan Muntané Manaut i Núria Muntané Manaut.), però també les síntesis sobre plantes medicinals del Pirineu amb d'altres autors, els llibrets de tradicions lligades a les plantes i a la natura, els llibrets de fitxes il·lustrades de plantes medicinals, fruits comestibles, etc. , les intervencions als mitjans (sobretot a la ràdio local), l'edició de pòsters de plantes medicinals de muntanya (esponsoritzades per la farmàcia!) i, en especial, els cursos de formació sobre plantes medicinals i flora d'alta muntanya a la Universitat d'Estiu de Puigcerdà, organitzada per la Universitat Ramon Llull, que des de 2002 dinamitzen i aporten dimensió universitària en aquesta vila tan lluny de les grans capitals, on hem tingut ocasió de ser convidats diversos acadèmics d'aquesta casa, com el Dr. Miquel Ylla-Català, el Dr. Joan Vallès o jo mateix.

En l'àmbit de la docència universitària, també ha estat professor col·laborador de cursos a la Facultat de Farmàcia de la UB, als programes d'estiu als Els Juliol, o a la Universitat Catalana d'estiu a Prada de Conflent.

Però el seu caràcter polifacètic ens permet retrobar en Joan Muntané col·laborant i al darrera d'iniciatives com ara:

L'impuls a diverses entitats i associacions, mostra del seu compromís cívic, de les que voldria destacar, dins l'àmbit comarcal, l'Institut d'Estudis Ceretans, del qual és membre fundador; Amics de Cerdanya, president i membre fundador o la filial de Cerdanya de Acadèmia de Ciències Mèdiques.

L'edició del Calendari cerdà, amb els oficis tradicionals i actes de celebració de festivitats lligades al cicle anual i a les plantes, com ara la Nit de Sant Joan, que serà la temàtica del seu discurs d'ingrés.

El nomenclàtor de carrers de la vila de Puigcerdà.

L'edició d'una guia telefònica comarcal unificada, incloent les línies dels dos costats de la frontera.

I moltes altres, tant personals (com ara els estudis musicals de cant coral i de piano o la lectura) com col·lectives, que fan del Dr. Joan Muntané i Bartra un promotor de la cultura i de la sanitat, un autèntic activista en el bon sentit, al costat de la vàlua acadèmica i professional, conscient del seu paper en el seu lloc, a la seva vila, al seu país.

No ha estat aquest, en el fons, el paper del farmacèutic de sempre, sensible a les inquietuds socioculturals del moment en combinació amb l'exercici professional?

El Dr. Muntané ens ofereix en el conjunt del seu treball i de la seva trajectòria una reflexió moderna sobre la identitat i la personalitat cultural dels pobles, des del pensament local al mundial, com defensà a la ponència sobre *La globalització al Pirineu* presentada a la Societat Andorrana de Ciències l'any 2005.

Crec que ha estat un encert que aquesta acadèmia l'hagi elegit com a membre corresponent i que puguem comptar amb la seva aportació, des del seu enclavament cerdà a les privilegiades envistes dels cims nevats de la Serra del Cadí i amb un peu a les comarques de la Catalunya del Nord.

Per això, demano al Sr. President, que un cop llegit el discurs preceptiu, li atorgueu els atributs que el reconeixen com a acadèmic corresponent, com a signe de joiosa benvinguda.

Moltes gràcies.

**LES QUATRE ESTACIONS DEL MÓN PAGÈS
TRADICIONAL DE Cerdanya**
**Espigolant entre l'etnobotànica, l'antropologia
i la literatura**

**Excel·lentíssim Senyor President,
Excel·lentíssims i Il·lustres Senyores i Senyors Acadèmics,
Distingides autoritats acadèmiques i professionals,
Estimats familiars, amics i companys,
Senyores i Senyors,**

Primer de tot, permeteu-me agrair a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya que hagi pensat en la meua persona per esdevenir membre corresponent d'aquesta corporació i que hagi acceptat la proposta dels doctors Cèsar Blanché, Jaume Bech i Montserrat Baiget als quals vull expressar, sincerament, la meua gratitud.

Deixeu-me dir uns mots. Amb la doctora Baiget no vaig tenir la sort de coincidir-hi a la facultat, en canvi ultra ser-ne alumne seu a l'assignatura d'edafologia recordi haver empaitat, amb altres companys, el Dr. Bech per intentar fer-lo subscriptor d'un projecte llavors fonamental : el diari AVUI.

Vaig conèixer el Dr. Blanché gràcies a la presentació que me'n va fer el Dr. Girau (ACS) quan volia iniciar, a les palpentes, la meua tesi doctoral en una disciplina per a mi incipient i força desconeguda com era l'etnobotànica. Estem parlant de la dècada dels vuitanta del segle passat.

Vull agrair especialment les paraules de presentació del Dr. Cèsar Blanché i Vergés, catedràtic de botànica de la nostra facultat, far en la meua recerca i amic fidel.

De fet, però, la meva entrada al món de la farmàcia, i posteriorment al camp de la botànica popular, va ser de retruc. Anem a pams.

Les meves primeres inclinacions per la Història Natural venien de mainada experimentant i badant amb les cries de truites de riu en un tangí, també amb els caps de bou que esdevindrien granotes o meravellant-me tot mirant, ran d'aigua, els recs garfits d'ortigues i altres herbes així com de mosquits patinant damunt la seva superfície.

L'instint inicial adolescent es va girar d'antuvi cap a l'ornitologia. Llegint i mirant els textos i les il·lustracions dels llibres de l'Enid Blyton de l'Editorial Molino que em transportaven a un penya-segat arran de mar on els meus herois, llibreta, llapis, guia de camp i prismàtics a mà, miraven de conèixer una munió d'ocells en un mític univers anglès posterior a la segona guerra mundial, mentre uns espies de l'altra banda del teló d'acer o uns contrabandistes s'esmunyien, de vegades a la llum de la lluna, per cases abandonades, castells misteriosos o illots deserts.

També, més endavant, em van acompanyar els quatre volums de la Historia Natural de l'Institut Gallach que van apuntalar la meva incipient biblioteca i satisfer la meva curiositat naturalista.

Gradualment es va girar la truita cap al món vegetal, mig ajudant, mig enredant, en la col·laboració en les tasques agrícoles familiars. Collint trumfes, peres i pomes, raspallant l'herba, anant a cercar menjar per als conills, descobrint les diferències entre la tanarida i la camamilla i flairant les olors de les herbes guardades al rebost, un *quarto* fosc de la falsa. I encara jugant amb els gafarrons o saltant parets altíssimes per anar a robar furtivament una carrota. Patint també les ortigades i tastant els decuïts de l'amargantíssim donzell mentre escoltava, d'esquitllentes, remeis de llet de dona per al mal d'orella, dites, històries de serps, de gripaus i de lluerts i oracions guaridores.

Va ser ajudant els meus pares a arramassar arrels de genciana en un torrent de la Collada de Toses (Cerdanya) quan, talment sant Pau camí de Damasc, vaig confirmar que el que a mi realment m'agradava era el món de les herbes i plantes medicinals. Saber-ne el nom científic, els principis actius i relacionar-ho amb els coneixements antics

de pares i padrins, amb els noms populars que jo no sabia trobar al diccionari. Anar caminant per això que se n'ha dit botànica popular, botànica pràctica i, modernament, etnobotànica.

Aprenentatge i admiració pel mestre Lleó Conill i el savi Font i Quer, el *Plantas medicinales* del qual va ser per a mi com la descoberta d'un tresor amagat.

El meu record també, per a tants autors, coneguts els uns, mig desconeguts els altres, que amb la seva aportació han aconseguit que els Països Catalans siguin, segons el meu criteri, la nació europea amb el fons documental etnobotànic més ric, amb diferència. Tot i plànye'm alhora del trencament de la darrera baula de transmissió oral, amb la mort dels informants que vam conèixer i amb els quals m'unia respecte i amistat, i de la desaparició d'aquest coneixement per part de les noves generacions.

Per acabar em plau que la nostra minúscula aportació sobre la saviesa popular del món pagès tradicional de Cerdanya, saviesa popular que només els ignorants poden menysprear, s'escolti en aquesta sala noble i antiga presidida pel nostre sobirà el perpinyanès Martí l'humà, comte de Rosselló i de Cerdanya, a tall d'homenatge i reconeixement.

Índex

Paraules de presentació	5
Agraïments	13
Bon dia i bona hora!	22
Introducció: l'Home i el medi	24
El territori estudiat	25
El món pagès.....	29
El mas, l'altra clau de volta	30
El mas, estructura física	31
Pesos i mesures	32
Els conreus.....	33
Eines i estris del mas	34
L'alimentació	37
El pagès	38
La vestimenta.....	39
Antecedents.....	40
Cicles i ritmes	43
Els ritmes de la vida	44
La cronobiologia.....	46
Cicles climàtics.....	48
Les inundacions	49
El cicle diari: el dia i la nit.....	50
La feina diària del pagès.....	51
El cicle setmanal	54
Tabús i creences del divendres	56
El cicle lunar	57
Creences populars i la lluna.....	57
El cicle menstrual	59
La dona que té la regla: tabús	59
Altres cicles: Numerologia	60
El calendari de les quatre estacions	67
Advocacions cerdanes de l'any 1000	68
Alguns patrons de causes especials	69

Les nits d'hivern	71
Gastronomia tradicional	72
L'enterrament.....	72
La feina del pagès a l'hivern	74
Novembre: Per Tots Sants tiró amb naps	76
Gastronomia tradicional	76
Desembre: El calendari de la ceba.....	80
Desembre propi del temps, calendari de la ceba	80
Un conte moral: la senyora de Bagà.....	80
Gastronomia tradicional	84
Gener: Les mandarines dels Reis.....	87
Gener: propi del temps, les mandarines	87
Parelles de Sants	87
La feina del pagès pel gener	88
Les millors llenyes.....	88
La matança del porc.....	92
Tot s'aprofita.....	93
Febrer: Si vols un bon aller.....	94
Febrer: propi del temps, els alls.....	94
La feina del pagès pel febrer	94
Animals del mas	96
Animals emprats com a remei	96
Sons dels animals	97
Març: Els marxívols.....	98
La feina del pagès pel març	98
Els matins de primavera.....	101
Abril: El llorer.....	102
Abril: propi del temps, el llorer beneit	102
La feina del pagès per l'abril	103
Gastronomia tradicional	104
Maig: El temps de l'oli d'avet	113
Maig: propi del temps, l'oli d'avet	113
La feina del pagès pel maig	114
Els xiulells	114
Els migdies d'estiu	118
Juny: collir la flor de saüc o sabuc	120
Sant Joan.....	121
La feina de pagès pel juny	122
El sabuquer	125

Oracions i malalties	127
Juliol: Com més vell millor, l'oli de cop	129
Juliol: propi del temps, l'oli de cop	129
La feina del pagès pel juliol.....	130
Gastronomia tradicional	130
L'hort	130
Els bastons de les mongeteres	131
Les herbes de rebost	132
Formes farmacèutiques.....	132
Agost: L'exotisme oriental de la canyella.....	134
Agost, propi del temps, la canyella	134
La feina del pagès per l'agost	134
Sucedanis del tabac.....	135
Calendari de les festes majors	136
Gastronomia tradicional	136
L'allioli de codony	137
La festa major	137
Els bastons de les tomaqueres	138
Els vespres de tardor	141
Setembre: El pare carbasser quan va venir de la guerra	142
Setembre: propi del temps, les carbasses tardorals	143
La feina del pagès pel setembre.....	144
Les confitures del Capcir, Cerdanya i Conflent	144
Les marededeus trobades i els Goigs.....	146
Els bastons de caminar	147
Les fires	149
Octubre: La confitura d'enaiguats	150
Octubre: propi del temps, garraus de la garravera.....	150
La feina del pagès per l'octubre	151
Llengua i botànica, locucions i frases fetes	152
Jocs de mainada	153
Malalties esmentades.....	154
Oficis relacionats o complementaris.....	154
Una nota d'humor.....	155
Remeis d'origen mineral	157
La mesura del temps	158
Les ombres i el sol.....	158
Les campanes, els campanars i els campaners	158

Expressions vinculades amb el temps	159
Noms de campanes	161
Lalitúrgia de les hores	162
Els rellotges	163
Els calendaris	164
Creences i averanys. La predicció del temps	168
Averanys	168
Bona nit	169
Notes	171
Bibliografia	193
Il·lustracions	196

Il·lustració 1. A la portalada del Monestir de Ripoll (Ripollès) hi ha esculpides en pedra representacions de les tasques pageses segons els mesos de l'any. Al·legoria del mes de juliol: un pagès, ajudat per la dona, tragina una garba. Dibuix de Narcís Codern.

Deixa'm anar al camp d'algué que em miri amb bons ulls i espigolaré allò que no recullin els segadors. (...) Rut se'n va anar al camp i espigolava darrere el segadors.

Rut 2, 3

*Poeta i llaurador sóc
i en tot faig feina tan neta,
que llauro com un poeta
i escric com un llaurador.*

J. Verdaguer

Bon dia i bona hora!

-I, en el Temps, un no s'hi pot moure gens, no es pot marxar del moment present. Estimat senyor meu, aquí és justament on us equivoqueu. Aquí és justament on tothom va errat. Sempre estem allunyant-nos del moment present. Les nostres existències mentals, que són immaterials i no tenen dimensions, passen per la Dimensió del Temps a una velocitat uniforme des del bressol fins a la tomba (...).

Però la gran dificultat és aquesta- va interrompre el Psicòleg-: es pot anar i venir en totes les direccions de l'Espai, però no es pot anar i venir en el Temps.

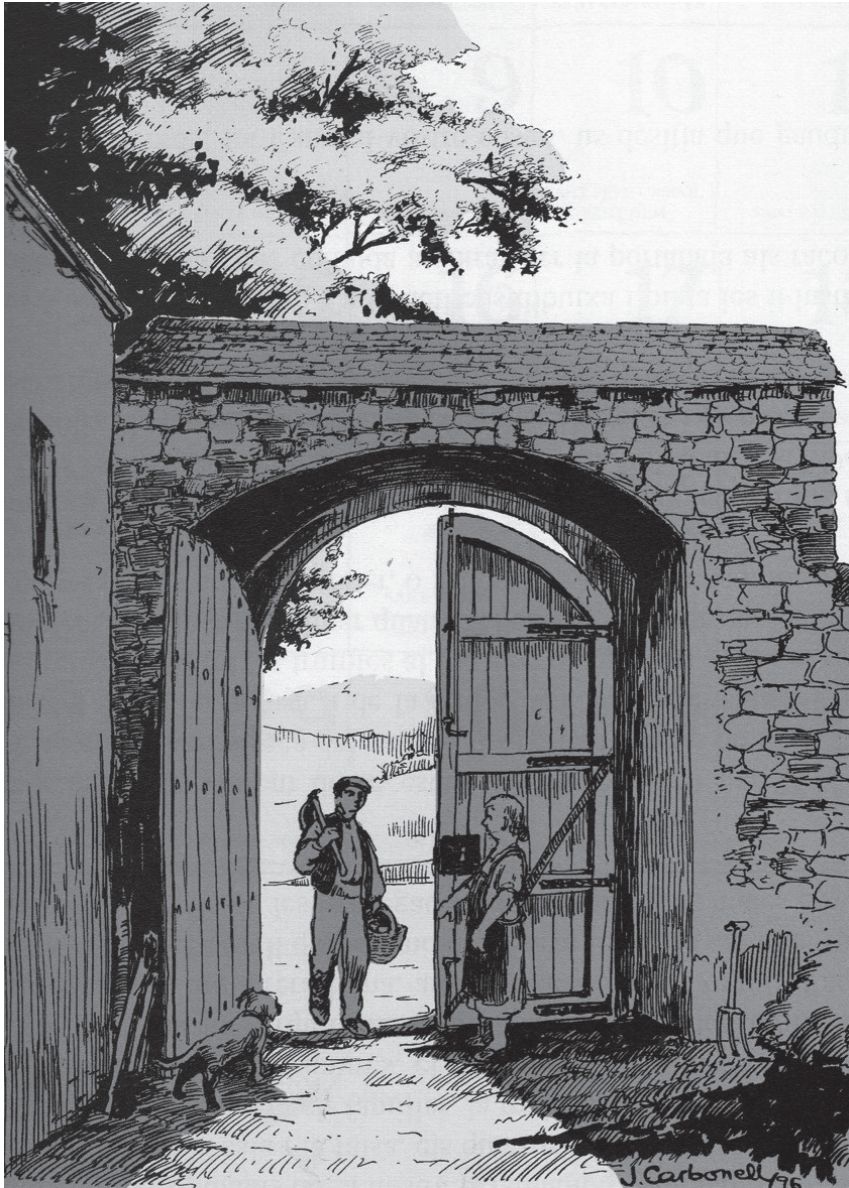
-Això és el germen del meu gran descobriment. Però aneu errat en dir que no podem moure'ns endavant i endarrere pel Temps.

H. G. Wells (2014): *La màquina del temps*, pàg. 13

Com tenim indicat, el nostre propòsit cabdal és salvar de l'oblit els costums de l'avior i aplegar-los i consignar-los per tal que se'n servi el record i puguin ésser tema d'estudi.

Amades, J. (1982): *Costumari català. El curs de l'any*

Aquest discurs, petit recull i homenatge a la pagesia tradicional de Cerdanya, l'articulem amb una introducció a *l'Home i el medi*, seguim amb un cop d'ull als diversos *cicles i ritmes*, per passar, tot seguit, al moll de l'os: el *calendari de les quatre estacions* del món agrícola i ramader cerdà per acabar amb un capítol sobre la *mesura del temps i les creences i averanys* que hi tenen relació.

Il·lustració 2: Portalada del mas. La portalada immensa és el punt de connexió del món interior del mas amb l'exterior; de la casa, la cort, el badiu, el paller i l'era amb els prats i camps, talment la porta del castell. Dibuix de Joaquim Carbonell (Calendari Cerdà)

Introducció: l'Home i el medi

Recurar en el temps fins un segle enrere, i encara un xic més, revivint els fets i la gent del món pagès, autèntics mestres de l'etnobotànica, de les terres septentrionals dels Països Catalans, aquesta és la nostra proposta.

Aquestes ratlles volen ser un intent d'aproximació a la seva vida quotidiana al llarg de l'any, dels anys. Complementem les informacions explicades pels nostres informants, gairebé sis-centes famílies, recollides al llarg de vint anys, o viscudes de lluny, amb cites literàries o científiques, reafirmant-les o contrastant-les (en cursiva i lletra més menuda) acompanyant el text o agrupades a les darreres pàgines en la secció *Notes*.

Els pares i, sobretot, els padrins i tots els nostres avantpassats ben bé fins a mitjan segle XX, pel que sabem, van ser pagesos. Mossos, arrendadors o petits propietaris, canviant sovint de masades i cercant tirar endavant.

*Gairebé sense adonar-nos-en, això és el que ens passa: que estem perdent la memòria (...)
La memòria que perdem, o que es perd, és una altra: és la memòria que, per entendre'ns, en diríem "cultural", aquella que abraça i conserva les dades objectives, les transforma en experiència, i les transmet de generació en generació. "Experiència" és la paraula clau: allò que amb ella expressem únicament és concebible en funció de la memòria. Durant segles, mil·lennis, els sabers acumulats pels homes- la seva "experiència" - no van disposar d'una més bona via hereditària. La memòria és la tradició (o viceversa).*

Certament, l'home pogué inventar l'escriptura impulsat també per unes altres necessitats: crec, tanmateix, que ho féu sobretot per reforçar la seva memòria.

Fuster, J. (1991): *L'home, mesura de totes les coses*, pàg. 62

Un reconeixement per la seva feina, dura i esquerpa, amenaçada per secades i pedregades, per malalties i morts, per contribucions i impostos.

Un tast d'aquesta saviesa mil·lenària que nosaltres tot just vam mig entreveure i que no vam copsar, valorar ni transcriure prou. No és pas ni un compendi de pagesia, ni una petita enciclopèdia de butxaca, sinó més aviat una aproximació senzilla, subjectiva, parcial, bucòlica i nostàlgica. Espigolant, ço és, recollint les engrunes d'unes messes

altre temps ufanoses. Ja firmaríem que després d'haver-hi donat una ullada, els pagesos en actiu ens fossin benèvolos.

La història de l'Home és també l'afany per adaptar-se a les condicions climatològiques de l'ambient i també per mesurar el pas del temps per tal d'anar d'acord amb els cicles naturals i planificar-ne la successió i la variabilitat. Del pas del dia a la nit, del pas de les estacions que configuren l'any i, a la fi, del cicle de la vida de l'Home mateix.

Abans de la difusió popular dels calendaris o dels rellotges l'Home només s'havia guiat pel cicle llum (dia)/fosc (nit), així com per la posició del Sol des de la sortida fins que es colga, ço que ens marca la successió dels dies naturals.

Altrament, la successió de les estacions lligada als cicles de la Natura, sobretot vinculades al món vegetal, ha marcat el ritme anual: primavera i naixement de les fulles dels arbres, estiu amb la maduresa dels cereals, tardor amb la recol·lecta dels fruits i hivern amb el repòs aparent.

Per a les espècies vegetals esmentades seguirem el criteri taxonòmic de *Flora manual dels Països Catalans* d'O. de Bolòs et al. (2005) i també ens hi ajudarà *The Plant list* (2010).

El territori estudiat

¿Qui no s'encanta de veure d'ací estant tanta extensió de terra de conreu, de pastura i de caça i tanta garba que baixa fins al riu Segre? (...) Només té dues vestidures: la de l'hivern, que és tota blanca, la de l'estiu que és una tela de tot anar.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 153

El territori d'on hem tret la informació que presentem és conformat per la comarca de Cerdanya històrica (des del coll de la Perxa fins a Pont de Bar) i molt tangencialment pel Capcir i l'Alt Conflent (especialment per les Garrotxes de Conflent).

La primera documentació del territori esmenta cap a l'any 788 el lliurament de la ciutat d'Urgell als francs i el 796 l'algarada musulmana d'Abd al-Màlik per terres cerdanes en el camí cap a la ciutat d'Ur-

gell. Altrament, el 870 Guifré I el Pelós, fill de Sunifred I, nou comte d'Urgell-Cerdanya.

Bolòs, J. & Hurtado, V. (2015): *Atlas dels comtats de Cerdanya i Berga (v. 788-990)*, pàg. 22

Au debut de la domination française, les Cerdans, il est vrai, se montrèrent réfractaire et ce ne fut qu'à la longue qu'ils se soumirent à la France (...).

Beaucoup d'autres curés de Cerdagne (...) au lieu de chercher à détruire les préventions qui existaient contre la France, la plupart cherchèrent à les augmenter.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 65

Cerdanya és una comarca situada al nord del Principat de Catalunya amb una extensió de 1140 km² i una població actual d'uns 28.000 habitants (Wikipèdia, 2019). La plana, orientada en l'eix est-oest, té una altura mitjana sobre el nivell del mar de 1.200 m. Els cims que l'envolten s'acosten a la ratlla dels 3000 m. Arran del tractat dels Pirineus (1659) les monarquies francesa i espanyola acordaren escampar Catalunya de manera que les comarques septentrionals (Capcir, Conflent, Rosselló, Vallespir i mitja Cerdanya) encara ara són sota administració francesa i la resta del territori encara sota administració espanyola.

De resultes del Tractat, Cerdanya quedà migpartida i es consumà, temporalment, el que Mn. Josep Sanabre, patriota i historiador capdavanter, anomenà *la mutilació de Catalunya (El tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya)*. Barcelona, 1960).

Com a la resta del país ha viscut des de mitjan segle XX ençà una transformació enorme.

L'activitat tradicional ha estat l'agrícola-ramadera; al costat dels prats de regadiu, aprofitant els cursos d'aigua, mitjançant peixeres, sèquies i recs, hi ha els terrenys de secà, els camps i les feixes, que s'han aprofitat per al conreu de cereals: bàsicament secle (*Secale cereale* L.) i forment (*Triticum aestivum* L.) i en menor extensió, els tres darrers segles, trumfes (*Solanum tuberosum* L.)

-Fixathi, mamà: hi hà falgueres; jo a Cerdanya, no n'he vist en lloch.

Oller, N. (1906): *Pilar Prim*, pàg. 76

Per la climatologia de Cerdanya, amb precipitacions a la plana al voltant de 625 mm anuals (IDESCAT), amb un eixut estival considerable, ha calgut la construcció d'un seguit de desenes de sèquies- les dades més antigues són del s. XI-, que beuen dels dos principals rius: el Querol o Aravó i el Segre, o d'aflluents com el Reür. Esmentarem, entre altres, la de Puigcerdà, la de St. Martí-Bolvir, la de Ventajola, la del Reür, la de Ger, la de la Fleca vella i la de Bellver. En funció de la superfície de la propietat es tenien més o menys hores d'aigua. Girar o trencar l'aigua és el terme emprat per a desviar l'aigua cap a un prat per tal de regar-lo per inundació.

Pel que fa al bestiar hi dominen el bestiar vacum i el cavallar, significat per les e(u)gues. Complementàriament hi destaquem els ramats d'ovelles.

A la primeria del s. XX s'explica que hi hagué una crisi cerealista, ço que motivà l'augment de la superfície de regadiu en detriment de la dels cereals. Paral·lelament s'incrementà el bestiar vacum i la producció de llet a la qual calgué donar sortida. Tot aquest panorama ocasionà el naixement de les cooperatives com la Cadí (del 1915), centrada en la producció de mantega i formatge, de la Seu, que el 1935 es fusionà amb la de Bellver; la SALLI, de Puigcerdà (del 1920) dedicada a la producció de llet condensada), i la de Llivia, que elaborava mantega i formatge principalment.

Ovelles i moltons hauran estat sempre el bestiar més nombrós de Cerdanya, malgrat que la comarca, per la seva altitud i el seu clima i per la conveniència més imperiosa del manteniment del bestiar gros durant tot l'any, sigui només un país d'estada estiuenca per a aquesta llei de bèsties (...). L'abundor del bestiar de llana a l'Edat Mitja contribuï amb el forniment d'una copiosa primera matèria al desplegament de la indústria llanera, no tan sols a la comarca (Puigcerdà), sinó al Rosselló. Per a les anades i vingudes dels ramats des de les terres baixes fins als alts pasturatges hi havia (...) camins ramaders. Aquestes vies pecuàries, s'apartaven de les valls per evitar les terres conreades...

Vila, P. (1926): *La Cerdanya*, pàg. 164

Parlar dels desastres dels segles XIV i XV és fàcil. En poc temps, hi hagué anys de males collites, se seguiren moments de fam, després vingueren les pestes, tot seguit la guerra s'estengué per tot el país i, finalment, els terratrèmols feren gairebé desaparèixer alguns llocs i poblacions, que hagueren d'ésser reconstruïdes de bell nou (...) Com s'afirma l'any 1474 amb la relació a la Cerdanya: "per causa de les grans mortaldats que lo present any són estades en la terra de Cerdanya e grans caresties e guerres, los lochs eren despoblats, que no y és la quarta part de la gent que hi solia ésser".

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg.112

Des d'un punt de vista sociològic hem passat d'una població originària majoritàriament del territori cerdà i tangencialment de les comarques adjacents a una altra on hi ha, a partir de mitjan segle XX, una feble immigració espanyola i la darrera dècada del segle XX un nou component foraster molt important, de prop del quinze per cent (IDESCAT, 2020). Ultra l'arribada de gent de la Catalunya del sud, destaquem la immigració provinent de França (incloent-hi Occitània), d'Espanya i, també, en menor percentatge, d'altres nacions d'Europa, especialment de l'Europa de l'est, Àfrica del nord i subsahariana, Amèrica llatina i Àsia.

De tota manera la immigració a Cerdanya, així com a la resta del Principat, té un origen més antic amb la massiva arribada en els s. XVI i XVII d'occitans. Després dels períodes de pestes del s. XIV, amb una altíssima mortaldat (alguns autors l'eleven fins al cinquanta per cent de la població), i de la guerra civil del 1462-1472 Catalunya era un país buit i que necessitava mà d'obra i població.

Et puis, le catalan est la langue familiale, celle que l'on emploie dans l'intimité. On ne se sert du français qu'à l'école, dans les relations avec les services administratifs ou avec les voyageurs de passage. Comme les Roussillonnais, les Cerdans ne se parlent entre eux qu'en catalan, ce qui donne de suite à la conversation un ton cordial, amical qu'il n'a pas quand on se sert du français.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg.64

El nunci, que és l'espardenyer del poble i l'enterramorts, fa les crides amb un corn marí. S'ha de fer observar que ni l'alcalde, ni els regidors, ni el nunci no saben llegir i que cap no entén el castellà; en els altres pobles de la muntanya és el mateix.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 41

(L'àvia) Això sí, parlava poc-emprant paraules antigues i rurals que lamento no haver anotat en una llibreta-, era extremadament desconfiada...

Culla, J. (2019): *La història viscuda*, pàg. 34

La llengua catalana era l'única preeminent en tot el territori. La *lingua franca* fins gairebé mitjan segle XX. Des de la tercera dècada del segle XX al territori administrativament francès, a causa de mesures coercitives i punitives, en franca reculada i, a la fi de la segona dècada del segle XXI, a un pas de l'extinció.

Al sector sota administració espanyola, malgrat que també hi hagué

repressió política, la llengua resistí amb fermesa, ja que l'espanyol era només la llengua de l'Administració (documents dels ajuntaments, l'escola, majoritàriament de l'Església, notarians...), però no pas la del poble.

La primera guerra mundial (1914-1919), especialment, i les guerres 1936-39 i 1939-45 han afaïçonat migracions frontereres i adscripcions estatals.

La Cerdanya va ésser, per a mi, la descoberta sensacional de la muntanya. Vaig venir-hi de molt jove, pel maig, quan encara s'hi anava en diligència. S'agafava a Ripoll a les deu del matí i, amb les parades per a menjar i beure i per al canvi de cavalls, hom arribava a Puigcerdà cap a les sis de la tarda. Era tot un viatge. I amb quin atractiu! Incòmode? Magnífic!.

Alavedra, J. (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*, pàg. 153

Les vies de comunicació (carretera i ferrocarrils, SNCF i RENFE: el ferrocarril espanyol que permetia la connexió amb el Ripollès fins a Barcelona arribà el 1922, mentre que el francès provinent de Tolosa de Llenguadoc arribà el 1929) van augmentar l'intercanvi i la mobilitat amb territoris veïns i amb les capitals de referència, especialment Barcelona, Tolosa i Perpinyà.

Caldria valorar també el paper dels mitjans de comunicació: premsa, ràdio, especialment les d'àmbit comarcal i, modernament, televisió.

El món pagès (vegeu nota1)

En el present discurs volem presentar una aproximació a la feina pagesa al llarg dels mesos de l'any.

Sens dubte el cicle anual condicionat pel cicle estacional té unes fites, avui cristianes, marcades pel santoral i festanyals, però amb unes arrels anteriors. La vida pagesa estava marcada també pels rituals, pels tabús i creences ancestrals, sovint entesos com a prohibicions, i per les obligacions. La força de la lluna i la diada de Sant Joan en serien els temes més rellevants.

El camí ramader s'anima cap a la devesa. I ja comença una música que mai no té fi: l'esquellajar de la vacada.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 153

En la nostra literatura abunda el document rural. Sovint és pueril, un cromó vagament flouresc. Quan el document té més intenció, sol tenir una acusada duresa (...) El tradicionalisme dels pagesos és una imatge que hem heretat de la romanitat (...)

El senyor Zulueta vingué un dia a Cerdanya i descobrí les possibilitats ramaderes d'aquesta comarca. Iniciat el negoci, fracassà completament.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 185

Cal esmentar també la qüestió de la transhumància. Així com ramats forasters pujaven pels camins ramaders, o passos ramaders, els *mesos d'estiu* a les pastures cerdanes, els ramats cerdans, amb els seus pastors i gossos, baixaven els uns fins a la plana empordanesa, els altres fins al Penedès o al Rosselló, per estar-s'hi els *mesos d'hivern*.

Els pastors han estat, i ho són encara, persones lliurades en cos i ànima a la seva feina, a la qual, fins fa poc, dedicaven les vint-i-quatre hores de cada un dels dies de l'any. Sobretot, tractant-se del transhumant, ens trobem amb una dedicació integral com en pocs altres oficis. Lluny del lloc d'origen-la gran majoria són de llocs de muntanya-, i encara actualment, en força casos, allunyat de la família, la ramada constitueix el món del pastor.

Costa i Savoia, E. (1987): *Viatges amb els pastors transhumants*, pàg. 22

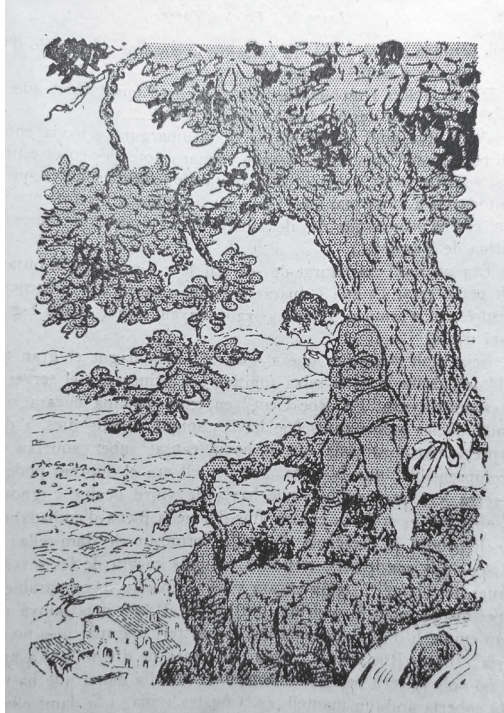
Una altra mena de transhumància, la migració temporal de les persones els mesos d'hivern, es donava quan homes i dones de Cerdanya baixaven fins a Barcelona per estar-s'hi, normalment a casa de parents cansaladers, dits també tocinares, per ajudar-los en les seves tasques.

El mas, l'altra clau de volta (vegeu nota 2)

Les masies són importants i no pas solament des del punt de vista de l'arquitectura rural. L'estructuració de la societat d'aquest país s'alimenta, dimana de les nostres masies: d'elles ha sortit, surt i sortirà la millor sang del país.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 14

Donarem un cop d'ull al mas, entès com a estructura complexa que inclou la base familiar i mossos col·laboradors, les construccions, prats, camps, estris i eines. També la vestimenta, les feines agrícoles i ramaderes, l'alimentació, la cura de la salut i les creences.

Il·lustració 3: El mas

El mas idealitzat al bell mig de la masada. Amb el badiu, la portalada, l'era, la capella adjunta i les terres de conreu. Visió idíl·lica del dibuixant Joan G. Junceda a *Les memorables aventures d'en Roc Gentil* d'en Josep M. Folch i Torres.

El mas, l'estructura física

Entenem per mas, ultra l'estructura familiar, la casa de pagès i el seu entorn físic; els llocs que el conformaven eren:

- El rebost- celler contraterren i el graner.
- La sala (avui en diríem menjador), gairebé a planta baixa, tocant a la cuina.
- La cuina i el foc a terra al costat de la sala.
- La balconada, les finestres, els finestrons i l'espitllera.
- Les cambres, a planta baixa i al primer pis.
- La falsa, sota llosat.
- La cort, on hi ha el bestiar gros. La cort del porc.
- El paller.

- El badiu: sovint contigu al paller, obert, només amb una paret posterior i puntals al davant, amb llosat. En una vora les conilleres, la llenya i, a l'hivern, la carreta, la carretoina o el brabant.
- L'era: amb les piques on abeurava el bestiar, amb les gallines, les oques, el fidel gos i el gat esquerp.
- La comuna (que de fet va néixer a mitjan segle XX); abans anaven a la cort.
- L'hort adjacent: font de fruita i verdures i, en una vorada, alguna planta medicinal.
- La immensa portalada, tancant el conjunt que havia de permetre l'entrada de les vaques i de la carreta atapeïda fins al capdamunt d'herba i tirada per un parell de bous.

Per als intercanvis comercials calia establir uns paràmetres de mesura homologables per a tota la comunitat local i comarcal. Així esmentem els següents:

Pesos i mesures

Les principals mesures i unitats de pes eren:

- Cana: 3 m de llarg X 1 m d'ample X 1 m d'alt. Emprat en la mesura de llenya tallada (Age).
- Cossa: mesura de blat.
- Grossa: 12 dotzenes.
- Jornal: 3.600 m² (Age).
- Lliura: 400 g.
- Mesura: estri de fusta per a mesurar el gra. Correspon aprox. a 13 kg.
- Petricó: 0.235 l.
- Porca: correspon a una amplada de 3m. S'emprava a l'hora de sembrar.
- Porró: referit normalment a la mesura de llet d'una vaca. Aprox. un litre.
- Quintar: 41.5 kg
- Rova: El gra es mesurava en saques de 12 quilos que en deien una rova (oficialment 10.4 quilos a Catalunya i Balears i 12.8 quilos al País Valencià).
- Unça: correntment es feien servir 3 unces = 100 g.

Els conreus tradicionals més habituals que nosaltres hem vist eren els cereals, l'herba i complementàriament les trumfes.

Il·lustració 4: Col·lecció Martí Solé i Irla.
Pagès de Bellver amb la màquina de dallar tirada pel parell.

Els conreus (vegeu nota 3)

- Blat marcenc: és el blat que se sembra pel març.
- Forment (*Triticum aestivum* L.), es fa a la millor terra. El secle és *més de pena*.
- Civada (*Avena sativa* L.).
- Farratge (herba): userda o (a)ufals (*Medicago sativa* L.). La userda seca era el menjar de les vaques. La trèfola (*Trifolium pratense* L.) verda les botia. La trepadella (*Onobrychis viciifolia* L.) hom diu que només es feia a la Batllia.
- Secle (*Secale cereale* L.): hom diu que un cop sembrat ha de néixer al cap de dotze dies.
- Trumfes (*Solanum tuberosum* L.).
- Hortalisses, fruiters i naps.

Del bosc es treia llenya, bigues i carbó. Del bosc es podien obtenir certs fruits i era un lloc per caçar. El bosc també era un espai usat per a la pastura, sobretot del porc i de les cabres.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg, 103

La llenya era la sola riquesa de casa. Cremava pel consol de la família i d'alguna vella que venia a passar la vetllada.

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg.43

Altrament cal remarcar la importància del bosc, sobretot entès com a fornidor de llenya per a escalfar la casa i de fusta per al seu bastiment.

Era habitual treballar els camps en cicles de quatre anys en els quals se succeïen: trumfes (*Solanum tuberosum* L.), forment (*Triticum aestivum* L.), secle (*Secale cereale* L.) o civada (*Avena sativa* L.) i veça (*Vicia sativa* L.) per tal que la terra no s'amagrís.

L'ordi (*Hordeum vulgare* L.) i la civada (*Avena sativa* L.) eren per al bestiar. La civada la daven també al conills, abans que vinguessin els granulats, i a les e(u)gues quan anaven d'alta.

Al'estiu es dallava l'herba dels prats i se segaven i es batiem els cereals. La palla es guardava al paller com a jaç i també per barrejar-la amb l'herba (*el mesclat*) i el gra s'emmagatzemava al graner o en sacs.

La veça se sembrava alhora amb secle per tal que li servís per enfi-lar-se.

Eines i estris del mas (vegeu nota 4)

Ultra l'interès i aplicació de les eines i els estris del mas, molts dels quals eren fets pel mateix pagès, assaborir-ne el component filològic i etimològic és un plaer suplementari. Heus-ne ací un tast:

agrípi(a)	càntir
aixada	cargolera
aixadó	carner
andà	carràs
aplanador	carretó
armolls i trespeus del foc a terra	carretoina
barquet i maçó, per a rentar la	clavillot
roba a la sèquia o al riu	collar
barralla	cossi
batiport	dalla
bocoi	

bota de vi	jou
brabant	manxa
bugader	martell
dorc	mola
escala de gat	molinet de cafè
esclops	orinal o gibrelleta
esclopet	paraigua
escobill	picassa
esparra	poel·la (que entra a Cerdanya
fanal	la segona dècada del s. XX)
ferret	porró
fogaina (per a fer	raspall (per a raspallar l'herba)
el menjar per al bestiar)	romana
forca	serra
forquetes	tangí
forrellat	tenalles
gaiato	timó
ganiveta	tocadora
gatera	trebinella
gibrell/ gibrelleta	tupí / tupina
graner	xerrac

Al mas la llum hi arribà durant els darrers anys del s. XIX, gràcies primer als salts d'aigua del Segre i el Querol o Aravó i es generalitzà durant la primera dècada del s. XX.

És aquesta força motriu de l'aigua del riu la que va fer néixer les primeres farineres: la farinera de Bellver i la del molí del Gasolà a Puigcerdà. Posteriorment amb la farina molta nasqué la petita indústria de transformació en pasta alimentària: fideus i macarrons.

El mas que hem conegut no tenia cuina elèctrica o de gas, ni microones, ni nevera, ni màquina de rentar la roba o la vaixel·la ni televisor. Ni tam-

poc no tenia calefacció, ni aigua calenta, ni tractor, ni automòbil. Amb prou feines la bicicleta i, posteriorment, a mitjan segle XX, motocicleta. En aquells anys també va entrar-hi la ràdio i la màquina de cosir.

Quan penso en la vida camperola de cinquanta anys enrere (...). A la majoria de les cases no hi havia ni aigua perquè la gent es rentés. No hi havia llum (...)

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 207

La cambra de bany: a la primeria se servien de la cort, de l'orinal o gibrelleta a la nit, i més endavant de la comuna. Per rentar-se hom anava a l'aigua de la pica de l'era. Ningú no havia vist mai ni la dutxa ni la banyera. La mainada es rentava al bugader.

Hi ha peces de terra que tenen una denominació específica: el quintà, l'hort, el pedró, la vedruna. Els camps tenen el nom que els donaren els vells. No hi ha res, en el nostre país, que no porti un nom; és una geografia batejada i marcada per petjades antigüíssimes.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 94

La toponímia i l'onomàstica mereixen una consideració a part. La riquesa dels noms de lloc permetien, talment un precursor literari dels GPS, anomenar i situar racons minúsculs, prats i camps, camins i bosquíries amb un nom precís d'arrels antigues i que eren amarats d'un significat històric o biològic. Igualment, el bestiar gros, així com gats i, sobretot, gossos, tots tenien el seu nom, moltes vegades en relació al color del pelatge o de la pell.

Il·lustració 5: Noies rentant al torrent

Les bugaderes. Quadre de Joaquim i Marian Vayreda del 1883, actualment al Museu de la Garrotxa d'Olot. Al costat dels coves de la roba hi podem veure noies amb esclops, barquets i maçons.

L'alimentació (vegeu nota 5)

Només fent un repàs a una dieta d'un dia qualsevol, amb una política d'autoabastament, ens adonarem dels pesos pesants de l'alimentació quotidiana: sopes de pa, ous, llet de vaca i d'ovella i derivats (formatges i, no tan freqüents, mantega, que encara l'hem vista fer, mató i *colistre*), trumfes (*Solanum tuberosum* L.) i embotits (especialment rosta, botifarra i pernil, dit també pernil·l o cambajó). No tan sovint: pollastre i conill.

A molts pobles, fins al tercer quart del segle anterior, encara hi havia forn (botiga) i a les garrotxes de Conflent moltes cases tenien el seu propi forn. Abans als pobles sense forn, generalment un cop per setmana, hi passava el forner (dit panicero a Tarerac, al Conflent; la primera referència d'aquest mot la trobem al Tirant lo blanc, cap al 1460).

Era costum abans de tallar el pa, senyar-lo. Es tractava de fer una creu amb la ganiveta a la panxa del pa.

Les trumfes (dites trufes al Capcir) (*Solanum tuberosum* L.) eren l'alimentació bàsica al territori tant per a les persones com per als porcs. Complementàriament les verdures de l'hort:

Bledes (*Beta vulgaris* subsp. *vulgaris* L.), carrotes (*Daucus carota* L.), cebes (*Allium cepa* L.), cols (*Brassica oleracea* L.), enciams (*Lactuca sativa* L.), escaroles (*Cichorium endivia* L.) i mongetes (*Phaseolus vulgaris* L.).

Les fruites de tardor: fonamentalment pomes (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Vallr.) O. Bolòs et J. Vigo), i peres (*Pyrus communis* L.) i, en molta menor escala, prunes (*Prunus domestica* L. subsp. *domestica*) i codonys (*Cydonia oblonga* Mill).

La carn es mantenia en fresc i protegida dels ratolins i insectes al carner del rebost situat a la planta contraterre per tal de preservar-la també de la llum i la calor. Els embotits es penjaven al sostre del rebost.

Els ous de gallina acabats de plegar servien per a fer truita, sola, amb

rostillons o amb cremalloles (*Marasmius oreades* L.), quan era la temporada; l'ou ferrat i l'ou per beure amb el ritual d'afegir-hi un ditet de vi un cop s'hi havia sucat una mica de pa i acabat d'escurar amb una cullereta, això sense deixar de banda la clara crua batuda o el rovell amb sucre o vi ranci pres com a sobrealiment. També l'ou per beure es prenia cru, encara calent, fent un forat amb un pinçó als dos extrems.

Però els ous proporcionaven també l'ingredient bàsic de les postres de la festa major: la crema, aromatitzada amb una espècie exòtica com la canyella (*Cinnamomum zeylanicum* Blume), o el flam.

El vi negre begut amb porró a la taula o amb bota al camp era també l'ingredient per a preparar un berenar per a la mainada: el *pa amb vi i sucre*.

El primer quart del segle passat feren entrada les begudes carbòniques (i les respectives empreses elaboradores) com les gasoses i els sifons i també els sidrals.

L'oli d'oliva (*Olea europaea* L.), que moltes nits d'hivern es gelava a la cuina, era l'ingredient per a fregir socissa i costelles o amanir l'enciam i les trumfes eixutes.

El primer record del cafè, un dels productes habituals del contraban, que tenen a Guils és el d'un succedani: torraven ordi (*Hordeum vulgare* L.) en una *padella* al poel·la. Després el colaven amb una barretina i de vegades hi afegien xicoia per tal que fos més negre.

El pagès (vegeu nota 6)

Dita: *Està el pagès entre advocats com el pagell entre dos gats.*

L'Alcover-Moll ens dona aquesta definició en la primera entrada:

Pagès,-esa: home o dona del camp; que es dedica al conreu de la terra.

I esmenta una cita del segle XIII:

Tot hom aytambé cavaler com pagès deu jurar a son senyor els pleys que auran ab lurs senyors.'

Altrament Coromines en el DECLC fa:

Pagès, del ll. tardà PAGENSIS 'el qui viu en el pagus, en el camp'

Esmenta una cita del Blanquerna del 1316:

Lo pagès no reté les saluts a l'abat

I més endavant:

En llatí l'original del nostre mot no forma part encara de la llengua clàssica, però és un derivat del mot cabdal PAGUS 'el país rural, el camp, els camps' (fr. la campagne). D'aquí formà el llatí vulgar tardà, en la llengua central de la Romània, un derivat adjectiu PAGENSIS 'l'home del pagus' (...). El pagès és, doncs, quasi sinònim de terrassà, terme amb el qual el dupliquen en el Princ. i a les Illes, en especial quan convé subratllar el matís de vida agrària, de cosa del camp o de terra, oposada a la vida de mar...

Paraula usual encara més o menys pertot (no ben antiquada enlloc, per més que en el P. Val. li faci tanta concurrència llaura(d)or.

El pagès l'entendem com, d'entrada, l'home i per extensió la família que treballa la terra i, encara més, qui té cura també del bestiar domèstic vivint en la unitat física que és el mas o la casa de pagès, amb l'hort adjacent i envoltada de prats i camps. Complementàriament hi ha la figura dels homes especialitzats en el bestiar de muntanya: els vaquers i els pastors (d'ovelles) que bona part de l'època estival la passen a la muntanya o a les pastures, amb la seva vestimenta habitual.

La vestimenta (vegeu nota 7)

La vestimenta tradicional del pagès era:

- Les calces de vellut negre.
- La faixa.
- El barret de palla, la gorra o casqueta i la boina. També un mocador al cap lligat per les quatre puntes. L'ús de la barretina es va perdre durant el primer quart del segle XX.
- Les dones, sobretot les noies, anaven abillades amb barrets de palla d'ala ampla per tal de mantenir la pell al més blanca possible en una època en què la pell bruna anava associada amb feines rústiques i en què els protectors solars encara no existien.
- Els esclops (per anar a la cort).
- Les espadenyes de vetes.
- La camisa de color blaumarí.

Aprofundir en tots els vessants possibles de la cultura popular tradicional, en el nostre cas als territoris més septentrionals de la nació catalana, Capcir, Cerdanya i Conflent, ens ha proporcionat un tast, només un tast, d'aquesta riquesa immensa, d'aquest tresor antic mig amagat, avui, en molts aspectes, inexorablement, en vies d'extinció.

Ens hem centrat en els dos vessants de la pagesia: l'agricultura i la ramaderia. Un món que fins a la dècada dels 60 del segle passat realitzava les seves tasques, fruit de la constància en l'esforç i de la pervivència d'antics mètodes de treball, talment hereves gairebé sense modificació, de l'Edat mitjana o, potser, del món romà.

Il·lustració 6: Quadre de Pere Borrell (1835-1910)
Un parell de bous llaurant a Bolvir.

Antecedents

Arreu (abans de l'any 1000) es conreaven cereals, potser amb predomini de l'ordi a les terres baixes i de sègol a les terres altes. En canvi, la vinya, aleshores plantada en terrenys molt alts, sembla que a la Cerdanya tenia com a límit oriental una línia que unia Ger i Alp. Una mica més avall, la quantitat de vinyes que esmenta la documentació del Baridà és molt notable (...). El bosc era decisiu per a obtenir bigues i llenya. La toponímia recorda l'existència de roures, pins, alzines, aladerns, noguers, verns, freixes o teixos.

Bolòs, J. & Hurtado, V. (2015): *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga* (v 788-990), pàg. 58

El cicle de l'any pagès anava en el territori descrit, així com a tot Europa, íntimament lligat a unes bases de la cultura cristiana juxtaposades a unes altres d' anteriors vinculades al cicle de la natura.

Plini el Vell i els clàssics encara respiraven, gairebé mil nou-cents anys després, tímidament, en les entrevistes als nostres informants, sobretot en vells tabús i creences com la força de la lluna, les ombres dels arbres i la menstruació de la dona.

Les pelegrinacions d'origen medieval relacionades amb les pestes, flagell que a partir del s. XIV delmà la població europea a la meitat, es conserven al nostre territori només a Aiguatèbia (les garrotxes de Conflent) on té lloc el dilluns de Pasqua Granada de cada set anys un romiatge, dit la Roda, entre aquesta població i la de Font-rabiosa (Capcir).

Una obra cabdal del coneixement del món pagès, tant agrícola i ramader com pel que fa a la construcció del mas i el manteniment de camps i prats, és el *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, escrit en 1617 i publicat a Barcelona per Miquel Agustí, prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Perpinyà. Fa una descripció de plantes medicinals i presenta, per exemple, una *Taula de les malalties ab los remeys per curar lo cos humà* i una altra *Taula de les malalties ab las menescalas per a curar tots los animals domestichs, axi terrestes com volàtils*.

El llibre, conegut com *El prior*, constava originalment de tres llibres amb un total de 194 folis.

La primera part del primer llibre dóna indicacions, ja sia per a l'amo o per a la mestressa, d'administració de la casa. La segona part del primer llibre parla dels arbres i conreus. El segon llibre és dedicat a la vinya i al vi, a l'olivera i a l'oli, a la destil·lació de plantes i a l'amidament de finques. El tercer llibre tracta bàsicament dels animals domèstics. D'incommensurable valor és també l'obra de mossèn Josep Cavanilles *Observaciones sobre la Historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia* (1795-1797).

Un gruix de la informació etnobotànica ens ve donat pels savis del s. XX com Conill i la seva *Botanique catalane pratique* i Font i Quer amb *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*.

Menció honorífica especial cal fer per al *Diccionari català-valencià-balear*, de Mn. Antoni M. Alcover i F. de B. Moll i per al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines ambdós fruit del rigor i la dedicació.

Una altra joia de les nostres biblioteques és el *Costumari Català* de Joan Amades, obra que juntament amb la resta de les seves prolífiques publicacions és un document imprescindible per tal de conèixer, i admirar, la riquesa de les nostres tradicions populars, la majoria de les quals s'han anat perdent, i que gairebé hauríem de citar a cada ratlla.

Finalment anotem les aportacions de les nostres pròpies recerques, així com les dels nostres col·laboradors, a les comarques del Capcir, Cerdanya i Conflent, durant el període 1985-2005, les quals també s'han tingut en compte.

Il·lustració 7: Miquel Agustí. Casa rústica i pastoril. Portada del Llibre primer

Cicles i ritmes

La vida de l'Home, considerada com a espècie, és com una roda, un cicle. Nadons, mainada, adults i padrins. Naixença, creixement i mort. És el cicle de la vida.

Hom anomena cicle la successió de fets o esdeveniments en un ordre determinat: des de l'inici fins al final i tornar a començar. Altrament quan a més d'un ordre determinat hom té present la duració, o sia el temps, llavors parlem de ritme. Un ritme és un cicle en el qual el temps que triga a produir-se la successió d'esdeveniments sempre és igual.

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida. Com la cronobiologia ens ajuda a viure millor*, pàg. 27

Podem dir que un cicle fa referència a l'ordre (cronològic) que segueixen uns fets o esdeveniments, mentre que un *ritme* incorpora el factor temps. Ritme seria igual a cicle més factor temps. Dit altrament, un *ritme* és un cicle (complet) en el qual el temps que triga a produir-se la successió d'esdeveniments sempre és igual.

Una característica fonamental d'un ritme és el període, que és l'*interval* de temps en què un procés cíclic torna a començar.

Podem parlar també de *ritme* (i harmonia) en la música, en les cançons, en el paisatge en l'arquitectura, en les faccions de la cara...

Tots els animals i els vegetals tenen el seu ritme diari. Així algunes flors de determinades espècies s'obren en determinats períodes de llum del dia. El mateix podríem dir del moviment de les fulles o l'emissió d'aromes per les plantes.

I què hem de dir de la funció fotosintètica relacionada amb les hores de Sol?

En el món vegetal la sortida de les fulles i de les flors (o a l'inrevés), la fructificació i la caiguda de les fulles (en els caducifolis) ens marca el ritme de les estacions o ritme anual (o a l'inrevés). Així, la fitofenologia és la ciència que estudia la influència de variables climatològiques en la resposta vegetal.

Aquests grans viatges dels ocells són unes de les coses més interessants i més serioses de

llur vida. Gairebé tots els ocells, quan apunta la primavera, tenen una mena de neguit pels dintres, un desfici que els obliga a canviar de terra.

Aquest fet, que s'anomena l'emigració dels ocells sembla que està obligat i decidit per diversos motius. Els més importants són: el fred, la gana, i la fal·lera d'anar a construir el niu i pondre els ous (...).

Els (ocells) d'aigua fan bona part de llur viatge seguint els corrents dels rius (...).

Els grans viatges dels ocells sempre obeeixen un ritme especial (...).

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 14.

D'altra banda, la zoofenologia relaciona les variables climatològiques amb el comportament animal. L'apassionant món de les migracions de les aus i la hibernació d'alguns mamífers podrien ser un exemple de ritmes anuals.

Els ritmes de la vida

L'objectiu de les ratlles següents és donar un cop d'ull al treball i a l'esbarjo vinculats als ritmes i cicles de la vida en un territori i en una societat, fins a mitjan segle XX, absolutament rural.

L'Home, igual que els altres animals i vegetals, està immers en un seguit de cicles i/o ritmes en funció de la durada de les hores del dia i de la nit: el més important és el que hom anomena *ritme circadiari* (que té una durada aproximada de 24 hores i quatre minuts), íntimament lligat al període de llum (dia) o de foscor (nit) provocat per la rotació de la Terra entorn del seu eix i la conseqüent adaptació genètica a aquest fet. Aquesta rotació té uns efectes mesurables quant a la intensitat lumínica, la humitat i la calor.

Tot i que hi ha espècies que vinculen l'activitat al període de foscor (com l'òliba i el ratpenat), en el cas de l'Home tenim un ritme lligat al fenomen *llum*: llevar-se, treballar i alimentar-se (vigília-activitat = llum= dia) alternat o contraposat a descans (repòs-son= foscor= nit).

Així, pel que fa al ritme son/vigília, la son ens ve a mesura que avança la foscor (nit) i el nostre rellotge biològic propicia el desvetllament en la mesura que avança la claror (dia).

El ritme diari ens ve marcat per un rellotge intern que normalment està lligat als fenòmens de la Natura: l'activitat en hores de sol i el descans en hores de fosc.

Hom constata que els nuclis supraquiasmàtics (NSQ), un grup de neurones de l'hipotàlem, són el principal rellotge biològic en els mamífers.

Altrament, la Terra per a fer una volta completa entorn del Sol tarda 365,242 dies. És el que hom anomena *any*, dividit en les estacions (primavera, estiu, tardor i hivern), i subdividides segons el calendari en mesos o setmanes.

De la mateixa manera que la translació de la Terra provoca modificacions en la durada de les hores de llum i de la seva intensitat al llarg de l'any, aquest ritme anual (que nosaltres anomenem *mesos o estacions*) ens condiciona el nostre estil de vida (feina i lleure) lligat al ritme (i activitat) de la Natura.

Aquest cicle o ritme entorn de l'any natural és el que hom anomena *ritme circannual* vinculat a la translació o volta completa de la Terra al voltant del Sol.

Al voltant de l'any natural s'estructura la feina i el lleure, les tasques agrícoles i els espais de festa/descans. Segurament també hi ha un component genètic, un atavisme, de desenes de milers d'anys, de l'Home prehistòric que nosaltres hem heretat.

No és pas casualitat que la festa major de pobles i viles a l'agost gairebé sempre vagi lligada a la fi de la collita. És el moment, doncs, dels àpats més exquisits, de la festa i del retrobament familiar entès com a clan.

Sovint els mitjans de comunicació parlen de l'*horari europeu* com un ideal al qual caldria tendir per tal de sincronitzar feina o activitat i les hores de sol. A la Cerdanya pagesa l'horari tradicional català és, o era, bessó d'allò que hom anomena l'horari europeu.

El ritme diari, i de retruc anual, de la Natura condiciona, en resum, les activitats humanes. Els vegetals també estan subjectes a la contrapo-

sició dia/nit; en seria un exemple cabdal la fotosíntesi (procés bioquímic mitjançant el qual els vegetals transformen el diòxid de carboni en composts orgànics gràcies a la llum del Sol).

La cronobiologia (vegeu nota 8)

La presència de ritmes circadianis en pràcticament tots els éssers vius és deguda al fet que aquests tenen una estructura capaç de mesurar el temps i fer que aquesta informació es transmeti a la resta del cos. Aquesta estructura rep el nom de rellotge biològic o rellotge circadiari, ja que principalment està especialitzada en el ritme diari (...).

Si la finalitat del rellotge intern és fer que ens adaptem a la rotació de la Terra, resulta evident que l'alternança entre llum i foscor ha de ser el principal agent que posi a l'hora el rellotge circadiari (...).

Des d'un punt de vista cronobiològic, la unitat de mesura del temps és el dia, perquè aquest és el canvi ambiental que més modifica els éssers vius.

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida*, pàg. 65

La cronobiologia és la branca de la biologia que estudia els ritmes o cicles dels éssers vius, molts dels quals íntimament lligats a la durada de les hores de sol diàries (ritme circadiari) i, també de retruc, amb el ritme anual (ritme anual o estacional).

Tant les plantes com els animals poden captar el nombre d'hores de llum i la tendència al canvi, és a dir, si el dia tendeix a allargar-se o a escurçar-se. Sembla que en aquest procés intervenen força gens, concretament més de vuitanta pel que fa a la floració (Cambras, T. & Díez, A., 2014).

A l'hemisferi nord els dies més llargs són a mitjan juny, o sia quan el fotoperíode, que és el nombre d'hores de llum que té un dia, en té més (al voltant de 16 hores).

Les aus corregeixen el canvi de la posició solar amb el seu rellotge biològic, i així ajusten la seva direcció de vol.

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida*.

Per part d'alguns animals per a fer front als períodes més desfavorables hi ha dues tàctiques: una és la *migració*, que utilitzen algunes aus com les orenetes i les cigonyes (que a la tardor viatgen fins a l'Àfrica central per a tornar la primavera següent). Aquestes aus migratòries

disposen d'un *rellotge intern* que els indica el moment d'anar-se'n.

L'altra és la *hibernació*, que fan servir alguns mamífers, com l'ós i l'eriçó, que entren en estat de latència a finals de la tardor amb un alentiment de la freqüència cardíaca i respiratòria i una baixada de la temperatura corporal.

L'instint de l'aparellament que dóna pas a la gestació i, en conseqüència, a la perpetuació de l'espècie, també està programat (en funció de la durada de les hores de sol).

Si el gra de blat, quan cau a terra, no mor, queda ell tot sol, però si mor, dóna molt de fruit.

Evangelí de Joan (Jn 12,24)

La *letargia* hivernal de moltes plantes estaria en relació amb el període dels dies curts. La planta perd la fulla quan capta que el dia s'escurça i quan, després de l'hivern, el dia s'allarga podríem dir que *torna a la vida*.

Hom creu que els ritmes biològics, que obeeixen als rellotges interns, s'entenen més com una anticipació als canvis del món exterior que no pas com una reacció a aquests canvis.

La ciència té uns paràmetres de mesura per a poder comparar accions i/o efectes. En la cronobiologia la unitat de mesura fonamental és el dia, perquè és el període de temps més important en l'activitat humana.

Fou el fisiòleg nord-americà Franz Halberg, l'any 1959, qui denominà ritme circadiari aquell ritme que té una freqüència propera a les vint-i-quatre hores i que és generat pel mateix organisme (Vegeu nota 9).

Si la unitat de freqüència és el dia, els ritmes biològics, en el cas de l'Home, els dividim en tres grups:

Ritmes circadianis: els ritmes circadianis són endògens, és a dir són originats pel mateix organisme, s'han generat en el procés evolutiu.

Ritmes ultradianis: són els ritmes biològics de freqüència superior a la diària i que tenen un període inferior a 20 hores.

Ritmes infradiaris: tenen una freqüència inferior a la diària. L'oscil·lació completa dura més d'un dia. Els ritmes circanuals (el període és aproximadament d'un any) en serien un exemple. És el cas de la migració de les aus o la floració de les plantes.

Des del punt de vista medicofarmacèutic ens interessa molt la qüestió de la cronobiologia en relació a l'optimització de l'administració de fàrmacs sobre les funcions de diferents sistemes orgànics. Sincronitzar l'hora del dia en que s'administren amb el màxim d'eficàcia terapèutica ens permetrà obtenir-ne uns millors resultats (Cambras, T. & Díez, A., 2014). (vegeu nota 9)

Cicles climàtics

El nostre planeta i, és clar, el continent europeu, en els dos darrers mil·lennis ha tingut un seguit de canvis climàtics que han repercutit en la productivitat dels conreus i, de retruc, en la salut dels seus habitants.

Fent cas dels geòlegs ens trobem ara, i des de fa onze mil anys, a l'Holocè, període d'una certa estabilitat ambiental que segueix a una era glacial (LGM) i que implica un canvi en la fesomia vegetal, com la desertització del Sàhara i, també en l'animal, com la desaparició dels mamuts.

Altrament, es coneix com la *Petita Edat de Gel* el període comprès entre mitjan segle XIV i mitjan segle XIX. Especialment cru va ser l'hivern de 1565. Aquest període posà fi a una època molt calorosa que coneguda amb el nom d'*òptim climàtic medieval* (entre els segles IX i XIII), ço que representà un increment mitjà de les temperatures entre 1° i 1'5° C.

Hom n'atribueix les causes a una activitat solar minvada (mínim de Dalton) i, alhora, a un augment de l'activitat volcànica.

La Petita Edat de gel va comportar uns hiverns molt freds, amb l'avenç de les glaceres als Alps suïssos, les sovintejades gelades del Tàmesi i dels canals dels Països Baixos, les tempestes extremes i les inundacions.

El món de la pintura també ho reflectí. Així en l'obra del pintor flamenc Pieter Brueghel, el jove (1564-1638), la neu hi és un tema recurrent.

D'altra banda l'any 1333 és conegut amb el nom de *lo mal any primer* a causa d'una minva molt considerable de la collita de blat relacionada amb les condicions climatològiques. Les collites europees van minvar i va aparèixer el fenomen de la fam.

De manera concomitant, la pesta negra que s'expandí per Europa fins a fer-ne una pandèmia, al llarg del segle XIV (1347-1351); hom creu que provocà la mort d'entre un terç i la meitat de la població del nostre continent.

En 1815, per exemple, tingué lloc l'erupció del Tambora, a Indonèsia i, de resultes de l'emissió de cendres a l'atmosfera, el 1816 fou conegut com l'*any sense estiu*.

Mary Shelley, Lord Byron i acompanyants van passar l'estiu a la vora del llac Léman a Ginebra. Un temps rúfol, la dificultat per a sortir a passejar i la lectura d'històries de fantasmes s'encadenaren i feren néixer la cèlebre novel·la de l'escriptora londinenca *Frankenstein o el modern Prometeu*.

Hi ha teories que propugnen que els períodes freds (amb una baixada mitjana entre 1° i 2 °C) es repeteixen cada 1500 anys. El més recent seria, doncs, la *Petita Edat de Gel*.

Actualment hom ha proposat el mot *antropocè* per a referir-se a una nova època. Època en la qual les conseqüències de l'activitat humana generen un impacte important capaç d'alterar les condicions del nostre planeta. La crisi climàtica, la contaminació i les deixalles, la deforestació, l'acidificació dels oceans i la conseqüent extinció d'espècies en serien alguns exemples significatius.

Les inundacions

Un cas particular seria el del cicle de les inundacions. Les anotacions bibliogràfiques ens en descriuen episodis cíclics que al nostre país

tenen lloc normalment a la tardor.

La tardor del 878 una avinguda extraordinària de la Tet s'emportà el monestir benedictí de Sant Andreu d'Eixalada al terme de Nyer (alt Conflent).

L'any 1027 un document signat per l'abat Oliba (971-1046) fa referència a un canvi del curs del Segre al terme d'Age (Cerdanya) a conseqüència d'un aiguat anterior.

El 1617, per exemple, fou conegut com *lo any del diluvi* (aiguat de St. Ermengol).

Al segle vint anotem les del mes d'octubre dels anys 1907, 1937 i del 1940 (aiguat de Sant Lluc).

A Cerdanya el darrer episodi d'inundacions fou viscut el 1982 (7 de novembre).

Altrament, segons els experts (*Twentieth -century hydroclimate changes consistent with human influence. Marvel K. Nature 2019*) molt probablement la industrialització relacionada amb la combustió de combustibles fòssils, i el consegüent augment de temperatures, provocarà períodes mes llargs de secada i de més intensitat, especialment a l'àrea del mediterrani occidental.

El cicle diari: el dia i la nit

Lleva't matí i plegaràs d'hora (inscripció en un rellotge de sol de Bellver).

Le jour lui-même a été déterminé différemment par les uns et les autres: les Babyloniens le comptent entre deux levers du soleil, les Athéniens entre deux couchers, les Ombriens de midi à midi, le vulgaire de la lumière aux ténèbres (...). Il est évident que les intervalles sans lumière entre deux levers du soleil sont plus courts près du solstice d'été que de l'équinoxe (...)

Pline l'ancien (2013): *Histoire naturelle*, pàg. 120

Un dia, ben mirat, no és més que això: el sol surt a primera hora; arriba al zenit i després s'amaga darrera de les muntanyes de ponent (...). Durant el pas del dia, hi ha tres moments en què aquestes cases semblen animar-se. Al matí, al migdia, a l'hora baixa, és a dir, en els moments de donar menjar als animals.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 43

Seguint el ritme marcat pel sol des de la sortida fins que es colga així tenim el ritme de la feina diària al mas.

La feina del pagès diària

*Al de matí, vent serè,
A les onze, marinada,
A mig dia, vent de dalt
I a la tarda, tramuntana.*

Cançó popular: *Muntanyes del Canigó*

Sortida del sol o alba (Per Tots Sants el Sol surt a les 07:23 h. i per St. Joan a les 06:19 h.)

Per l'alba despuntant, ells ja estaven dempeus i a punt de treballar.

Cerdà, J. P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 77

El diumenge a set hores del matí, en Toni davallà de la seva cambra. S'acabava d'afaitar i la seva cara neta i fresca hauria semblat la d'un gran infant...

Ruyra, J. (1982): *Obres completes*

De bon matí junyia el parell (...). Ell era també l'encarregat de pujar-hi la berena que preparava cada matí la masovera de Malniu, escruixida de veure el que minjaven aquells homes forçuts, mai no saciats.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 110

Tot axó, a una hora y a una llum, en que els rostolls espurnejaven or, la transparent verdor dels prats s'ocrava, els goretis se tenyían d'un rosa intens, els sàtzers s'agrisavan, els verns, que s'enfosquían en massa, llensavan diamantins destells en la brancada prima, y quan per demunt de tot, se gronxava sobre'ls pobles, com un alè de vida, el fum matinal de les enfeynades llars.

Oller, N. (1906): *Pilar Prim*, pàg. 100

Bon punt m'he posat sota els llençols faig un son fins a l'hora d'esmorzar.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 101

Eren les nou del matí, hora d'esmorzar. En Joan féu fer per en Galdric una ollada de cols i trumfes, i amb el recapte que portaven al sarró...

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 55

- Llevar-se.
- Esmorzar.
- Munyida del matí.
- Engegar les vaques (període del bon temps).

A mig matí apareix al davant, alterós, penjat talment una fortalesa, el poblet de Pilzà.

Costa i Savoia, E. (1987): *Viatge amb els pastors transhumants*, pàg. 33

- Dallar i raspallar (estiu).
- Plegar l'herba (estiu).

Migdia

Al migdia l'expedició arriba a l'església de la Mare de Déu dels Terrers, aixecada en un marcat coll...

Costa i Savoia, E. (1987): *Viatge amb els pastors transhumants*, pàg. 34

-Margarideta, pren aquest tupinet i porta el dinar al pare i als teus germans, que són al bosc a treure llenya.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 62

- Dinar

Mitja tarda

I, com cada tarda, la mare va arreglar un feix de tirolls i de buscalles damunt dels cap-foguers (...). Per fi, i al cap de tres dies de ploure, cap a mitja tarda i quan menys hom hi pensava, un silenci meravellat envaí la cuina.

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 43

- Berenar

Cap al tard

El crepúsculo comenzaba a extender sus ligeras alas de vapor sobre las pintorescas orillas del Segre cuando, después de una fatigosa jornada, llegamos a Bellver, termino de nuestro viaje.

Bécquer, G.A. (1965): *Leyendas (La Cruz del diablo)*, pàg. 139

En aquell instant les campanes van començar a tocar l'Avemaria del llostre.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 44

A l'hora de fer-se fosc, quan davallaven del cim de Nou Creus i de Finestrelles els ramats

de xais convertits en onades de llana bellugadisses...

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 105

- El bestiar torna cap al mas.
- Munyida del vespre.

Es colga el sol (Per Tots Sants el Sol es colga a les 17:47 h. i per St. Joan a les 21:29 h.)

Al menjador de Casa de Sorribes espera una fumejant sopera de pisa blanca. La mestressa (...) quan ha acabat d'apanyar el sopar...

Costa i Savoia, E. (1987): *Viatge amb els pastors transhumants*, pàg. 35

- Sopar

En havent sopat, prenen plaça a l'escon (...). Es parla dels temps, del bestiar, de tot el que interessa la vida de pagès; i com que alguns ja comencen a badallar, en Joan diu el rosari (...). A la vetllada tothom es reuneix a l'escon; són les hores més agradables de la vida de pagès, sobretot quan se sent dins la xemeneia els ronc de la tramuntana.

A les sis sopa el servei a la mateixa cuina, on hi ha una taula llarga i estreta i una ganiveta de llescar el pa, estacada amb una cadeneta de ferro (...). Tothom menja el seu plat d'ollada amb bon timbarro de pa de sègol. En havent sopat, prenen plaça a l'escon.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 70

Havent sopat, el pagès se'n va al llit, " que és allà on s'està més bé", sobretot per raons d'economia -economia de llum i economia de llenya (...). De tota manera sempre fa una mica d'ànsia d'anar a dormir, perquè s'ha de passar de l'aire tebi de la cuina a la fredor glacial de la cambra de dormir. La casa és una nevera, exceptuant la cuina i les quadres del bestiar.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 418

- Havent sopat, abans Rosari

Negra nit

Una noche oscura, muy oscura, en que no se oía ni un rumor en la tierra, ni brillava un solo astro en el cielo, los señores de la Fortaleza...

Bécquer, G.A. (1965): *Leyendas*, pàg. 144

-¿No és veritat-demanà a sa mare-que els galls negres marquen la mitjanit?-

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 29

- Reconèixer.
- Anar a dormir.
- Regar (a l'estiu): en funció de les hores.

Les petites

Després d'unes hores de silenci, oiràs abans de l'alba la veu d'un vailet que s'acomiada, seguit del seu gos, i si el tel de la tenebra sembla més lleuger, espavila-te, renta-te la cara al canalot de l'abeurador, i endavant, que és hora.

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 136

El cant matinal del gall -o dels galls- no té res a veure amb la decoració de les masies. Quan a primera hora el gall canta, és que el despertador de l'ordre habitual de la masia assenyala l'horari ineluctable.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 330

Gallicinium (el cant dels galls)

Cultisme llatí que fa referència al temps de la nit abans de l'alba o sortida del sol.

El cicle setmanal (vegeu nota 10)

Amb la necessitat de fer una parada en la feina i amb la descensada d'una base cristiana, l'emperador Constantí declarà el diumenge com a festiu obligatori l'any 321 dC., però que gairebé segur formava part d'una consuetud molt més antiga.

L'Exode esmenta:

Tens sis dies per a treballar i fer totes les feines que calgui, però el dia setè és el dia de repòs, dedicat al Senyor, el teu Déu.

(Èxode, 20)

Hom creu que el *Gènesi*, primer llibre de la Torà, i per tant de la Bíblia hebrea així com de l'Antic Testament cristià, va ser escrit en el segle V aC., però a partir d'obres anteriors dels segles IX - VII aC. Hi veiem com es va consolidant el cicle de set dies, sis de feiners i un de mitja festa o festa sencera: el diumenge.

Segurament en el darrer mil·lenni s'hi afegiren dos condicionants també molt importants respecte de la potenciació del diumenge com un dia a part dels dies feiners. D'una banda l'obligatorietat de respectar les festes de precepte, incloent-hi tots els diumenges, segons els *manaments* de l'Església catòlica, i per tant l'obligatorietat d'assistir a la missa i minimitzar el treball. I, també, la celebració de mercats setmanals en diumenge com en el cas de Puigcerdà.

Els mercats de Vilafranca de Conflent i d'Ix són esmentats en 1075 i el de Puigcerdà en 1182.

La trobada setmanal de mossos, i també de propietaris, de tot Cerdanya tenia lloc, fins la dècada dels 70 del segle passat, cada diumenge als porxos orientats al sud de l'antiga plaça major (avui Plaça Cabri-netty) de Puigcerdà.

Aquests mercats (els mercats medievals) poden comparar-se als que en l'actualitat hom celebra quotidianament als nostres petits nuclis i que sols abasten per les necessitats diàries. L'home del camp (...) vendria o en part canviaria els productes que li han sobrat, un cop satisfetes les seves necessitats i havent pagat les prestacions o censos deguts. L'escàs resultat de les seves vendes servirien per a adquirir- si és que ja no ho hagués canviat directament algun atuell o peça d'indumentària. Segurament que només podia efectuar-se tot el que hem indicat dintre les terres del domini i sempre, no cal dir-ho, amb el permís del senyor (...).

Ja molt entrat el segle XIII tenim notícies referents a la vila de Puigcerdà, als encants de la qual hi havia tabule sutorie, et mercerie et carnificum.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 43 i pàg. 60

En les capitals de les comarques, que és on es produeix, a través del mercat setmanal, el primer aiguabarreig de la pagesia i el comerç.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 14

D'avui en vuit: expressió per a referir-se a d'aquí una setmana.

El divendres era, segons els nostres informants, el dia de setmana vinculat amb determinats tabús.

Tabús i creences del divendres

I així, amb la carn salada i la ventresca; la juliana del divendres i el seu enciam de margaridetes...

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 144

- Dels dies de la setmana cal fer esment especial del divendres, pel seu caràcter negatiu, potser relacionat amb el Divendres de Passió quan es creu que morí Jesucrist a la creu.
- Deien que no s'havia de donar mai sal al bestiar en divendres (Er).
- No començaven mai a sembrar en divendres perquè portava mala sort (Montellà).
- No començaven mai a dallar ni cap altra feina en divendres (Odelló de Querramat).
- La vacada no pujava mai a la muntanya en divendres.
- No es podia escombrar el Divendres Sant, altrament la casa s'emplenava de formigues.
- En contrapartida hom creia que el dissabte era el millor dia per a sembrar perquè no treballen els bruixots.

El dejuni havia estat molt rigorós i es practicava tots els divendres de l'any. Aquest dia de la setmana era qualificat de dia negre i hom no podia menjar per res cap aliment blanc: llet, formatge, ous, ni pa blanc.

Amades, J. (1982): *Costumari català*.

No va ser fins a 1904 que el diumenge fou declarat festiu a la Catalunya administrativament espanyola. Al territori català sota administració francesa l'afecta una circular de Napoleó III, de 15.XII.1851, però, de fet, la formalització de diumenge festiu tingué lloc el 1919 a l'acabament de la Primera Guerra Mundial.

El detonant de la jornada laboral diària establerta en vuit hores (decret del govern espanyol del 3 d'abril de 1919) és conseqüència de la vaga a la ciutat de Barcelona de la *Canadenca* (*Barcelona Traction, Light and Power*) que s'inicià el mes de gener de 1919.

El cicle lunar (vegeu nota 11)

Creences populars i la lluna

Chateaubriand associe le silence nocturne aux effets de la lune. “Lorsque les premiers silences de la nuit et les derniers murmures du jour luttent sur les coteaux, au bord des fleuves, dans les bois et dans les vallées, lorsque les forêts se taisent par degrés, que pas une feuille, pas une mousse ne soupire, que la lune est dans le ciel, que l’oreille de l’homme est attentive”, c’est alors que l’oiseau commence à chanter et révèle le silence de la nuit.

Corbin, A. (2018): *Histoire du silence*, pàg. 35

Per això la lluna, senyora de l’oreig, de fúria pàl·lida, fa l’aire tan humit, que sovintegen els reumàtics dolors, i es tergiversen pel clima pèssim les estacions.

Shakespeare, W. (1979): *Un somni de nit de Sant Joan*, pàg. 38

Calia mirar en quina fase es trobava la lluna per als següents temes:

basses, recs i sèquies	malalties
cabells, tallada dels	matança del porc
cacera	operacions quirúrgiques
caducifolis/ perennifolis	ous
collita	part
esclops/ sabots	planter
farratge	pollets
femer /fems	sembra
ferrar	sexe dels fills
flors	sol
fruita	tinció
fusta per a construcció	truita (peix)
herbes	ungles
hortalisses	vedellar
llenya per cremar	

Moltes creences populars, sobretot referides a la sembra i recol·lecció

de fruits, estaven condicionades per les fases de la lluna (el cicle lunar té una durada de 29,53 dies): els informants es fixaven, sobretot, en les fases de lluna vella i lluna nova.

Il·lustració 8. La lluna segons un llibre valencià cinc-centista d'oracles (Costumari Català de Joan Amades). La vida pagesa estava regida també per les fases de la lluna, especialment en la sembra, recol·lecció, matança del porc i l'aprofitament de la llenya.

En relació a la relativitat de les creences, una dita cerdana fa: *S'ha de creure en tot i no s'ha de creure en res*. I una altra: *Pagès lluner no emplena el graner*.

Recordem que la festivitat de la Pasqua cristiana és sempre coincident amb el primer pleniluni posterior a l'equinocci de primavera (21 de març). En el budisme el pleniluni de maig és del dia del vesak en què es commemora el naixement, la *il·luminació* i la mort de Buda.

Altrament, el calendari musulmà és un calendari lunar (de dotze mesos de vint-i-nou o trenta dies).

Altrament segons la revista Proceedings of the National Academy of Sciences de la Universitat de Wisconsin-Madison, fa 1400 milions d'anys el dia terrestre tenia una durada de 18 hores i quaranta-un segons. Aquest alentiment estaria relacionat amb el fregament de les masses d'aigua amb la part sòlida de la Terra durant les mareas, ço que faria que la Terra perdés energia i cada cop girés més lentament. Això provocaria que el dia cada vegada fos més llarg. Exactament 0,00001 segons cada any.

La literatura relacionava la licantropia amb la lluna vella. De fet, Virgili a les Èglogues ja esmenta els licantrops així com Ovidi a Les metamorfosis. Molière i Cervantes en parlen i també els rituals de la bruixeria medieval relacionaven les bruixes amb la lluna vella.

El cicle menstrual

Mais il serait difficile de trouver quoi que ce soit de plus extraordinaire que l'écoulement des femmes. À l'approche d'une femme qui a ses règles, les moûts tournent au vinaigre; à son contact, le grain devient stérile, les greffons meurent, les jeunes pousses des jardins sont brûlées; les fruits des arbres sous lesquels elle s'est assise tombent, l'éclat des miroirs se ternit à son son seul aspect...

Pline l'Ancien (2013): *Histoire naturelle*, pàg. 326

La dona que té la regla: tabús

Si lo noguer no vos estarà be per la hombra, y dany que aporta als altres arbres vehins, lo matareu encontinent, ficant-li a la rael principal (...) un drap menstros de menstros de dona.

Dirvos he una cosa miraculosa de aquesta herba (la ruda), que si una dona haurà viscut mal de son cos, ò tindra la mesada, y tocarà aquesta planta, ò se acosta per poch que la toch encontinent se mor la planta.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, pàg. 31

La dona menstruante no podia fer les següents coses:

- flors, tocar les (es moren)
- maionesa, fer (es talla)
- matança del porc, participar en la (es fan malbé els embotits)
- mongetes tendres, collir (es mor la planta)

Molt proper al cicle lunar tenim el cicle menstrual. En aquest cas, però, la menstruació de la dona es veu com un període negatiu i relacionat amb un seguit de tabús.

D'altra banda no s'ha demostrat mai estadísticament cap relació entre les fases lunars, especialment en lluna vella, i un increment en el nombre de parts o en la fertilitat femenina.

Altres cicles. Numerologia

Dos

Un cop cada dos dies, sinònim de a *dies alterns* o *dia per altre*.

El número quatre

Sinònim de poca quantitat. Així: quatre cases, quatre gats, quatre gotes, quatre *quartos*...

La setmana. El número set

Setmana: període de set dies consecutius. Setmesó, es el qui neix al setè mes de gestació.

Octava

Període de vuit dies de celebracions litúrgiques. Corpus, per exemple, se celebra el dijous següent a l'octava de Pentecosta, al bisbat d'Elna-Perpinyà.

Novenari. El número nou

Un altre cicle suprasetmanal és el novenari o les novenes. La seva durada és de nou dies.

En la tradició popular cal tractar una malaltia durant un període de nou dies. Altrament es pot fer també en altres nombres senars.

El novè mes (de trenta dies) del calendari musulmà és el ramadà.

Desena. El número deu

Període de deu dies.

Per exemple: les deu plagues d'Egipte. Els deu manaments.

La dotzena. El número dotze

Al mig de la plaça de la ciutat, amb el riu a banda i banda, hi ha l'arbre de la vida, que fa fruit dotze vegades; cada mes dona el seu fruit, i les seves fulles serveixen per a guarir els pobles.

Apoc. 22-2

En el cristianisme el dotze està representat per les dotze tribus d'Israel, compostes per dotze

mil homes a cada tribu, per la dona apocalíptica representada per dotze estels; el sermó de la muntanya fou escoltat per 144.000 persones, o sigui un múltiple de dotze; els dotze apòstols, les dotze hores passades per Jesús a la creu segons l'horari de l'època, etcètera.

Amades, J. (1982): *Números maravillosos*, pàg. 185

El nombre dotze el fem servir per a numerar els mesos de l'any. O el dia el dividim en dos períodes de dotze hores.

Dotzena de frare: referit al nombre tretze.

Catorze dies

Acuti morbi in quattuordecim diebus iudicantur

Les malalties agudes es poden pronosticar al cap de catorze dies.
(Hipòcrates)

Quinze dies, quinzena

Dita: *Santa Eulàlia, la bisbal, quinze dies abans de Nadal.*

Els nombres senars

Numero deus impare gaudit (Virgili, *Èglogues* 8,75)

La divinitat es complau en el nombre imparell. Fa referència aquesta dita a un principi numèric de la doctrina pitagòrica.

Quan s'havia de preparar una tisana amb fulles d'una planta calia fer-ho sempre utilitzant-ne un nombre senar.

El mes

Cadascun dels dotze períodes (entre vint-i-vuit i trenta-un dies) en què es divideix l'any.

Cicle de quaranta dies. El número quaranta

D'entrada constatem que en algunes cultures *quaranta* és sinònim de molts.

El període de quaranta dies és també freqüent en el curs de l'any. Els antecedents els trobaríem a l'Antic Testament:

Sobre la terra començà a caure un aigüat que durà quaranta dies i quaranta nits. (Gen. 7,12-7,13)

Moisès romangué quaranta dies i quaranta nits al Sinaí, on rebé de Déu els deu manaments.

Quaranta anys fou el temps que el poble d'Israel caminà pel desert abans no arribà a la Terra Promesa.

I en el Nou Testament:

Jesús dejunà quaranta dies i quaranta nits, i al final va tenir fam. (Mt. 4,2)

Després de la passió (entre la Resurrecció i l'Ascensió) es presentà a ells i els donà moltes proves que era viu: durant quaranta dies se'ls va aparèixer i els parlava del Regne de Déu. (Fets dels Apòstols, 1-3)

Les mouvements dans son ventre (de l'embarassada) commencent le quarantième jour.

Pline l'Ancien (2013): *Histoire naturelle*

La Candelera: entre el naixement de Jesús i la festa de la Candelera, la Presentació de Jesús al Temple, hi ha un període de quaranta dies.

Quaresma és el període de quaranta dies, de dejuni i abstinència, abans de Pasqua.

La festivitat de l'Ascensió (pujada de Jesucrist al cel) se celebra quaranta dies després de Pasqua.

La durada de l'embaràs se xifra en quaranta setmanes.

Quaranta dies després de l'equinocci de tardor commemorem Tots Sants.

Dita: *Si plou per Sant Urbà, quaranta dies plourà i la secada s'ho menjarà.*

Quarantena

Mot d'origen italià que significa el període de temps que cal aïllar persones o animals o immobilitzar mercaderies davant el dubte que puguin ser transmissors de malalties.

Cicle de cinquanta dies

Des del dia que presentareu solemnement la primera garba, l'endemà del dissabte, compteu set setmanes senceres. D'aquesta manera, fins l'endemà del setè dissabte comptareu cinquanta dies. El dia que fa cinquanta presentareu al Senyor una ofrena de la nova collita...

Levític 23, 15-16

Cinquanta dies després de Pasqua se celebra la segona Pasqua, Pasqua Granada, Pentecosta o cinquagesma. En el Levític també és esmentada com *La festa de les setmanes*.

Es commemora la vinguda de l'Esperit Sant sobre els apòstols. Té el seu origen en la festivitat jueva del Xavuot que commemora quan Moisès rebé a dalt del Sinaí les taules de la Llei i la Torà, que coincidia amb la fi de la collita de blat.

Antigament també s'havia celebrat a la inversa, és a dir, cinquanta dies abans de Pasqua, o sia l'últim diumenge abans de Quaresma (<http://blogs.sapiens.cat/medievalistesenbloc/2014/06/03/50-dies-despres/>)

Cicle estacional, trimestre

En el calendari gregorià que ens regeix, les estacions tenen -grosso modo- noranta dies. L'hivern comença el vint-i-u de desembre i acaba el vint-i-u de març. El vint-i-u de desembre és el solstici d'hivern i el vint-i-u de març és l'equinocci de primavera.

Pla, J.(2004): *Les hores*, pàg. 65

Un trimestre és el període de temps que dura tres mesos. Les estacions de l'any tenen una durada de tres mesos. En aquest discurs hem ajustat, però, la seva durada i el seu inici al nostre criteri particular.

Mig any, semestre

Mig any és al calendari cristià el període de temps entre la festivitat de la nativitat de sant Joan (vint-i-quatre de juny) i Nadal. De fet, sant Joan anomenat el Baptista, cosí segon de Jesucrist, és anomenat el precursor.

Nou mesos

És el temps que dura l'embaràs.

Nou mesos abans de la naixença de Jesucrist el cristianisme celebra la festa de l'Anunciació (el 25 de març), quan l'arcàngel sant Gabriel

s'apareix a la Verge Maria i li fa saber que serà mare de Jesús per obra de l'Esperit Sant.

El mes de novembre era el novè mes del calendari romà.

Any. L'anyada.

L'any, any solar o any solar gregorià és l'any civil actual, establert pel papa Gregori XIII fruit d'una correcció de l'any julià i vigent des del 1582. Té una durada de 365, 2425 dies solars o, el que és el mateix 365 dies, 5 hores, quaranta-nou minuts i dotze segons.

S'entén per any del Senyor o any de Gràcia l'any comptat a partir del naixement de Jesucrist.

Anyada és sinònim de la collita anual respecte a una espècie.

L'any agrícola va de l'u de novembre al trenta-u d'octubre.

Any de transició, any de traspàs, any bixest

Com que aquell any era any de traspàs, em temia sempre una desgràcia o altra (...). -És que ja ho diu el ditxo: "Any de traspàs, guarda't d'ell i del que ve detrás."

Oller, N. (1897): *Figura i paisatge*, dins Contes.

Són anys de traspàs, o de transició, tots aquells les dues darreres xifres dels quals són múltiples de quatre, excepte els acabats en 00. Altrament, un any de traspàs és aquell any que té un dia més (afegit al febrer, que era el darrer mes del calendari romà) que els anys normals.

L'any de transició, de traspàs o bixest és un any, segons la creença popular, que no és *de fiar*.

Quadrienni

És un període de quatre anys. Correspon també a l'espai de temps, olimpíada, entre la celebració d'uns Jocs Olímpics.

Era habitual treballar els camps en cicles de quatre anys en els quals se succeïen: trumfes (*Solanum tuberosum* L.), forment (*Triticum aestivum* L.), secle (*Secale cereale* L.) o civada (*Avena sativa* L.) i veça (*Vicia sativa* L.) per tal que la terra no s'*amagrís*.

Lustre o Quinquenni

És el període que dura cinc anys o cicle que té lloc cada cinc anys. Lustre, etimològicament, significa net i té relació amb una cerimònia de purificació a l'antiga Roma, que se celebrava cada cinc anys.

El Quinquenni és una festivitat en honor de la Mare de Déu en poblacions com Xiva de Morella (els Ports) o Sant Carles de la Ràpita (Montsià).

No n'hem sabut trobar cap relació pràctica per a aquest treball.

Sexenni

Període de sis anys o cicle que té lloc cada sis anys.

Festivitat que té lloc a Morella (els Ports) cada sis anys en honor de la Mare de Déu.

No n'hem sabut trobar cap relació pràctica per a aquest treball.

Septenni

Les set vaques i les set espigues boniques representen set anys (...). Tant les set vaques miserables i lletges que sortien darrere les altres, com les set espigues escarransides i cremades pel vent del desert, representen set anys de fam.

Gènesi 41, 26-27

Període de set anys o cicle que té lloc cada set anys.

A Aiguatèbia (les garrotxes de Conflent) té lloc cada set anys, el di lluns de la segona Pasqua, una pelegrinació, coneguda com la Roda, fins a Font-rabiosa (Capcir) en honor de sant Sebastià patró de Font-rabiosa; record secular de les pestes medievals documentat des del 1300. Aquesta festivitat, que s'havia perdut en 1896 es tornà a recuperar en el 2016.

A Montboló (el Vallespir) s'hi celebra una festivitat similar.

Dècada

Espai de temps de deu anys.

No n'hem sabut trobar cap relació pràctica per a aquest treball.

Segle, mig segle

Durant la minoria d'edat d'Isabel II, Espartero (1793-1879), militar espanyol que ostentà també el títol de Duc de la Victòria, fou regent d'Espanya (1840-1843). Amb motiu d'una crisi de la indústria cotonera hi hagué un aixecament popular a la ciutat de Barcelona (1842). La resposta fou un bombardeig per part de l'exèrcit espanyol. Hom li atribueix la cèlebre frase: pel bé d'Espanya és convenient bombardejar Barcelona al menys un cop cada cinquanta anys. (Article Espartero Wikipèdia, 2019).

Mig segle és el període de temps que dura cinquanta anys.

Segle és el període de temps que dura cent anys.

Mil·lenni (vegeu nota 12)

Període de temps que abasta mil anys de durada.

Il·lustració 9. Dibuix de Joaquim Carbonell (Tradicions, costums i creences). El pagès feia llenya preferentment la tardor. Hom creia que la fusta (dels arbres que perden la fulla) feta de lluna vella cremava millor i no espetegava tant.

El calendari de les quatre estacions.

Ritme diari i ritme de l'any (vegeu nota 13)

A manera d'un calendari tradicional ordenat en dies, setmanes, mesos i estacions farem un tast de les festes assenyalades així com de les tasques i costums vinculats, sobretot, amb l'etnobotànica, les creences ancestrals i la cultura cristiana amb el contrapunt d'alguna cita literària, segons la saviesa tradicional del món pagès cerdà.

Així parlarem del santoral i les advocacions populars, dels patrons dels oficis, de costums i remeis, de tasques agrícoles i ramaderes, de les fires i festes majors, del calendari de l'hortolà, de tabús mil·lenaris, dels jocs de la mainada i, quan s'escaigui, també de la gastronomia pròpia del temps.

A diferència del calendari gregorià, basat en el cicle anual de la Terra al voltant del Sol, i del calendari musulmà que és només lunar, el calendari hebreu és un calendari lunisolar basat en el cicle de la Terra al voltant del Sol (any) i en de la Lluna al voltant de la Terra (mes).

En temps reculats hom diferenciava només dues estacions: la del bon temps (*æstivum tempus*) i la del mal temps (*hibernum tempus*), que començava quaranta dies després de l'equinocci de tardor: per Tots Sants. El calendari copte, en canvi, és de tres estacions, cadascuna de quatre mesos. L'any té dotze mesos de trenta dies cada mes. El Nadal copte es celebra el set de gener.

A les comarques sota administració francesa recordarem que s'implantà el *Calendari republicà o revolucionari* vigent entre el vint-i-quatre d'octubre de 1793 i l'u de gener de 1806. L'any era dividit en dotze mesos de trenta dies cadascun. Els mesos eren dividits en tres períodes de deu dies cadascun. Els noms dels mesos feien referència a fenòmens naturals o vinculats amb l'agricultura. Així, els mesos de tardor eren el Veremari, Brumari i Rufolari. Cada dia de l'any s'associava amb una planta o un estri pagès.

Dividirem aquest capítol en quatre apartats:

Les nits d'hivern, per a referir-nos als mesos amb els dies més curts i

on, aparentment, la Natura dorm.

Els matins de primavera, ens portaran als mesos en què el dia ja s'ha començat a allargar i el pagès veu com la vida vegetal, fins llavors en estat letàrgic, torna a treure el cap.

Els migdies d'estiu descriuran les jornades de treball intens on es plaga l'herba, es sega i es bat sota un sol que ho crema tot.

A Els vespres de tardor el pagès acaba de recollir els fruits i fer llenya i veu, de reüll, com s'ha anat escurçant el dia i es va acostant l'hivern llarg i gèlid.

A l'intradós de la porta de l'església del monestir de Santa Maria de Ripoll (Ripollès) hi veurem dotze escenes de la vida pagesa, talment una fotografia del període 1149- 1164. També al Tapís de la creació, a la catedral de Girona (segle XI), hi ha representats dies de la setmana, mesos i estacions amb al·legories pageses. Així, a l'abril, hi veurem un pagès llaurant.

Ens hem fixat en les advocacions més antigues per tal d'intentar relacionar-les amb la protecció enfront de la malaltia.

Advocacions cerdanes de l'any 1000

Les advocacions, el sant o la santa al qual era dedicada una església, van variar al llarg dels segles, d'acord amb les tradicions. Aquests canvis fan que, de vegades coneixent l'advocació, hom pugui saber l'època en què es va construir l'església.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg. 120

Les advocacions documentades al voltant de l'any 1000 són les de sant Agustí, sant Andreu, sant Bartomeu, sant Climent, sant Cosme i sant Damià, sant Cristòfol, sant Esteve, sant Feliu, sant Fructuós-sant Fruïtós, sant Hilari, sant Iscle, sant Jaume, sant Joan, sant Julià, sant Mamet, sant Marcel, sant Martí, sant Miquel, sant Pere, sant Policarp, sant Quintí, sant Romà, sant Sadurní, sant Salvador, sant Serni, sant Tomàs, sant Vicenç i sant Víctor.

I també: santa Cecília, santa Coloma, santa Eugènia, santa Eulàlia, santa Maria i santa Llogaia.

Com se solia esdevenir, les esglésies més importants eren dedicades (als sants de l'antiguitat), a la Mare de Déu o bé als apòstols. Així trobem Santa Maria de Talló, Santa Maria de Formiguera, Santa Maria de Llívia (...). També descobrim Sant Pere de Ger, Sant Pere d'Alp (...) que, ben segur, que són esglésies bastides abans de l'any 800.

Bolòs, J. & Hurtado, V. (2015): *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v 788-990)* pàg.52.

Algunes advocacions contemporànies ens han cridat l'atenció ja sigui per interès medicofarmacèutic o per motius ben diferents. N'esmentem algunes.

Alguns patrons de causes especials

St. Titus (4 de gener): patró dels qui no creixen.

St. Ramon de Penyafort (7 de gener): advocat dels malalts de ronyó.

St. Gem (10 de gener): advocat dels qui no tenen gana.

St. Hilari (13 de gener): invocat contra les serps.

Sta. Brígida (1 de febrer): advocada de les dones velles.

St. Alberic (12 d'abril): patró de les bones llocades.

Sant Job (10 de maig): patró dels leprosos.

St. Pasqual (17 de maig): advocat dels desmemoriats.

St. Baldiri (20 de maig): patró dels ganduls.

Sta. Rita (22 de maig): patrona de les causes impossibles.

St. Felip Neri (26 de maig): advocat dels malalts del cor.

St. Nazari (12 de juny): invocat contra la bogeria.

St. Antoni de Pàdua (13 de juny): invocat per les coses que es perden.

St. Vit (15 de juny): patró dels qui no poden dormir.

Sta. Demètria (21 de juny): invocada contra l'epilèpsia.

Sta. Elionor (1 de juliol): invocada per a fer venir les noies altes i primes.

St. Enric (15 de juliol): patró dels asmàtics.

Sta. Lliberata (20 de juliol): patrona de les dones lletges.

Sta. Maria Magdalena (22 de juliol): advocada dels calbs.

St. Libori (22 de juliol): invocat pels malalts d'orina i pedres al ronyó.

Sta. Helena (18 d'agost): patrona dels depressius.

St. Magí (19 d'agost): invocat contra la rubèola i la verola.

St. Gil (1 de setembre): advocat contra els mals somnis.

St. Llop (1 de setembre): s'hi encomanen els nens que tenen dificultats en parlar.

Sta. Cornèlia (17 de setembre): patrona de les vídues.

St. Silvà de Levroux (22 de setembre): advocat contra l'erisipela.

St. Quintí (31 d'octubre): advocat per a" fer dòcils els xiquets plorons".

Sta. Gertrudis (17 de novembre): advocada contra les rates.

St. Dionís (20 de novembre): protector contra la sífilis

St. Llätzer (17 de desembre): patró dels leprosos.

Sta. Victòria (23 de desembre): patrona de les dones que crien.

Calendari dels brillants.

Il·lustració 10. *Des glaneuses* (Les espigolaires) 1857. Quadre de Jean-François Millet.
El contrapunt entre l'esponerosa collita, al fons, i la miserable arreplega d'espigues de les tres dones li valgué a l'artista l'adjectiu d'esquerranós.

Les nits d'hivern (vegeu nota 14)

Hivern és l'estació de l'any que comença, al nostre hemisferi, al voltant del 21 de desembre (solstici d'hivern) i acaba al voltant del 21 de març (equinocci de primavera).

Hom podria considerar, però, el dia de Tots Sants (l'1 de novembre), en part pel simbolisme de la diada, com l'inici de l'hivern diguem-ne emocional, no pas l'astronòmic. Dies curts i freds, rufaca, neu, torb i foscor, vetllades a la vora del foc i recordança dels morts de la família.

...durant l'hivern les plantes i els animals moren o queden com adormits. Els ocells fugen cap a països més càlids i nosaltres mateixos ens refugiem, sempre que podem, a les nostres cases, on hi ha la llar encesa i fa de bon estar.

Fuster, J. (1999): *El pas de l'any*.

Il·lustració 11. L'hivern

Aquest dibuix de Ricard Opisso del Calendari dels pagesos ens presenta una vetllada a la vora del foc. Gairebé podem sentir l'escalf del foc a terra i contraposar la llum del foc amb la mitja foscor de la sala, mentre els padrins, calçats amb esclops, miren com l'olla va arrencant el bull asseguts a l'escó.

Força dites relatives al mes de novembre ja fan referència a la neu.

Dites: *Per Sant Andreu, pluja o neu* i també: *D'hivern no se'n queda cap al cel*.

Una altra: *Neu rodona, que d'altra en dona*.

Gastronomia tradicional

Les sopes escaldades (de pa amb oli i un gra d'all) preses en un tupí.

Les pomes (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Wallr.) O. Bolòs et J. Vigo) al caliu del foc a terra, mig colgades de brasa i cendra, eren un ritual i unes postres exquisides per a tota la família.

Algunes vesprades, per sopar, feien una plata de naps (*Brassica napus* L.) amb peres (de coure) (*Pyrus communis* L. subsp. *communis*) i bacallà. Tot bullit per separat. S'amania amb una vinagreta d'all (*Allium sativum* L.) i julivert (*Petroselinum crispum* L.).

És la temporada de les festes majors petites, com la d'Urtx (11 de novembre).

En algunes cases encara recorden que veïns seus passaven el rosari al vespre.

Si haguéssim de relacionar un color amb l'hivern ens decantaríem pel blanc. Blanc de la neu i burell gairebé blanc de la fumaterri escarransida que amb prou feines pot sortir de la xemeneia. El so de l'hivern és el silenci, amb el contrapunt del xiulet del vent que s'esmuny per les esclotxes de portes i finestres i l'espetec de la llenya que crema al foc a terra.

En el cicle de la vida i la mort l'enterrament té el seu propi ritual.

L'enterrament

Les femmes en deuil , s'affublent du capucho, grand capuchon de laine noire, à pointe recourbée.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 56

Un dinar d'enterrament és com un dinar de quaresma: es serveix sols verdura, ous i bacallà; es parla en veu baixa com dins el refetor d'un convent; és un ver dinar de dol.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 67

Costums vinculats amb la mort i l'enterrament:

- A la cambra del mort es tapaven els miralls, si n'hi havia, amb un

- drap. També hi encenien una espelma.
- A sota el llit del difunt hi posaven un platet de sal per tal que no es *passés* tan de pressa.
 - Damunt de la panxa del cadàver hi posaven unes estisores obertes per tal que no es botís.
 - A Guils, el dia de l'enterrament, feien l'àpat a casa del difunt només els familiars. L'àpat consistia en sopa, col (*Brassica oleracea* L. var. *capitata*) i trufes (*Solanum tuberosum* L.), carn d'olla i, de postres, panses (*Vitis vinifera* L.), ametlles (*Prunus dulcis* L.), avellanes (*Corylus avellana* L.) i cafè (*Coffea* sp.).
 - Quan paraven la taula posaven els plats cap per avall i la forquilla i la cullera, en creu, damunt.
 - El cafè (*Coffea* sp.) el servien sense sucre, el posaven directament dins la cafetera.
 - Al Capcir feien l'ollada, el plat típic, amb garró de porc, trufes (*Solanum tuberosum* L.), un parell de carotes (*Daucus carota* L.), un porro (*Allium ampeloprasum* L. var. *porrum*), col (*Brassica oleracea* L. var. *capitata*) i molt de caldo.
 - La majoria dels informants expliquen que l'àpat de l'enterrament consistia en sopa o escudella barrejada; de tall carn d'olla i de postres ametlles (*Prunus dulcis* L.) torrades i avellanes (*Corylus avellana* L.).
 - Altres informants expliquen que les postres eren a base de formatge.
 - Dol: a Guils diuen que per un padrí portaven dol un any; dos anys pels pares. Les dones portaven roba negra; els homes, si portaven corbata, era negra i a la solapa de les jupes hi portaven un botó folrat amb roba negra. Els sobres de les cartes també tenien una sanefa negra.
 - Averany: quan parlaven d'alguna persona coneguda que era malalta deien: *A veure si ens convidaran a ametlles* (*Prunus dulcis* L.) torrades (que eren les postres tradicionals dels enterraments).
 - També, en el mateix sentit, deien: *Aviam si (...) no veurà la florida dels pèsols* (*Pisum sativum* L.).
 - Feien un decuit amb fulles de lleura (*Hedera helix* L.) i servia per a rentar la roba negra per tal de fer-la venir més negra i més lluenta.

En el següent requadre esmentem les principals tasques del pagès un dia qualsevol d'hivern.

La feina del pagès a l'hivern

La millor herba s'havia de reservar per a les ovelles.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*

A manera d'un quadre horari ideal, la feina al mas seria la següent:

6 - 7 del matí (segons les cases): llevar-se i munyir les vaques.

8-2/4 de 9: fer un tupí (cadascú tenia el seu) de sopes de llet.

- Fer el mesclat per a les vaques: barrejar al paller l'herba del prat, *ufals* o userda (*Medicago sativa* L.) i trepadella (*Onobrychis viciifolia* L.) i un xic de palla. Donar el mesclat.
- A les ovelles només se'ls donava herba.
- Portar les vaques a les piques de l'era per a fer-les abeurar.
- Desfemar la cort. Es treia el fems de la cort amb un carretó i s'amuntegava en un racó de l'era.

Cap a 2/4 de 10: esmorzar. Menjaven la verdura que havia quedat del sopar passada per la padella amb una rosta o un tall de pernil. De postres, formatge o codonyat (*Cydonia oblonga* L.).

- La resta del matí fustejaven. Feien mànecs d'aixada o de picassa, collants, estacadors...
- Els esclopers feien esclops de pi negre (*Pinus mugo* Turro subsp. *uncinata*).
- Entre la 1 i quarts de 2: dinar. *Cuinat* (escudella barrejada) amb un tall de cansalada, botifarra negra i carn fresca (pit de xai del caldo). Algun dia trumfes (*Solanum tuberosum* L.) amb suc i ossos d'espina. O fideus. No es variava gaire.
- Pomes (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Wallr.) O. Bolòs et J. Vigo) crues o cuites al poel·la o al foc a terra.
- Peres de coure (*Pyrus communis* L. subsp. *communis*): eren un tipus especial de pera. Eren peres per a bullir.
- Hem d'anotar l'expressió *dinar a l'hora dels senyors*, que significa dinar tard.

A les 5: berenar.

A mitja tarda, cap a les 6, repetien la feina del matí: donar menjar a

les vaques, abeurar, munyir.

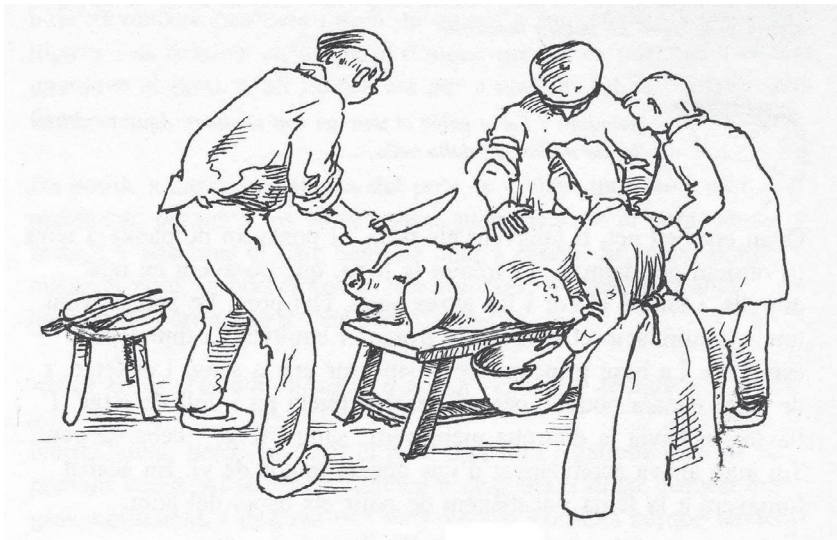
A les 8: sopar, verdura o sopes bullides o escaldades (de pa) opcionalment amb all (*Allium sativum* L.), farigola (*Thymus vulgaris* L.) o menta (*Mentha* sp.) i un raig d'oli. Les escaldades, amb tupí.

- Truita d'ou, botifarra o costella de porc.
- Un tall de formatge.

Quarts de 10: darrera feina, baixar a la cort a mirar que tot estigui en ordre; se'n diu reconèixer.

Per berena s'entén la menjada, ficada en una carmanyola, que hom s'emportava a la muntanya o al prat i que incloïa esmorzar, dinar i berenar. La beguda era la bóta de vi i el càntir amb aigua.

Els mesos d'hivern el mas viu com una festa el *cerimonial* de la matança del porc.

Il·lustració 12. Matança del porc

El dibuixant Joaquim Carbonell ens presenta la imatge de la matança del porc. El matador amb el coltell o ganivet a la mà, els ajudants de casa i la mestressa amb una perola a punt de parar la sang.

Novembre: temps dels naps (*Brassica napus* L.)

De Nohembre (...) recullireu los Aglans per nodrir los Porchs. Fareu lo oli, casetes per las Abellas, cistelles, canastas, garbells de corda, y de vimens, esporgareu los Salses per lligar las Parres y sarments.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès), al mes de novembre hi figuren un home i una dona en la matança del porc.

Gastronomia tradicional

L'àpat tradicional del dia de Tots Sants té com a plat fort el tiró amb naps (*Brassica napus* L.).

Especialíssima anomenada tenien els naps de Tallendre que tenen les arrels primes i fosques. Es triaven els exemplars amb arrels més aviat primes; les més gruixudes es destinaven als porcs.

Ingredients:

All (*Allium sativum* L.).

Ceba (*Allium cepa* L.).

Naps (*Brassica napus* L.).

Llorer (*Laurus nobilis* L.) (opcional)

Tiró (ocell de la família dels anàtids)

A principis del segle XX ja es coneixien els panellets (...). L'any 1928, al diari Pirineu, editat a Puigcerdà, apareix publicitat d'aquest producte.

Molins Pons, M.R. (2011): *La cuina de Cerdanya*, pàg. 99

Els panellets, que des del darrer quart del segle XX són també les postres tradicionals d'aquesta diada abans eren força desconeguts al nostre territori.

Sempre havíem de menjar pa sec. A vegades era tan sec que perquè ens passés l'havíem de remullar amb vi o aigua. En realitat només era bo per a fer sopes de menta, de farigola o d'all.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 277

Tots els vespres de l'any era costum de fer per sopar, de primer, un plat de sopes.

Tots Sants (1 de novembre)

De panallets, en aquell temps, no n'hi havia. Les castanyes venien de la Guingueta.

Pons, M. (1999). *Eines i feines*, pàg. 99

Ja s'han plegat les ballades de Tots Sants. La cobla és a l'hostal. A la cuinassa, davant de la llar, asseguts a l'escon uns, i en tamborets i cadires altres, els músics s'escalfen les cames; s'escalfen les cames i amoreixen amb un suca-mulla de vi calent llurs gorges seques i cansades.

Ruyra, J. (1982): *Obres completes (La vetlla dels morts)*, pàg. 165

Abans de Tots Sants, treia les herbes del fossar i la brossa que al cap de l'any s'hi havia agombolat, de manera que la terra sagrada quedava molt presentable.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 386

Festiu arreu dels Països Catalans.

La festivitat de Tots Sants (*Omnia Sanctorum*) és una diada de recordança dels familiars difunts que l'Església commemora des de l'any 610. És costum visitar els cementiris i netejar les tombes familiars, així com portar-hi flors (a partir de finals del s. XX, moltes vegades, de plàstic). Podria ser que tingués el seu origen en una festa celta per a honorar els morts.

L'àpat de Tots Sants té com a plat fort el tiró amb naps. Els naps de Tallendre (Cerdanya) tenen una especial anomenada.

Es collien les trufes (*Solanum tuberosum* L.), dites trufes al Capcir; en portaven al capellà i se'n donaven als pobres (els Angles, Capcir).

Hi havia costum de menjar castanyes: bullides o torrades (Formiguera, Capcir).

A Guils (Cerdanya) anaven a missa, mai al cementiri. S'anava al cementiri l'endemà, que és el dia de difunts.

Rufacada de Tots Sants: temps rúfol que acostuma a haver-hi al voltant d'aquesta diada.

Dia de difunts (2 de novembre)

La diada dels Morts era costum de totes les masies i cases pairals de la plana, de reunir tots els masovers i llurs famílies entorn la llar de la cuina gran de la masia per resar les tres

parts del rosari. A Malniu, quan el rector era home àgil, es completava el ritu amb l'absolta als difunts cantada al mig del fossar. Els propietaris, a partir d'aquella diada, començaven les feines dels endreços, de cloure armaris, de passar comptes i de posar paravents i porticons per defensar-se contra les crueltats de la hivernada. I tot es preparava per fer vida casolana i resistir, vora el foc de la llar, la inclemència dels elements.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 81

Es coneix amb el nom de *Dia d'ànimes*. És un dia dedicat tradicionalment, des del segle XII, a l'oració pels familiars difunts. El dia de Tots Sants i el Dia d'ànimes, són correlatius en el temps, i coincidents en les intencions.

Sant Ermengol (3 de novembre)

Sant Ermengol, bisbe d'Urgell (entre 1010 i 1035) fou probablement fill d'Aiguatèbia, a les garrotxes de Conflent. Morí a Pont de Bar (límit occidental de la Cerdanya històrica). Patró principal de la diòcesi d'Urgell.

A la Seu des de fa més de mig segle es representa *El retaule de sant Ermengol* dins del claustre de la catedral durant uns dies del mes d'agost.

Santa Carina (7 de novembre)

Commemoració del Tractat dels Pirineus (1659).

Sant Martí (11 de novembre)

L'estiuet de Sant Martí, amb les seves matinades boiroses, el seu sol resplendent, és la temporada preferida pels caçadors (...) Tothom té gana, tothom té salut. Amb quina alegria, al tornar al mas, es buida el sarró ple de caça que la masovera penja al rebost!

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 120

*Avui s'escau l'aplec a l'ermitatge:
endiemenjats hi van en romiatge
pagesos i artigaires, pastors i cavallers,
i a sant Martí quiscun un do demana,
un do que els concedeix de bona gana,
als camps bones anyades, infants a ses mullers.*

Verdaguer, J. (1886): *Canigó*

Festiu a les comarques actualment sota administració francesa en record de l'armistici de la Primera Guerra Mundial.

L'estiuet de Sant Martí: hom considera que al voltant de Sant Martí el temps presenta una certa bonança climatològica.

Invocat en l'oració de l'enaiguat (Puigcerdà).

Dita: *Per Sant Martí la neu al pi.*

Festa a Angostrina, Arànsér, Envalls, la Guingueta d'Ix, Odelló, St. Martí dels Castells, Urtx, Vià i Víllec.

Sant Romà (18 de novembre)

Quan la mainada quequejava, els portaven a l'església de Sant Romà de Càldegues.

Dita: *Per Sant Romà la neu al pla.*

Sant Serni (29 de novembre)

Sant Serni és l'advocat dels trencats o ploraires

Sant Andreu (30 de novembre)

A les vigílies de Sant Andreu, que és, com ja sabeu, fira a Vinçà, festa a Angostrina i el dia que els mossos acaben la llogada, la nostra gent prepara la trucada.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 33

Dita: *Per Sant Andreu, pluja o neu.*

I també: *Per Sant Andreu, la neu al peu.*

Desembre: el calendari de la ceba

De Dezembro visitareu sovint los vostres camps per fer escolar la aygua, q si serà ajustada de les pluges: fareu provisió de fems per engrexar la terra dexada de femar: cobrireu de terra y de fems las raelz dels arbres, y herbes que voldreu conservar fins á la Primavera.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès), al mes de desembre hi figuren un home i una dona a la vora del foc.

Desembre: propi del temps, el calendari de la ceba (*Allium cepa* L.)

El *calendari de la ceba* es feia el dia trenta-u al vespre. S'agafaven dotze clofolls de ceba, cada un corresponia a un mes de l'any, i es posaven damunt una taula de manera que fessin com bols. Dins de cadascun s'hi posava un pols de sal i l'endemà es miraven. Aquells clofolls que feien aigua volia dir que el mes corresponent plouria més o menys en comparació a d'altres en funció de l'*aigua* que hi havia.

Altres informants ho miraven al punt de les dotze batallades.

Aprofitant les vetllades d'hivern a la vora del foc es podien explicar contes, dites i rondalles, com la que ve a continuació.

Un conte moral: la senyora de Bagà

Sota l'aparença lúdica d'un conte s'hi amagava una reflexió moral sobre l'estalvi, la senzillesa i la prudència. Aquest conte ens el devia explicar la meva mare i potser també la meva jaia.

Fa així:

Vet aquí que una vegada hi havia una dona molt i molt rica: la senyora de Bagà. Era molt capriciosa sobretot pel que feia al menjar i no parava de demanar plats exquisits i estranys com ara cervells de canari. Van passar els anys i vet aquí que de mica en mica va anar polint-se la fortuna fins que va arribar un dia que es va quedar sense cap pa a la post. Com que no sabia fer res i tenia l'esquena dreta va haver d'anar a captar.

Caminant, caminant, un dia va arribar a un mas perdut al mig del bosc i va pidolar algom per a menjar. La bona gent del mas li van donar una llesca de pa i nogues (fruit de *Juglans regia* L.). Com que tenia tanta fam s'ho va menjar rabent. Un cop s'ho va haver menjat els va dir:

- Si hagués sabut abans que eren tan bones les nogues amb pa encara seria la senyora de Bagà.

Fora del territori s'explica un conte gairebé igual però referit a la senyora de Tous (Anoia) i les nous. Hi ha la concordança fonètica Tous/nous i pa/Bagà.

Sant Eloi (1 de desembre)

Vint la fête de saint Eloi, patron des ménagers. Grande joie au mas..

Daudet, A. (1976): *Lettres de mon moulin*, pàg. 67

Patró dels ferrers.

Santa Bàrbara (4 de desembre)

A Queixans, quan marcava pedregada encenien un ciri que havien beneït per Santa Bàrbara.

Dita: *Sant Marc, santa Creu, santa Bàrbara no ens deixeu.*

Sant Nicolau (6 de desembre)

Sant Nicolau, amb el seu ajudant Zwarte Piet, santa Claus (Sinterklaas en neerlandès) i el pare Nadal tenen un origen comú. Són els encarregats de portar regals als bons minyons i també mandarines. La tradició diu que sortia en vaixell cap als països del nord d'Europa des del port d'Alacant (l'Alacantí).

Santa Eulàlia (10 de desembre)

Dita: *Santa Eulàlia, la bisbal, quinze dies per Nadal.*

Santa Llúcia (13 de desembre)

El dia de Santa Llúcia, el pastor fa present al rabadà que comencen els signos i han de tenir

en compte els dotze dies abans i els dotze dies després de Nadal, perquè cada dia d'aquests, senyalen el temps d'un mes de l'any prop-vinent i de la següent manera: El dia tretze , senyala el gener, el catorze el febrer, fins al vint-i-quatre que senyalarà el desembre. El dia de Nadal no compta. Els dotze dies després es compten reculant; de manera que el vint-i-sis, Sant Esteve, correspondrà al desembre, el vint-i-set al novembre, i anant seguint fins al sis de gener, diada de Reis, que senyalarà el propi gener. Si per exemple el dia de Santa Llúcia i el de Reis que senyalen el gener, fa bon sol, aquell més serà bo. Si, al contrari, plou, neva o fa vent, el gener serà moll, nevarà o serà ventós.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 142

Ja sabem que Santa Llúcia és la protectora dels pobres malalts que pateixen de la vista. És representada en el seu altar portant una palma a la mà, i de l'altra mà una escudella que conté dos ulls.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pag. 98

Dites:

Per Santa Llúcia pas de puça.

Per Nadal, pas de pardal

Per Sant Esteve, pas de llebre.

Pels Reis, és boig qui no coneix.

Santa Llúcia és l'advocada de la vista. Patrona de les modistes. Tal dia com avui no es podia cosir.

Tal dia com avui al Principat es fa el pessebre, però a Cerdanya no hi havia el costum de fer-lo.

Sant Tomàs (21 de desembre)

En la nit del dia de Sant Tomàs feia un fred glacial, nevava i la tramuntana xiulava amb fúria com si passessin pels aires volades de mals esperits.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 73

Per l'home de la gleba l'any comença amb la feina cabdal de la sembra (...) I d'ací que els nostres avis comencessin l'any precisament per l'hivern, el qual pròpiament s'inicia per Sant Tomàs i no per cap d'any...

Amades, J. (1982): *Costumari català. El curs de l'any.*

Ara se celebra el vint-i-u de desembre Sant Pere Canisi, però uns anys enrere era la festivitat de Sant Tomàs.

La dita feia: *Per Sant Tomàs, qui té porc que li piqui el nas.*

El tió (uns dies abans de Nadal)

El tió era de pi i es tapava amb un sac (Capcir). Es plantava a la sala uns dies abans de Nadal.

Tot picant el tió la nit de Nadal la mainada cantava:

Tió, tió, caga torró, d'avellana o de pinyó.

No caguis arengades que són massa salades.

La nit de Nadal (24 de desembre)

A Missa del Gall, s'hi troben tots els pastors i rabadans de la parròquia (...).

Tornant de Missa o abans d'anar-hi, tots els de la casa fan la xocolatada, prenent-la a plats, anant-la a buscar a llossades a l'olla en què l'han desfeta, sucant-hi pa torrat o coca ensucrada i bevent després vi blanc.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 143

(A la missa del gall) on portàvem el tortell a beneir.

El dia de Nadal, en sortir de missa, fèiem un bon dinar. Menjàvem pollastre, perquè pocs cops a l'any podíem menjar pollastre.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg. 127

Abans d'anar a la Missa del Gall la mestressa parava taula amb estovalles blanques, tres plats, les culleres i les forquilles, un pa gros, una ganiveta i un plat de vianda. Això ja servia per a l'endemà. Deien que es feia perquè si passava la Mare de Déu i tenia gana pogués menjar (Ger).

Nadal (25 de desembre)

-Quin dia som, mon bell amic?-digué Scrooge.

-Avui! -replicà el minyó-. Avui és Nadal (...).

Vet aquí el gall dindi. Hola! Ei! Com anem? Un alegre Nadal!

Allò era un gall dindi! Mai no devia haver pogut sostenir-se damunt les seves cames, aquella bèstia.

Dickens, C. (1965): *Una cançó nadalenca*, pàg. 127

Gastronomia tradicional

Ara ve Nadal, matarem el gall i a la tia Pepa li'n darem un tall.

Cançó popular

El capó de Nadal. Era dels pocs dies de l'any que menjaven pollastre.

Ingredients:

cansalada

capó (*Gallus gallus domesticus*)

pinjons (*Pinus pinea* L.)

préssecs (*Prunus persica* (L.) Batsch

prunes (*Prunus domestica* L. subsp. *domestica*)

Els que tenen la sort de néixer per Nadal o per Sant Isidre són lliures d'accidents greus o desagradosos. Ni les bruixes ni els gossos rabiosos poden res contra ells. Si una criatura neix a les dotze de la nit de Nadal cura de gràcia. És creença que les criatures que neixen la nit de Nadal tenen al paladar la rosa de Santa Quitèria i curen de mal de cremat. Si un nen ha nat a les dotze de la nit de Nadal té dos xiprers al paladar i una creu al mig, o bé pot llepar sense por una barra de ferro roent.

Griera, A. (1969): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*

Els curanderos tenien una virtut especial. Havien nascut per Nadal i tenien una marca a la mà.

Per a saber com seria el temps de l'any proper es miraven els dotze dies abans de Nadal i els dotze dies després de Nadal. Els dotze primers *marquen* i els altres dotze *remarquen*. En diuen *les calandres* (cada dia correspon a un mes).

Sant Esteve (26 de desembre)

El fet que Sant Esteve sigui festiu al Principat, a Andorra i a les Illes Balears té una justificació. Per començar, sant Esteve és considerat el primer màrtir del cristianisme (protomàrtir). Altrament, la pre-Catalunya del segle IX era la frontera sud amb Hispània, la marca hispànica, de l'imperi carolingi (territorialment sota la tutela de l'arquebisbat de Narbona) amb el califat de Còrdova.

A l'imperi carolingi es decretà que Sant Esteve, l'endemà de Nadal,

també fos festiu. El fet de poder ajuntar tota la família, el clan, al voltant de l'àpat de Nadal lligat amb la tardança en els desplaçaments explicaria la necessitat d'allargar la festivitat de Nadal amb l'endemà.

D'una manera anàloga s'explicaria el caràcter festiu de dilluns de Pasqua i el dilluns de Pasqua Granada o segona Pasqua.

Dita: *De Nadal a Sant Esteve* per a significar que hom augura una durada molt curta a alguna cosa o esdeveniment.

Sant Joan evangelista (27 de desembre)

Festa major de Dorres.

Sants Innocents (28 de desembre)

Encara ens van explicar els nostres informants dues enganyifes relatives al dia dels Innocents.

Una era la referida a manar algú de *carregar els neulers*.

L'altra enviar algú a la farmàcia a comprar dos rals d'*estacamaquí*.

Sant Silvestre (31 de desembre)

L'exemple de sant Silvestre és el més provant. Sant Silvestre era papa, i, posat al darrer dia de l'any, abandona els brillants de la tiara. Jo el veig com un pagès desnerit. Baixa penosament pel corriol del bosc. És la figura de l'any que fina.

Pons, J. S. (1973): Llibre de les set sivelles, pàg. 146

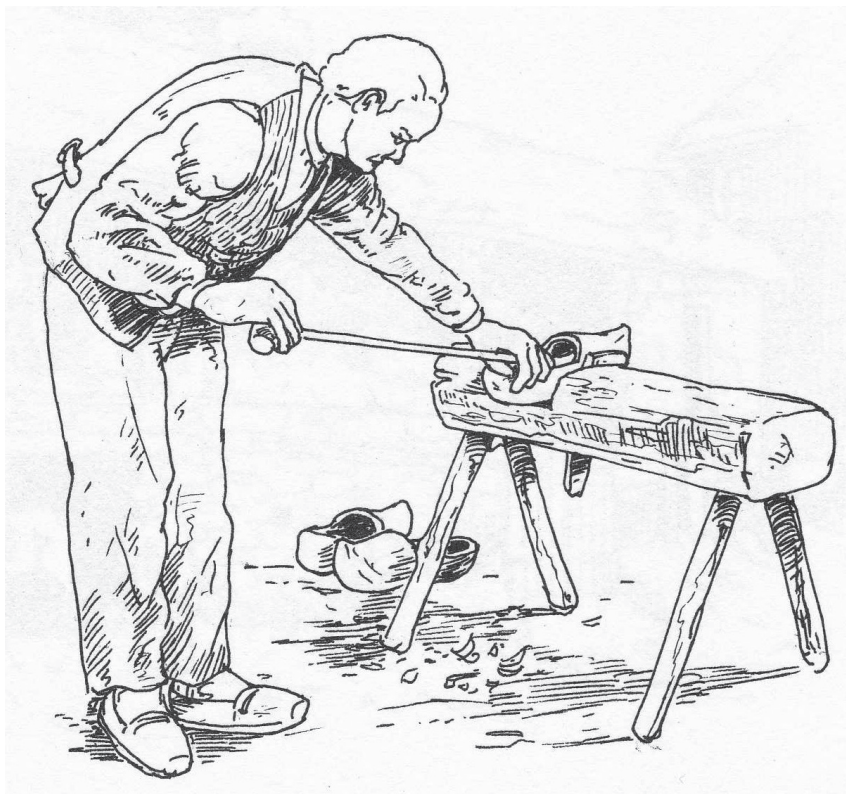
Invocat en l'oració dels enaiguats (Arànsers).

L'home dels nassos

La facècia consistia a enviar algun vailet a la plaça on podria veure un home amb tants nassos com dies li quedaven a l'any.

La nit de cap d'any (31 de desembre)

Es preparaven els clofolls de ceba per a enllestir el *Calendari de la ceba*.

Il·lustració 13. L'escloper

Dibuix de Joaquim Carbonell, a Eines i feines, que representa un escloper de Meranges i el banc d'escloper. Feien els esclops de pi negre.

Gener: el regal de les mandarines (*Citrus reticulata* Blanco)

En lo mes de Ianer enves la fi de la Lluna vella, tallara las fustes de fabricas, ò altres serveys: perquè tallades en aquest temps duraran molt sens guastarse.

Femara los fruiters, advertint emperò que lo fems no toque las rael, empeltara tots los arbres que florexen...

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

A la portalada de l'església del monestir de Ripoll (Ripollès) al mes de gener hi ha un home que fa llenya.

Gener: propi del temps, les mandarines (*Citrus reticulata* Blanco)

Ens expliquen molts informants que, abans, en les primeres dècades del s. XX, un dels regals freqüents dels Reis eren les mandarines, al costat d'alguna joguina, escadussera, o de roba.

A l'hora de rellegir el calendari ens han cridat l'atenció els sants associats al mateix dia o en dies propers. Esmentem els que segueixen a continuació.

Parelles de sants

Sant Abdó i sant Senén

Sant Ciril i sant Metodi

Sant Cosme i sant Damià

Sant Iscle i sant Victorià

Sant Joan i sant Pere

Sant Joaquim i santa Anna

Sant Jordi i sant Marc

Santa Juliana i santa Semproniana

Sant Just i sant Pastor

Sant Pere i sant Pau

Santa Rut i santa Noemí

Sant Zacaries i santa Elisabet

La feina del pagès pel gener

Es giren les trumfes del rebost, ara que el dia s'allarga, de lluna vella per evitar que grillin.

El pagès ha de tenir prou llenya i, en la mesura del possible, de bona qualitat per tal que li duri tot l'hivern. Es comença a fer llenya per al proper hivern.

Les millors llenyes

Los árboles que allí se conocen con el nombre de verns son muchos menos (que no pas els salzes): la corteza se emplea para teñir ropa casera de negro, lo demás para leña. Es a poca diferencia igual la cantidad de fresnos, vulgo freixas, sirven para leña y para construir instrumentos de labranza (...). Los olmos son aún más escasos que los fresnos, prueban bien, su madera es excelente, se emplea solamente para ruedas de carreta, yugos e instrumentos rústicos; algunas veces se extrae tal cual porción por cuenta de Su Majestad. Dan poca leña. La hoja se da a los cerdos.

Vigo, S. & Puig, X. (1999): *La Cerdanya de finals del segle XVIII*, pàg. 132

La llenya per a fer foc calia que fos tallada, a la primavera o millor a la tardor, de lluna, en funció de si eren arbres caducifolis (els arbres que es despullen a l'hivern) o perennifolis. Segons els nostres informants les millors llenyes de la regió Capcir, Cerdanya i Conflent eren:

Agró (*Acer monspessulanum* L.)

Alzina (*Quercus ilex* L. *subsp. rotundifolia* (Lam.) T. Morais)

Beç (*Betula pendula* Roth)

Faig (*Fagus sylvatica* L.)

Freixe (*Fraxinus excelsior* L.)

Iller (*Crataegus monogyna* Jacq.)

Oliu (*Olea europaea* L. var. *europaea*)

Orm (*Ulmus* sp.)

Roure (*Quercus* sp.)

Vern (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn)

Vinya, sarment de (*Vitis vinifera* L.)

Cap d'any (1 de gener)

Solemnitat de la Mare de Déu.

Mirant el temps que fa els vint-i-quatre primers dies de l'any (12 i 12) hom pot predir com serà el temps en el nou any (cada dia marca un mes). En diuen les *calandres*.

La nit de Reis (5 de gener)

Per a la mainada, i també per als grans, la nit més màgica de l'any.

De totes les portes anaven sortint nens i nenes armats amb fanals de colors com el meu i baladrejant entusiàsticament com jo mateix; i dels carrers i carrerons transversals n'aflluïen copioses corrues a manera de torrentets i rierols que, en ajuntar-se, es convertien en riu majestuós.

Ruyra, J. (1982): *Obres completes*, pàg. 572

En alguns llocs acostumen anar-hi el rabadà i la mainada, acompanyats d'una persona gran de la casa, en un camí o punt determinat, amb llanternes enceses i solen sortir els reis abrigats amb una capa blanca, donant als nois, bons minyons, algunes gorgeries...

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 146

Quan els tres reis apareixien a la collada, la neu havia sepultat la serra dels plans gelats a les comes. La neu, que el principi de la tardor aplegava com una tela d'aranya al cim més alt, la neu porfídiosa, tot s'ho havia fet seu. També la vida se retirava de la vall i la gent s'estava a les enfosques per estalviar el llum. Els tres reis eren primis i flacs. S'abrigaven amb un mantell de llana. I eren molt vells, molt més que el rei Herodes, com ho assenyalaven la barba d'estopa, l'aresta del nas i la senzillesa dels ulls. El pal a la mà i el sarronet a l'esquena, puja que pujaràs, s'encaminaven cap a la clina (...).

-Cuita, cuita, padrina, que ens cal anar a l'espera dels reis. Heu promès que hi aniríem juntes (...) tant va insistir la nina, i amb tanta fe, que la vella l'hagué de complaure. Que no faria una padrina? Doncs, a l'hora volguda, va empatotar el cosset de la fillola dins un abric de llana, li va clavar una caputxa fins a mig nas i, hala, dóna-me la maneta!

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 44

Els Reis (6 de gener)

Festiu arreu dels Països Catalans excepte a la Catalunya del nord.

La festivitat de Reis, pròpiament Epifania, fa referència a l'adoració de Jesús per part dels tres Reis.

Mateu és l'únic evangelista que escriu sobre l'arribada de tres savis o mags provinents de l'Orient que seguint un estel anaren a Betlem per tal d'adorar un infant que havia d'esdevenir Messies.

Esmenta els tres presents: or, encens (goma resina que s'extreu d'arbusts del gènere *Boswellia*) i mirra (goma resina que s'extreu de la

planta *Commiphora myrrha* (Nees) Engl.).

La diada de Reis: en una època d'estretor econòmica, un dels presents que portaven sovint els Reis eren les mandarines (*Cirus reticulata* Blanco), encara que algú també esmenta peres (*Pyrus communis* L. subsp. *communis*) i pomes (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Wallr.) O.Bolòs et J.Vigo) i roba i, excepcionalment, un informant esmenta un cavall de cartró.

La setmana dels barbuts (ha d'incloure els dies 15, 16 i 17 de gener)

Aquesta setmana, que inclou les festivitats de sant Pau ermità i sant Maur abat (15 de gener), sant Marcel (16 de gener), sant Antoni abat (17 de gener) i també sant Fructuós i sant Vicenç, rep el nom de setmana dels barbuts perquè la majoria de les il·lustracions de llibres religiosos, dites popularment sants, representaven aquests sants amb una gran barba.

La gent la considerava com la setmana més freda de l'any.

Com que el dia es va allargant, diu la dita referida a Sant Antoni: *Per Sant Antoni abat, mitja hora per cada cap*.

Sant Maür, Maure o Mauri i també sant Pau, ermità (15 de gener)

Invocat en l'oració de l'esllomat (Riu).

Sant Antoni abat (17 de gener)

"Sant Antoni - se'n va a l'oli - gira la mà, - troba sant Sebastià" Així s'escolen les festes de l'any. L'una mena a l'altra.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 47

Un dels sants més importants de la Setmana dels Barbuts (...) és sant Antoni Abat o sant Antoni dels ases o dels burros, com en diu la gent (...). Ara hi ha -relativament- ben poca cosa a fer a pagès. Els sembrats van naixent, menuts, gràcils, d'un verd fred. La il·lusió màxima consisteix a constatar l'augment del pes del porc - els qui en crien.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 325

Sant Antoni, també conegut com a sant Antoni del porquet, és el patró dels ramaders i cansaladers. Cavalcada i benedicció d'e(u)gues, cavalls, mules i carros guarnits a Puigcerdà.

Patró de Menorca i festiu a l'illa.

Dita: *Per Sant Antoni de gener, mitja palla i mig graner, i si més no n'has, fretura en passaràs.*

Sant Sebastià (20 de gener)

Hom el representa el cos nu i glaçat, tot clavat de fletxes ardides, lligat a la soca d'un oliu. El dia de sa festa -un dia prim i curt de gener, claríssim i de tramuntana-, la neu que baixa a mig serrat s'il-lumina i diu sa lloança. Els xiprers, malmenats per la ventada, inclinen la caputxa a dreta i a esquerra. I tot d'una, clares de goig, les campanes rellisquen damunt de l'onatge del vent. Sant Sebastià és el mestre del gener.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 47

Sant Sebastià és advocat contra la pesta. A Ur invocat en el mal d'ulls.

Fa cinc-cents anys que dura la tradició. Fa cinc segles que, cada any, el Pelegrí -que ha d'ésser un tossenc o un veí de Tossa -va a peu a Santa Coloma de Farners -quaranta quilòmetres d'anada, i, l'endemà, quaranta de tornada- per donar compliment al vot ancestral.

Alavedra, J. (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*, pàg. 179

Un record de les pestes medievals és ben viu encara a Aiguatèbia (les garrotxes de Conflent) on té lloc cada set anys la pelegrinació, dita La roda, el dilluns de la segona Pasqua fins Font-rabiosa (Capcir) sota l'advocació de sant Sebastià.

També, a Tossa de Mar (la Selva) té lloc cada any la pelegrinació de *El pelegrí de Tossa* fins Santa Coloma de Farners (la Selva).

Dita: *Sant Sebastià, les festes es va manar, menys la Candelera que li va ballant al darrere i Sant Marcel que li va llevant la pell.*

Sant Vicenç (22 de gener)

Dites: *Per Sant Vicenç totes les egües són prenys. De Sant Vicenç enllà l'amo s'ho trobarà.*

I també: *Per Sant Vicenç el sol toca pels bacs i pel torrents.*

Un cop engreixat el porc, sobretot amb trumfes, arriba l'hora de la matança. Cerimonial i festa.

La matança del porc

La matança no solament constituïa un considerable esdeveniment familiar, sinó que donava importància a una família.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 82

La matança del porc, ultra significar l'obtenció d'un amplíssim ventall de productes alimentaris, era una festa a la qual s'hi afegien a tota la gent del mas, altres parents i alguns veïns.

Les masades arribaven a matar tres porcs: a primers de desembre, a finals de gener i pel març. Acostumaven a matar-lo quan tenia un any. Abans havien capat el mascle acabat de néixer per tal que la carn, a l'hora de fer embotits, no fes flaire.

Al matí, d'hora, es matava el porc; guardaven una mica de sang en una perola tot remenant-la perquè no quallés i quan el porc estava "desfet" esmorzaven amb ceba, fregida amb la sang que havien guardat, i fetge.

Feien bull, *llangonissa*, socissa, pa de fetge, botifarra negra, bull de cor i ronyons i els pernills, (que abans en deien *pernills*). Els pernills se salaven i es feien assecar. Abans calia treure les venes, si no es feien malbé.

Al migdia dinaven amb llom de porc, un cop portada la mostra al veterinari. S'acompanyava amb allioli de codony (dels codonys collits a la tardor) (*Cydonia oblonga* Mill.).

Si el porc es matava de lluna vella es pelaven i netejaven els budells molt bé (Sanavastre). Si es matava de lluna nova es trencaven molt. A Guils expliquen que mataven el porc, de lluna vella, un cop l'any perquè així la cansalada no es feia rància.

Per la matança es feia confit (amb sal) de costella de porc i socissa. Per això calia ben fregir-ho i posar-ho en una tupina de terrissa, d'un parell de pams d'alçada) i tapat amb greix dolç fos (que de seguida solidificava). Es guardava al rebost i es menjava a l'estiu com a tall.

Tot s'aprofita: productes elaborats a base de la carn del porc

Les hommes du peuple , pour la plupart, s'en vont en Espagne, à Barcelone de préférence, exercer le métier de cansalader (charcutier).

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 60

botifarra blanca	garrons
botifarra negra	llangonissa
bull blanc	llengua
bull de cor i ronyons	<i>llomillo</i>
bull de llengua	morro
bull de fetge	muleta de fetge
bull negre	muleta negra
cansalada grassa	orelles
cervell	pa de fetge
coll de <i>llomillo</i>	papada
cor	pernil o pernil
costellam	peus
cua	<i>rellomillo</i>
espatlla	ronyons
espinada	sagí
fetge	socissa
freixura	tripa
fuet	ventresca
galtes	

Febrer: si vols un bon aller...

Portareu los fems al camp (...). Preparareu la terra dels ors per sembrar (...). Visitareu la Cunillera, y la netejareu del fems, comprareu los buchs de Abelles...

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès) hi figuren un home i una dona que sembla que fan formatges.

Els alls, si la terra no era gelada, es feien pel febrer.

Comencen a treure el cap els marxívols (*Helleborus foetidus* L.)

Dita: *Si vols un bon aller planta'l al febrer.*

Dita: *Febrer, ja és jornalер; la neu fuig com un gos llebrer.*

Febrer: propi del temps, els alls (*Allium sativum* L.)

El bulb de l'all (*Allium sativum* L.) (popularment la cabeça d'all) té un doble ús: d'una banda com a aromàtic emprat en sopes i estofats i, altrament, com a medicinal. Les principals indicacions populars referides són: antiberrugós, antiherpètic, antiofídic, antiodontàlgic, antio-tàlgic, antireumàtic, hipotensor, antiinflamatori, vermífug i vulnerari. Això per no parlar del paper de l'all a *Dràcula*, la novel·la gòtica (1897) de Bram Stoker.

La feina del pagès pel febrer

Es feia llenya, generalment de lluna vella si era per a cremar, per a tot l'any.

Si tallaven algun pi per a guardar (per a bigues, per exemple) es feia de lluna nova.

Feien les tocadores, sempre d'avellaner, entre finals de febrer i primers de març (Guils).

Les gallines comencen a pondre ous pel febrer (Montellà).

La Candelera (2 de febrer)

En el santoral, la festa de la Candelera és destinada a recordar la Purificació de la Verge Maria. El ritu de la purificació de les dones després del part és un vell ritu de la religió judaica incrustat en la religió cristiana des de molts i molts segles i que s'hi ha mantingut des de temps arcaics. En la Torà hebraica, la purificació de la dona després del part era una humiliació que es resolvia pagant. La mare presentava el fill davant l'arca i l'altar i feia una determinada ofrena, després de la qual quedava purificada. L'ofrena consistia en dos colomins per als pobres i una determinada quantitat de diners que el rabí de la sinagoga rebia amb un ritu determinat. La Candelera, que és una festa religiosa fixa, es produeix el dia dos de febrer, o sigui en la meitat (aproximadament) de l'hivern.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg.65

És la festa de la purificació de la Verge Maria, mare de Jesucrist, quaranta dies després de Nadal.

Averany: Si la Candelera riu, el fred és viu; si la Candelera plora, l'hivern és fora.

A Cerdanya la candela beneïda el dia de la Candelera la guardaven i l'encenien quan marcava temporal.

A Aristot anaven a beneir ciris per la Candelera. Si amenaçava tempesta, cremaven els ciris perquè no caigués el llamp.

Si es podava la parra (*Vitis vinifera* L.) per la Candelera no hi ponien els ous, les mosques, els mosquits ni les abelles.

Dita: *Per la Candelera, ous a la carrera.* Les gallines comencen a fer ous.

Els animals del mas poden ser una font d'alimentació, de transport i també matèria primera de remeis tradicionals.

Animals del mas (vegeu nota 15)

Al mas hi podem trobar una colla d'animals diversos que són, al costat de l'hort, la principal font d'alimentació i també de transport. Els principals són aquests:

abella (la mel)	mula
bou, vaca, vedells	oca
cabra i cabrit	pioc
colomins	porc, truja, porcells
conill	ruc o burro
e(u)ga	tiró
gallina, gall, pollets	xai, ovella
matxo	

Animals emprats com a remei

Al costat del remei tradicional de llet de dona o de l'ús màgic de la sang catamenial, un conjunt d'animals (o d'una part d'ells) es feien servir com a remei. N'esmentem els següents:

Abella (la mel)	colom
aranya	conill
cargol	escorpí
cargola	escurçó
esquirol	sangonelles
gall/ gallina	serp blanca
ovella/ xai	sípia
porc	talpa
porc senglar	teixó
rat	vaca / bou/ vedell

El pagès sap identificar els sons propis de cada animal alhora que utilitza un verb propi per a definir-los

Els sons dels animals

e(u)gues: renillen.

gallines: escataraninen

galls: canten

gats: miolen

gossos o cans: borden

lloques: cloquegen

ovelles o fedes: belen

porcs: grunyen i esgüellen

vaques i ases: bramen

Sant Blai (3 de febrer)

Advocat contra el mal de coll.

A Pi (Cerdanya) portaven pomes (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Wallr.) O. Bolòs et J. Vigo) a l'església per tal de beneir-les.

Santa Àgueda o Àgata (5 de febrer)

Per Santa Àgueda duïen a beneir a l'església un càntir d'aigua. Quan arribaven a casa, la regaven amb l'aigua del càntir. Era per a evitar les bruixes (Pi, Cerdanya).

Sant Policarp (23 de febrer)

Advocat contra el mal de cap i d'orella (Cortàs)

Març: els marxívols (*Helleborus foetidus* L.) marquen l'any.

De Mars sembrareu la Civada, Ordi, Mill, Panis, Canem, y semblants grans (...). Cavareu las herbes dolentes, y axarcolareu los blats. Tallareu las vergas per fer covens y cistelles, y ganastas, al temps los arbres son en humor.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*
El mes de març es considerat com a boig, totxo, llunàtic...

Griera, A. (1969): *Tresor de la llengua, volum X, pàg. 92*

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes de març hi és representat amb un home que cava.

A la primeria de març, anticipant-se a la primavera o anunciant-la, surten dels seus caus hivernals les sargantanes o xinxoletes.

Març: propi del temps, els marxívols (*Helleborus foetidus* L.)

Era creença general que els marxívols marquen com serà l'any, que tot just s'inicia, en funció del nombre de *granes* o *capses* que té la planta. Com més *capses* presentava, millor s'anunciava l'any.

Dita: *Març marçot, mata la vella i la jove si pot, a la vora del foc.*

La feina del pagès pel març

El mes de març es regirava el femer, amb forquetes, de lluna vella, per tal que fermentés més.

Al mes de març es feia la civada (*Avena sativa* L.).

A la lluna vella de març es giraven les trumfes de banda per evitar que grillessin.

Es feien els pèsols (*Pisum sativum* L.).

Sant Josep (19 de març)

Per Sant Josep encara no havien sentit cantar el cucut, no obstant creu el pastor no trigarà gaire doncs per Sant Josep el cucut canta tot dret i si no canta per sant Josep, canta per la Setmana Santa, si no, és que és mort o pres a França.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 150.

El dia de Sant Josep feien crema (dita de Sant Josep): els ingredients eren rovells d'ou, canyella (*Cinnamomum zeylanicum* Blume), sucre i llet.

Festiu al País Valencià.

Mare de Déu de Març (25 de març)

És la festivitat de l'Anunciació (nou mesos abans de Nadal): l'arcàngel sant Gabriel s'apareix a la Verge Maria i li anuncia que, per obra de l'Esperit Sant, infantarà un nen que portarà per nom Jesús.

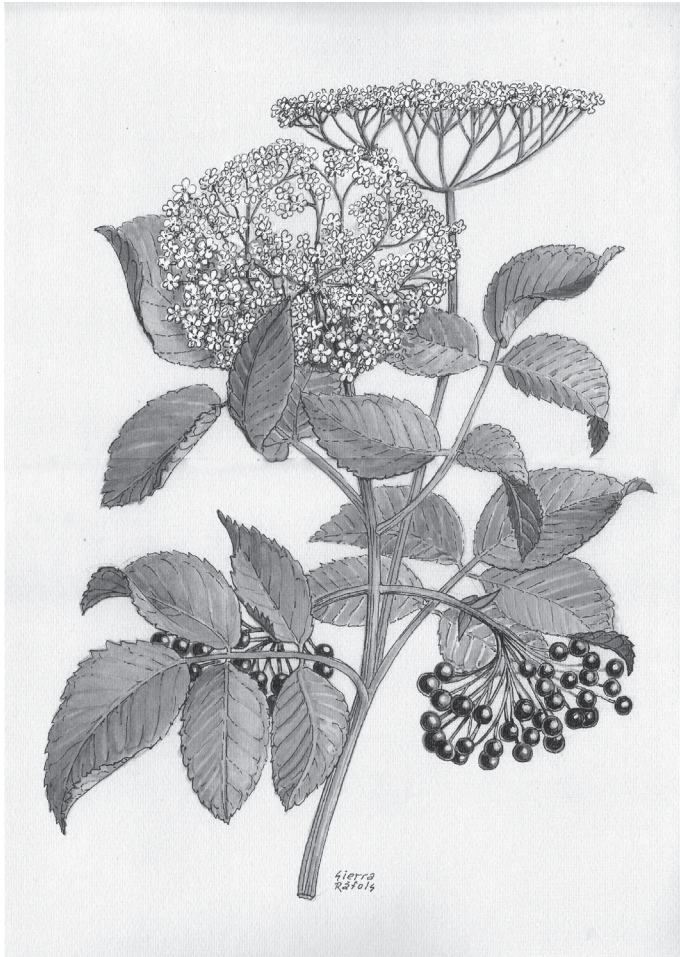
Sovint, en les pintures gòtiques de l'Anunciació, al costat d'altres elements simbòlics apareix un lliri (*Lilium candidum* L.), símbol de puresa.

Segles enrere l'any, per aquest motiu, començava el març.

Les quatre festes grosses de la Mare de Déu són: solemnitat de santa Maria, Mare de Déu (1 de gener), dia de l'octava de Nadal; l'Encarnació o Mare de Déu de març (25 de març); l'Assumpció o Mare de Déu d'agost (15 d'agost), i el naixement de la Mare de Déu (8 de setembre).

A Cerdanya era la diada pròpia del canvi de masades; per aquest motiu la festivitat és coneguda popularment també com la *Mare de Déu dels parracs*.

Alguns informants ens expliquen que es relacionava el nombre de granes del marxívol, i per tant una anyada ufanosa, amb el preu de l'arrendament de la masada.

Il·lustració 14. El sabuquer o saïtquer (*Sambucus nigra* L.). Dibuix d'Eugeni Sierra-Ràfols. De totes les espècies vegetals de Cerdanya el sabuquer n'és la més significativa: és la que té més virtuts guaridores i la que, segons la tradició popular, és prohibit de tallar-la o cremar-la sota l'amenaça de desgràcies per al mas. Protagonista també destacada de la nit de Sant Joan.

Els matins de Primavera (vegeu nota 16)

La Primavera, aviat amb tota la gamma de verds, engega cap a finals d'abril, primers de maig; Pasqua, malgrat ser una festa mòbil, en podria ser la diada simbòlica inicial tot i que la Primavera astronòmica comenci el vint de març.

Els vostres ulls són dos estels del nord, i la tonada de vostra veu té més sonoritat que l'aloa a l'orella del pastor quan verdegem els blats i quan apunta la flor de l'argelaga.

Shakespeare, W. (1979): *Un somni de nit de Sant Joan*, pàg. 22

¿Veieu? Ja s'ha acabat el fred! Els arbres comencen a vestir-se de verd, les flors estrenen colors nous, els ocells canten i canten sense parar (...) Per primavera s'escau la Pasqua florida. I, en realitat, la primavera, d'un cap a l'altre, és com una Pasqua contínua per a la natura.

Fuster, J. (1999): *El pas de l'any*.

El pagès després d'un hivern llarg i fred començava a *engegar la maquinària* posant-ho tot a punt mirant el bon temps que s'endevina i es desitja.

La pasqua jueva (*péssah*, mot que significa pas) que va lligada a la setmana dels àzims, té la connotació del pas d'hivern a primavera i també el record de l'èxode, i posterior alliberament, del poble hebreu d'Egipte així com el pas del mar Roig.

Era temps de fer balanç hivernal. Valorant com s'havien administrat les provisions de llenya i d'herba.

Tota una fauna propera al mas comença a remenar la cua: porcs senglars, conills, llebres, guilles, teixons, mosteles, fagines, talpes, ratolins, rat-bufots, granotes, lluerts i gripaus.

Les serps canvien la pell (dita popularment la camisa). El pagès quan en trobava una la guardava ja que hom li atribuïa, ultra una virtut terapèutica, un poder d'amulet.

Als llocs frescals, sovint a l'ombra d'un avellaner i en companyia de l'herba fetgera (*Anemone hepàtica* L.), treuen el cap fent honor al seu nom, els elegantíssims puputs (*Primula officinalis* L.).

Il·lustració 15. Dibuix de Ricard Opisso (Calendari del pagès). Pluja de primavera
Al temps de primavera, a la plana, sovint la neu comença a deixar pas a la pluja.
El paraigua de pastor aixopluga la mainada camí d'estudi.

Abril: el llorer beneït (*Laurus nobilis* L.)

Tindreu cuidado de donar à menjar als Coloms: perquè en aquest temps, troban poch à menjar à la campanya. Netejareu la casa à les abelles, y matareu las Abelles malaltes que abundan quant les Malves florexen.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

El temps era d'abril. Les neus de Canigó s'oferien amb un to de llana ftonja perquè s'hi reposés una llum d'alba.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg.57

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes d'abril és representat amb un porc pasturant.

Abril: propi del temps, el llorer beneït (*Laurus nobilis* L.)

El llorer (*Laurus nobilis* L.) beneït el diumenge de Rams tenia diverses funcions. D'una banda era el ram ornamental per a recordar, el Diumenge de Rams, l'entrada de Jesús a Jerusalem. Segonament, el ram tenia una funció protectora del mas i de retruc de la família. També s'utilitzaven les fulles per perfumar la bugada i, en darrer terme, servia de condiment, per exemple, en la preparació dels estofats i les trumfes (*Solanum tuberosum* L.) amb suc.

Arribat un nou diumenge de Rams, no es llençava el ram vell sinó que calia cremar-lo.

L'Església també ho fa, juntament amb els palmons, i amb la cendra se'n serveix per a la imposició de cendra el Dimecres de Cendra.

La feina del pagès per l'abril

Quan arriba la primavera, per l'abril, cada gota en val mil. Per això havíem de preparar la terra: fangar els horts, arreglar el rec i els camps, així com les sèquies que agafaven l'aigua dels rius per dur-la als prats. Aquests prats s'havien de netejar. Després es porten els fems als prats i als camps per sembrar-hi forment, civada, ordi, pèsols, que a Viliella en diuen pillus. També s'hi sembren les trumfes.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg. 10

(el carràs) s'arrossegava per damunt dels fems, que abans s'havien escampat per prats. Era compost d'una "esparra", arços i garraveres. Com més punxes tenia millor.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg. 10

Les trumfes (*Solanum tuberosum* L.) es feien a primers o mitjans d'abril. Se'n plantaven algunes de llavor nova i quan es collien es guardaven les de mida petita i mitjana per a sembrar l'any sobre (llavor del segon any). A Guils ens especifiquen que es feien la setmana de Sant Marc.

Les mitjanes es tallaven en dos o tres talls procurant que cada tall tingués dos o tres ulls.

Les petites es feien senceres (després de tallar els grills llargs si n'hi havia).

Se sembraven les trumfes (*Solanum tuberosum* L.) cap a Sant Marc, de lluna vella. Les trumfes es guardaven al rebost ombrívol i amb frescor. Per a sembrar-les es tallava un trumfa en diversos trossos i es mirava, a poder ser, que cada tros tingués dos ulls. Es mirava que fos un camp millor de regadiu, però també es feien en camps de secà. Es fa l'ordi. Es porta el fems, acumulat a l'era a l'hivern, a prats i camps. Es fanga l'hort.

S'adobaven i es netejaven els recs, peixeres i sèquies (de lluna vella).

Gastronomia tradicional

Bacallà amb panses.

Ingredients: Bacallà (*Gadus morhua*), panses (*Vitis vinifera* L.), pi-nyons (*Pinus pinea* L.), ous esternats, all (*Allium sativum* L.), julivert (*Petroselinum crispum* (Mill.) Hill), ceba (*Allium cepa* L.) i tomàquet (*Solanum lycopersicum* L.).

Era el plat més significatiu dels dies de Quaresma, especialment dels divendres de Quaresma, quan l'església catòlica manava fer dejuni i abstinència.

Els manllevats

Al Ripollès en diuen les velles de març (els dos darrers dies de març) i joves d'abril (els dos primers dies d'abril). Considerats dolents per les ovelles.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg.148

Els manllevats són els dies, generalment de mal temps, que, segons la tradició, l'abril deixa al març.

Dita: *Març, no has mort vaca ni vedell, ni truja ni porcell, deixa-me'n un, deixa-me'n dos i un que jo tinc en faran tres, per matar la vaca d'aquest pobre pagès.*

Quinquagèsima

És el diumenge abans del Dimecres de cendra o del primer diumenge de Quaresma, o sia cinquanta dies abans de Pasqua.

En canvi cinquagesma és la denominació antiga de la Pentecosta, Pasqua Granada o segona Pasqua, o sia cinquanta dies després de Pasqua.

Carnestoltes o carnaval

Qui té nou porcs en sal, l'espera un bon carnaval.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 82

És el període anterior a la Quaresma. Va del Dijous gras al Dimecres

de Cendra (darrer dia de Carnaval i alhora primer dia de la Quaresma).

Algunes poblacions, com Bellver, han recuperat cançons, disfresses i balls populars pròpies del carnestoltes tradicional.

Dijous gras

És el primer dia del període de Carnaval o Carnestoltes i coincideix amb el dijous anterior al Dimecres de Cendra.

Es menjava botifarra d'ou.

A Guils feien xocolata (*Theobroma cacao* L.) desfeta.

A Meranges, Guils i altres poblacions feien la rostita. Consistia a anar a demanar per les cases. Els donaven ous i botifarres que es guardaven per al diumenge de Pasqua.

Quaresma

És el vent (de Quaresma) de les migranyes i del mal de cap, de les neuràlgies i del reuma, de les depressions i de la convalescència.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 102

(Al Capcir) tenien una figura de paper de la vella Quaresma que rebia el nom de La Patorra. La penjaven prop del foc a terra.

Tenia set cames, volent representar cada cama una setmana de la Quaresma. D'una mà li penjava un tall de bacallà. Cada setmana passada el diumenge, li tallaven una cama i la llençaven al foc.

El diumenge de Pasqua anava a espetegar al poel-la gairebé al mateix moment que es feia la truitada.

Escach, A. (1991): *Terres pastorales*, pàg. 58

La Quaresma, en temps molt reculats, havia durat només quaranta hores, en el transcurs de les quals els fidels observaven un dejuni complet. No menjaven ni bevien res, absolutament. El concili de Nicea, celebrat l'any 325, va elevar el període quaresmal a quaranta dies, com encara té avui (...). Havia estat costum, durant el curs de la Quaresma, fer l'anomenat dejuni dels sis dies o la setmana del dejuni, que consistia a passar una setmana sencera sense menjar res en absolut. L'Església combatia aquest dejuni, perquè recordava la pràctica jueva de jejunar durant un període igual de temps. Antigament, hom havia fet només un àpat a posta de sol.

Amades, J. (1982): *Costumari català*, pàg. 527

La Quaresma és el període de quaranta dies abans de Pasqua. Aquesta tradició establerta al segle IV vol recordar els quaranta dies que Jesucrist va passar al desert.

A partir del segle VI s'anà introduint el costum de practicar el dejuni de dilluns a dissabte, el diumenge no.

Per tant, el període de dejuni era de sis dies a la setmana durant sis setmanes, al qual calia afegir l'interval entre Dimecres de Cendra i dissabte, ço que fa un total de quaranta dies de dejuni.

Fins no fa pas gaires anys era costum de no menjar carn els divendres de Quaresma. De fet, fer-ho, l'Església catòlica ho considerava pecat. D'aquí la significació de menjar bacallà. El bacallà salat no tenia problemes de conservació i substituïa la carn com a font de proteïnes.

Un plat propi de Quaresma, especialment els divendres, consistia en bacallà, dit també juliana o merluça, fet amb panses (*Vitis vinifera* L.) i ous esternats.

Altrament, es podia comprar una butlla que permetia menjar carn.

Setmana Santa

La Setmana Santa inclou els dies de la Passió de Crist. Els més rellevants són Dijous Sant, Divendres Sant i Dissabte Sant, amb la Vetlla Pasqual quan es commemora la resurrecció de Crist. Clouen la setmana el diumenge i el dilluns de Pasqua.

A Pi (Cerdanya) i altres poblacions cerdanes deien que no es podia escombrar per Setmana Santa, altrament la casa s'emplenaria de formigues.

Dimecres de Cendra

El Dimecres de Cendra participa del doble aspecte de les Carnestoltes i de la Quaresma, puix que mentre l'Església el considera com el primer d'aquest període d'abstinència i de privació, els amics del bon viure el tenen pel darrer del carnal.

Amades, J. (1982): *Costumari català*

El Dimecres de Cendra (*dies cinerum*) és el primer dia de la Quaresma, i el darrer del Carnaval, quaranta-sis dies abans del dia de Pasqua. Com que Pasqua s'escau en el primer pleniluni després de l'equinocci de Primavera, el Dimecres de Cendra també és una diada mòbil.

És costum la imposició de cendra al front del fidel, tot fent-hi una creu. Aquesta cendra prové de la crema dels rams de llorer (*Laurus nobilis* L.) i dels palmons (família de les arecàcies) beneïts el diumenge de Rams de l'any litúrgic anterior. Al moment de la imposició de la cendra l'oficiant diu: *Memento, homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris*, com a recordatori de la volatilitat de la vida de l'Home.

A Cortàs expliquen que la cendra del Dimecres de Cendra provenia de cremar rams de gatsàlit (*Salix* sp.), llor (*Laurus nobilis* L.) i boix (*Buxus sempervirens* L.).

Diumenge de Rams

En algunes poblacions portaven a beneir un ram de boix (*Buxus sempervirens* L.). El posaven a la porta de la casa per tal que no hi entressin les bruixes. En d'altres, el ram podia ser de sivina (*Juniperus phoenicia* L.), ginebre (*Juniperus communis* L.), llorer (*Laurus nobilis* L.) o avet (*Abies alba* Mill.)

A Bar i Músser cremaven un ramet de sivina (*Juniperus phoenicea* L.) beneïda el diumenge de Rams, quan hi havia temporal.

Quan el capellà, el diumenge de Rams, llegia l'evangeli, sortien a fora de l'església i amb un mocador a la mà i miraven d'on venia el vent. El vent d'aquest dia marcava la tendència del vent durant l'any (Angostrina).

Dijous Sant (vegeu nota 17)

A Guils, del Dijous Sant a la tarda fins al Dissabte de Glòria, es lligaven les campanes per tal que no toquessin (era el *silenci de campanes*). Altrament, tapaven tots els sants amb draps liles.

Els ous que ponien les gallines el Dijous Sant (que és quan hi ha el

monument exposat), entre les dotze i les tres de la tarda, s'agafaven i s'escampaven per tota la casa. Aquells ous venien secs i no feien mala olor. Servien perquè els lladres no entressin a robar a la casa (All).

A Puigcerdà, el Dijous Sant es bevien un ou acabat de fer; creien que així no es feririen.

Del Dijous Sant fins al dissabte al vespre embolicaven les campanes (Ger).

Guardaven a casa el ciri beneït del Dijous de Setmana Santa. Quan marcava temporal l'encenien i el posaven a la finestra. Així es trenca-va el temporal (Guils).

Divendres Sant

El divendres anterior a Pasqua és el Divendres Sant. Es commemora la mort de Jesucrist a la creu. Festiu a tot el país, excepte a la Catalunya del Nord.

A Er escuaven les xaies en Divendres Sant perquè així no sagnaven tant.

A Llo marcaven les ovelles el Divendres Sant.

El Divendres Sant no es podia escombrar perquè si no, la casa s'emplenava de formigues.

A Guils ni escombraven ni feien el llit. Tots els divendres de Quaresma no menjaven carn.

En algunes poblacions recorden que es feia el ritual del sal-i-ous, o salpàs. Cerimònia (filla de la tradició jueva) en la qual el capellà beneïa les cases tot esquitxant-les amb una barreja de sal i aigua beneïda. En agraïment, els amos obsequiaven el rector amb ous.

A Guils, quan marcava temporal, encenien el ciri que s'havia portat al monument el Divendres Sant.

Els ous del Divendres Sant eren bons per al mal de ventre (la Caba-

nassa).

Algun informant esmenta l'*escudella d'oli*, feta amb verdures, ceba (*Allium cepa* L.), carrota (*Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.), api (*Apium graveolens* L.), arròs (*Oryza sativa* L.) i fideus i sense tall i amanida amb oli com un plat propi de la diada.

Pasqua (vegeu nota 18)

En els primers temps del cristianisme, Pasqua, el dia de la resurrecció de Jesucrist, se celebrava el mateix dia de la Pasqua jueva (Péssah) que tenia lloc el dia quinze del mes de Nissan (el primer mes de calendari hebreu). Posteriorment, es fixà Pasqua al diumenge següent al primer pleniluni posterior a l'equinocci de Primavera (el vint-i-u de març). La mobilitat d'aquesta festivitat implica igualment la de l'Ascensió, quaranta dies després del diumenge de Pasqua, la Pentecosta, cinquanta dies després de Pasqua i Corpus.

S'anomena també Pasqua de Resurrecció.

A Guils, abans d'anar a missa, per a esmorzar menjaven truita amb rostillons feta amb tants ous com volguessin i botifarra d'ou. Esmenten una persona que va menjar una truita de vint-i-quatre ous.

Era costum les Caramelles o Camilleres. Per caramelles s'entén el corpus de cançons tradicionals i per extensió del grup de cantaires, documentat ja en el s. XVI, abillats amb el vestit tradicional popular català. Sortien a cantar el vespre del Dissabte Sant, Pasqua i Dilluns de Pasqua.

Abans de la segona meitat del segle XX a Cerdanya no hi havia costum de fer la mona.

Als Angles feien bunyetes (mena de pastís fregit, pla, rodó i ensucrat) cuites a la panna amb oli.

Per Pasqua la mainada es menjava tants ous com fruits tenia la branca de sivina (*Juniperus phænicea* L. subsp. *phænicea*) que havien agafat (Montellà).

Dita: *Per Pasqua i per Nadal qui res no estrena res no val.*

Dilluns de Pasqua

A la Mare de Déu de Talló, que es venera en una emita prop del terme de Bellver, a Cerdanya, té lloc un altre aplec. Es dona el cas curiós que, de retorn de l'aplec, els pavordes i llurs familiars passen camps a través pertot arreu on volen, i trepitgen i malmeten tots els conreus que els ve bé sense protesta de llurs propietaris; ben al contrari, en senten goig i satisfacció. És creença que les petjades del pavordes i dels seus, en tal dia, porten fertilitat als camps i afavoreixen l'abundor de les collites per on passen.

Amades, J. (1982): *Costumari català*, pàg. 942

Festiu arreu dels Països Catalans.

Dilluns de Pasqua és festiu a bona part de l'Europa carolíngia; Pasqua era una festa cabdal que, d'aquesta manera, permetia el trobament familiar (talment com per Nadal i Sant Esteve).

El dilluns de Pasqua és costum de celebrar l'Aplec de Talló (prop de Bellver). Un ritual del qual és xafar els sembrats tot tornant de la font de Talló, com un signe d'afavorir-ne la fertilitat.

El dilluns de Pasqua i el dilluns de Pentecosta, a Formiguera, van a la capella de Vilanova en aplec.

Pasqüetes

Era anomenat així el primer diumenge després de Pasqua florida.

Amades, J. (1982): *Costumari català*, pàg. 950

El diumenge següent de Pasqua. Festa a Llívia.

Dita popular: *Pasqüetes, pastetes* (en el sentit de que és una dia en que normalment plou).

Sant Jordi (23 d'abril)

Dita: *Per Sant Jordi sembra l'ordi (Hordeum vulgare L.), que per Sant Marc ja és tard.*

Cap ressò popular tenia el vint-i-tres d'abril com a festa del llibre i de

la rosa, almenys fins a la darrera dècada del segle XX.

De fet, no va ser fins al 1926 que es va a començar a celebrar a Barcelona, i posteriorment en d'altres poblacions, el *dia del llibre* (en recordança de les morts de Cervantes i Shakespeare), per iniciativa de l'editor i escriptor valencià afincat a Barcelona Vicent Clavel i Andrés.

Sant Marc (25 d'abril)

Dita: *Per Sant Jordi sembla l'ordi (Hordeum vulgare L.), que per Sant Marc ja és tard.*

Dita: *Sant Marc, santa Creu, santa Bàrbara no ens deixeu.* Pregària que es deia en moments que el cel marcava temporal, possiblement de pedra, o llamps.

Se sembren les trumfes (*Solanum tuberosum* L.) cap a Sant Marc, de lluna vella.

Aplec de Sant Marc: l'aplec de Sant Marc era tradicional de fer-lo a l'ermita que porta el seu nom, a mig camí entre la vila (Puigcerdà) i les Espareres.

Sant Marc és el patró dels esclopers i dels sabaters.

Sant Pere Màrtir (29 d'abril)

En el dia d'avui l'Església beneïa els rams i la gent els anava a posar pels camps i per les vinyes, per tal que les guardés dels llamps i pedregades i perquè fes les collites abundoses i ben plenes. Sant Pere era invocat també perquè afavorís els parts (...).

En molts indrets de muntanya, a fi d'augmentar la valor preservativa de les creuetes, hi posaven enmig una goteta de cera de les candelas beneïdes per la candelera.

Amades, J. (1983): *Costumari català. El curs de l'any*, pàg. 324

Amb el nom popular de sant-pere-màrtir es coneix a la part septentrional del territori estudiat l'espècie *Crataegus monogyna* Jacq. Preci­ sament aquesta espècie és la protagonista de la rondalla de Perrault *La belle au bois dormant* o *Dornröschen* en la versió alemanya dels

germans Grimm. També se l'ha relacionat amb el sant Graal i el món del rei Artús.

Segona Pasqua

Hi vaig tornar per la segona pasqua.(...). Dintre els englevats, cenyits per rengleres de salzes o de verns de tronc gruixut, les eugues i els pollins pasturaven l'herba nova.(...)

-Les vaques no surten, encara- em deia el de Can Peritxa-. Les eugues, com tot el bestiar rossam, tenen dos ferrats de dents i poden arranar l'herba curta. Les ovelles també. Les vaques només tenen dents a baix, i han d'esperar que sigui més alta.

Joan Alavedra (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*, pàg. 155

És el dilluns de la Pentecosta o Pasqua Granada. S'escau cinquanta dies després del Diumenge de Pasqua de Resurrecció, o sigui l'endemà del setè diumenge després del diumenge de Pasqua i, per tant, és una festa mòbil.

Festiu a la Catalunya del nord.

Hom celebra, segons el Nou Testament, la baixada de l'Esperit Sant sobre els deixebles de Jesús. Els *Fets dels Apòstols* (2,3) expliquen que l'Esperit Sant baixà talment llengües de foc que s'anaren posant damunt de cadascun dels deixebles.

Per Pasqua Granada, cada set anys és tradició de fer una pelegrinació entre Aiguatèbia (les garrotxes de Conflent) i Font-rabiosa (Capcir): *La roda d'Aiguatèbia*, en honor de sant Sebastià.

Diumenge IV (després) de Pasqua

Diumenge del Bon Pastor, metàfora de Crist, pastor que aplega, guia i acompanya les ovelles.

Maig : el temps de l'oli d'avet (*Abies alba* Mill.)

De Maig, regareu los arbres novament plantats. Tosquirareu los Moltons y Ovellas, quant la Lluna va crexent.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*
Vet aquí que aquella nit va nevar per tot Cerdanya com jamai de la vida no havia caigut tanta neu el mes de maig.

Cerdà, J. P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg.43

A partir de mitjan abril, tot el maig i tot el juny -en aquest país i en anys normals- formen la temporada que a les masies hi ha un silenci més profund i una calma més densa. Són els mesos de les herbes tendres i grasses (...).

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 331

Pons, J.S.: *Ceret, vila coronada/ de cireres tot el maig/ dins d'una placeta groga/ canta la font dels nou raigs.*

Dita: *Maig, cada dia un raig.*

Cap a mig mes tots els arbres de la plana ja han tret les fulles.

Maig: propi del temps, l'oli d'avet (*Abies alba* Mill.)

Als masos també feien servir l'oli d'avet: sucant un paper d'estrassa amb l'oli. L'obtenien rebentant les butllofes de l'escorça de l'avet amb l'ajut de les esquelles. El guardaven dins d'una ampolla menuda (Béixec).El recollien cap a finals de maig.

Ús: antiinflamatori (per als carnesqueixats). Com a preventiu dels refredats: en prenen una gota en una molla de pa.

Era un dels remeis que les trementinaires portaven a la seva sarrona. A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes de maig és representat amb un home i unes dones collint fruita.

La feina del pagès pel maig

Es fa el carbassó (*Cucurbita pepo* L.).

Es fan les mongetes (*Phaseolus vulgaris* L.) per Sant Isidre.

Per l'Ascensió es fan els carbassons (popularment la grana del Senyor) (*Cucurbita pepo* L. var. *oblonga*), les carbasses (*Cucurbita pepo* L.), els cogombres (*Cucumis sativus* L.), les cebes (*Allium cepa* L.), els porros (*Allium porrum* L.), l'api (*Apium graveolens* L.) i les col-i-flors (*Brassica oleracea* L. var. *botrytis*).

Els xiulells

La mainada feien xiulells (un instrument musical) de satze (*Salix alba* L.) o freixe (*Fraxinus excelsior* L.). Cal fer-los a la primavera, específicament pel maig, perquè és quan l'arbre seba. Tot picant amb el mànec del ganivet, per tal de treure la pell de la branca, cantaven una cançó ritual (Das, Guils, les Espareres i altres poblacions cerdanes). Les trompes o cornetes (un instrument musical) es feien de satze o freixe (menys); fixaven la darrera volta amb una punxa d'arç (*Prunus spinosa* L.) (Guils).

Primer diumenge de maig

Aplec a Bastanist.

Santes Creus o Santa Creu (3 de maig) (vegeu nota 19)

El dia de Santa Creu, tres de maig, passat mig dia, arriba la bassiva, acompanyada pel bassiver i dos mossos, a casa l'amo, tancant-la al corral per una estona.
Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 155

Els pastors solen fer una vida misèrrima. Després, per Santa Creu, inicien el retorn pel pla inclinat projectat sobre el Pirineu.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 404

Per Santes Creus, ara festivitat de sant Felip i sant Jaume apòstols, tenia lloc la benedicció del terme. En el *Ritual de la benedicció de les*

terres de conreu i dels pasturatges hom llegeix un seguit de lectures bíbliques. Per exemple:

Déu digué: “Que la terra produeixi la vegetació: herbes que facin llavor i arbres fruiters de tota mena que donin fruit amb la seva llavor per tota la terra.”

Gen 1.11-12.29.31

Expliquen que, abans, el dia de Santes Creus beneïen el terme i també anaven a beneir un ramet de creuera (*Acer monspessulanum* L.). En feien una creu de la mida d'un pam i en una punta hi posaven una gota d'oli. Aquesta creu, la plantaven als bladars per tal de protegir-los. Quan era l'hora de segar, el segador que trobava aquesta creu rebia de premi un litre de vi (Músser). A Bor feien creus de satze (*Salix sp.*) i les portaven a beneir en aquesta diada; les clavaven enmig del blat (*Triticum aestivum* L.) per a (evitar) les pedregades.

Sant Miquel arcàngel (8 de maig)

Festiu a la Catalunya del nord. Commemoració de la fi de la Segona Guerra Mundial.

Sant Mamert (11 de maig)

Sant Mamert és advocat per a fer venir la llet a les dones que crien. Coincideix també amb la festivitat de Sant Ponç, patró dels herbolaris.

Les mongetes (*Phaseolus vulgaris* L.) s'han de fer per Sant Ponç.

Sant Macià o Maties (14 de maig)

Per Sant Macià cal no matar els porcs perquè, altrament, es floreix la vianda.

Sant Isidre (15 de maig)

Ja hem dit que en el bon temps tot aquest bestiar va a muntanya. Hom pot dir que els ramats de vaques i eugues amb llurs vedells i llurs pollins comencen de traslladar-se a muntanya des de Sant Isidre. Si la muntanya és alta i, per tant, freda (Lles, Vallsabollera), la sortida es retrassa fins a primers de juny.

Vila, P. (1926). *La Cerdanya*, pàg. 163

És un dels patrons dels pagesos. El genuïnament català és sant Galderic.

Festa de Bolvir, Guils, Llo i Ur.

Es fan les mongetes (*Phaseolus vulgaris* L.)

Sant Pasqual Bailón (17 de maig)

La dita fa: *El temps del cucut, al matí plou i a la tarda eixut.*

Santa Rita de Càssia (22 de maig)

Festa a Urús. Advocada de les causes difícils o impossibles.

Benedicció de roses.

Sant Urbà (25 de maig)

Dita: *Si plou per Sant Urbà, quaranta dies plourà i la secada s'ho menjarà.*

L'Ascensió

La festivitat de l'Ascensió commemora l'ascensió al Cel de Nostre Senyor Jesucrist, quaranta dies després de la Pasqua de Resurrecció.

Sempre s'escau en dijous. Al territori de l'actual bisbat d'Urgell, però, des de fa uns anys es traslladà al diumenge posterior.

Festiu a la Catalunya del nord.

En aquesta diada es fan els carbassons (popularment *la grana del Senyor*) (*Cucurbita pepo* L. var. *oblonga*), les carbasses (*Cucurbita pepo* L.), els cogombres (*Cucumis sativus* L.), les cebes (*Allium cepa* L.), els porros (*Allium porrum* L.), l'api (*Apium graveolens* L.) i les col-i-fors (*Brassica oleracea* L. var. *botrytis*).

La farigoleta (*Thymus vulgaris* L. subsp. *vulgaris*) cal collir-la el dia de l'Ascensió (Vinçà).

Vocabulari de l'herba

Arrua, arruar, cadena, carregar, carreta de pal, dalla, dallar, dogal, enramar, forca de dues o de tres puntes, girar l'herba, llaç bo(u)er, paller, perxa, plegar l'herba, raspall, raspallar.

Dita: *Més vella que un prat* (es diu quan una cosa és molt vella).

Començaven a dallar cap a Sant Joan i acabaven cap a la Mare de Déu d'Agost.

Quan feien la darrera carreta d'herba ho celebraven menjant *llangonissa* amb pa i la bota de vi. En deien *matar la cuca*.

Il·lustració 16. Quadre de Joaquim Sunyer i de Miró (1874-1956).

El mas a la sega: la gent, la casa, els prats i camps, l'hort i el bestiar. Lluny: el bosc.

Els migdies d'estiu

De l'uny netejareu la Era, fentla netejar de tot lo pallam, fems, y pols, dallareu los prats, batreu del blat per sembrar la sement al temps del sementer.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

*Enmig de la boirada de pols que els acompanya
lluir se veuen armes d'acer i escuts d'aram,
com al tronar en vespres d'estiu en la muntanya
se veu dins negres núvols coetejar lo llamp.*

Verdaguer, J (1886): *Canigó*

Quan la femella comença a pondre els ous, aleshores el rossinyol deixa anar les seves passades primerenques; i, quan arriba el temps de covar-los, passa la nit sense dormir, cantant sense parar, com un desesperat, cada vegada amb una veu més plena i més càlida, talment com si s'hi barreguessin tots els perfums i les gràcies de la terra en aquells dies de maig i juny, que són els dies més forts de l'anyada.

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 20

Després vénen la sega i el batre. La força dels sols de l'estiu posa tot el món vegetal, en el secà, en perill de vida (...). En els marges agostats, tot fa una olor embriagant, calenta.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 429

Maduren els esplets: les fruites dels arbres es deixen collir més ensucrades que mai: els blats rossegan a punt de segar.

Fuster, J. (1999): *El pas de l'any*.

Tot i que l'estiu astronòmic comença el 21 de juny, l'estiu cerdà el fem arrencar, vergonyós, per Sant Joan, nit i diada amb regust del món antic ara cristianitzat, malgrat que molts anys encara fa fred. Si haguéssim de buscar un color per a l'estiu ens decantaríem pel color dels bladars madurs sota un volta blau cel amb una nuvolada llunyana.

El pagès comença a arramassar, i fer-ne provisió, herbes remeieres per a la gent del mas i també per al bestiar. Esmement especial del sabuc, que floreix un xic abans de Sant Joan, i el tillol.

Als prats es comencen a veure algunes cuques de llum, les margarides ja fa un mes que volten, i es senten els cants dels grills mascles. A mitjan segle passat, un cop passat Sant Joan, començaven a arribar a Cerdanya els primers estiuejants (que algú batejava com els *mosquits d'estiu*).

Il·lustració 17. L'arc de Sant Martí. Dibuix de Joaquim Carbonell.

L'arc o arquet de Sant Martí ens marca la fi de la pluja però també, en funció del moment del dia, hom augurava si continuaria plovent, o no, i la conveniència de sortir a treballar fora.

Juny: cal collir la flor de sabuc (*Sambucus nigra* L.)

De les dues collites de bolets, la primera de l'any, la de juny, sol ésser la menys abundosa i fins passa desapercebuda de molts. No pas del boletaire que s'ha aixecat abans de la punta d'alba. Ell agafa un cistell al braç, clava la porta i consulta l'aire del cel (...). Entrant, la pluja comença a repicar en el fullam. Pica i repica de valent. Unes onades de vent sospiren çà i enllà.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 87

La vera primavera a les nostres valls dels Pirineus comença el juny. “ Alabat sia Corpus!, que els dies són llargs”, diuen els muntanyesos. Bé s'ha fet esperar l'arribada del bon temps! Oh benaventurat Sant Joan i Sant Pere...! El sol ha fos les congestes de la vall; en els cims, en els recessos i torrentades, el remolí ha format congestes; semblen una bugada estesa dalt de la serra.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 38

*Ara és l'hora, segadors,
ara és l'hora d'estar alerta,
per quan vingui un altre juny,
esmolem ben bé les eines.
Bon cop de falç!
Bon cop de falç,
defensors de la terra,
Bon cop de falç!*

Himne nacional de Catalunya

A la portalada del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes de juny és representat per un pagès segant amb la falç.

*Juny, és una sardana emblemàtica, sintonia del mític *Glossari andorrà* de Sud Ràdio dirigit per Josep Fontbernat, composta per Juli Garreta el 1919, la tornada de la qual fa:*

*La plana rossa per l'oreig s'escabella,
l'ocell pren vol,
el blat ja és madur i el volant
és lluent de sol.
Seguem arran, arran.
Per la fatiga l'amor és un consol.*

Sant Joan

La diada de Sant Joan, gairebé coincident amb el solstici d'estiu, té a les comarques septentrionals, i arreu dels Països Catalans, una força extraordinària.

És, en la tradició popular, la nit més màgica de l'any quan a través del foc, i sobretot de l'aigua de la rosada, alguna cosa comunica a les plantes i, de retruc, a les persones una força i un poder especials.

La commemoració de Sant Joan en relació a collir herbes i portar-les cap a casa i el seu possible poder amulètic, s'estén per tot Europa i més enllà (Dámaso Alonso, 1946). Concretament és molt estès el costum de recollir *Hypericum perforatum* L. i *Sambucus nigra* L. arreu d'Europa. Arreu, també, hi havia la creença que aquestes plantes servien perquè les bruixes no entressin a les cases.

La diada més significativa de l'any és la de Sant Joan i encara, més concretament, la nit de Sant Joan. Hem anotat els següents temes que hi tenen vinculació (*):

aigua	herbes
arnes	malalties
bany	nombres
berrugues	oracions
bonaventura	pell
brià	rams
bruixes	rec
cargoles	rellotge de sol
cavalls	roba/ flassada
cendra/ brases	rosada
ciri	Sant Pere
escurçó/ serp	sort
església	temporal
foc	tresors amagats
font	ulls

* Muntané Bartra, J., Muntané Manaut, J. & Muntané Manaut, N. (2009): *Tradicions, costums i creences de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent)* pàg. 158-180.

La feina del pagès pel juny

-No. Els dallaires venien de França. Els dèiem “els gascons”. Pel juny o pel juliol feien un dall de la primera herba, la “magenca”. I després, quan tornaven a passar, feien el “redall”.

Joan Alavedra (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*, pàg. 161

Aquella vida monòtona el corsecava. Tenia raó el pastor vell. Només netejar estables, amuntegar fems, netejar gripis i rastells, raspallar lloms d'eugues i de bous, junyir parells, agafar la tocadora i conduir a la prada la carreta de pals, o bé portar fems als camps amb la carretoina!

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 107

El juny es començava a engegar el bestiar a la muntanya.

Es regaven els prats i tot seguit es femaven, els dies que feia bo, amb el fems que s'havia amuntegat en un racó de l'era.

Els camps es femaven igual que els prats.

El trasllat del fems es feia amb la carretoina. De la carretoina s'anava buidant en munts, els femerons, i s'escampava; després s'hi passava el carràs.

El carràs era l'eina feta amb l'esparrà i les branques de garraveres (*Rosa sp.*) i arços (*Prunus spinosa* L.).

Es fangava l'hort. Començaven a fer l'hort. Feien el planter: enciams (*Lactuca sativa* L.) i cols (*Brassica oleracea* L. subsp. *oleracea*) de lluna vella.

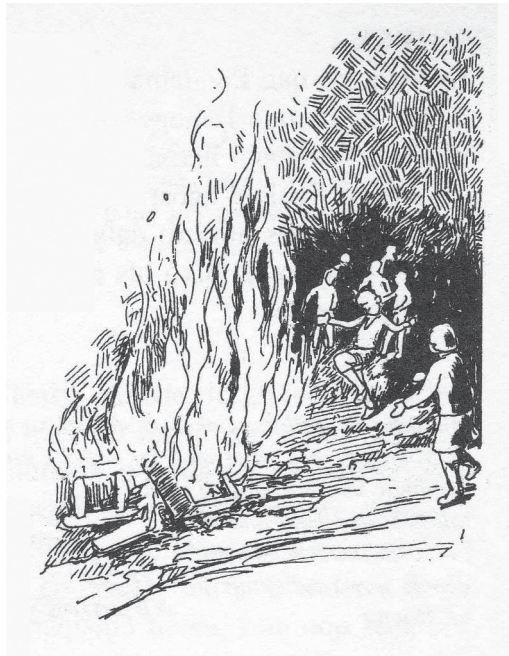
A mitjan juny es començava a plegar l'herba. L'herba anava al paller, però com que antigament no hi havia pellers feien una pallerà sota el badiu (construcció oberta annexa al mas on també s'hi guardava la carreta i hi havia les conilleres). Aquesta herba havia de durar tot l'hivern. Si no arribava, en demanaven una carretoina a algun veí, que a la collita següent se li havia de tornar.

Els naps (*Brassica napus* L.) se sembraven a finals de juny. Afegien: *Pel juliol el nap ha de ser nat* (Guils).

A Matamala deien que mai s'havia de fer la llenya pel mes de juny, millor a partir de setembre.

Es feien les trumfes (*Solanum tuberosum* L.). Deien: *si són de lluna vella, les colliràs amb una cistella. Si són de lluna nova, les colliràs amb un cove.*

Les mongetes (*Phaseolus vulgaris* L.) *si es planten per Sant Joan ja troben les altres.* Vol dir que creixien molt de pressa i encaïaven les plantades pel maig

Il·lustració 18. Foc de Sant Joan

A Eines i feines el dibuixant Joaquim Carbonell ens ensenya el foc a la plaça. La mainada saltava la foguera i els grans s'enduïen una brasa a l'hort per matar-hi les cuques.

Corpus

De prop o de lluny, Corpus pel juny. Això vol dir que aquesta festivitat és una festa mòbil, lligada amb la situació que té en l'any Pasqua de Resurrecció. Hi ha anys que Corpus s'acosta a un dels màxims esdeveniments astronòmics de l'any – el solstici d'estiu, i, per tant, a la sega.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 214

Corpus Christi o Corpus és una festivitat religiosa mòbil (instituída el

1262) per a venerar l'Eucaristia. Se celebra el dijous següent a l'octava de Pentecosta al bisbat d'Elna-Perpinyà, mentre que al bisbat d'Urgell es celebra el diumenge immediatament posterior.

Amb el nom de *corpus* es coneix popularment a l'aiguabarreig de l'alt Conflent amb Cerdanya l'espècie *Narcissus poeticus* L. perquè acostuma a florir al voltant de la festivitat de Corpus.

Corpus de sang (7 de juny, Corpus, de 1640) avalot desencadenant de la Guerra dels segadors (1640-1659).

Sagrat Cor de Jesús

Se celebra el segon divendres després de la festivitat de Corpus.

Santíssima Trinitat (primer diumenge després de Pasqua Granada)

Festa major de Talltorta, les Escaldes i Gréixer.

Sant Medard (8 de juny)

Averany de Prada de Conflent: *Si plou per Sant Medard, plou per quaranta dies més tard sauf (sic) Sant Bernabé que li sega l'herba sota els peus.*

Sant Bernabé (11 de juny)

Per Sant Bernabé es fa l'escarola (*Cichorium endivia* L. subsp. *endivia*) si és de lluna vella. Si no, cal esperar uns dies fins que sigui lluna vella.

Festivitat de la Mare de Déu de Gràcia (Puigcerdà).

Sant Antoni de Pàdua (13 de juny)

Conegut a Portugal com a sant Antoni de Lisboa (lloc de naixença).

Festa major de Bellver de Cerdanya.

Patró dels paletes.

Sant Guillem de Llúvia (15 de juny)

Advocat per la pluja.

Sant Paulí de Nola (22 de juny)

Patró dels campaners.

La vigília de Sant Joan

...abans volien fer el gran foc de Sant Joan. Arreplegaren llenya de faig, ginebrons, ginestes, falgueres en abundància i prompte s'alçà un pilot de llenya respectable.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 43

Es recull llenya i andròmines i es porta a la plaça. Foc a la plaça.

La nit de Sant Joan (vegeu nota 20)

Abans no surti el sol cal collir les herbes remeieres, encara xopes de la rosada, i portar-les cap al mas. Una provisió per a tot l'any. Altrament, feien un ram, *la bonaventura*, que havia de servir, penjat a la portalada, de protecció.

Sant Joan (24 de juny)

A la porta d'entrada de la masia no falta mai clavada la creu de flors mustides collides la nit de Sant Joan, al costat d'una carlina florida; i, sobre els llits, al costat del beneiter, la branca de llorer beneïda el diumenge de Rams.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 103

Celebren festa a Éller, Er, Porta, Riu i l'ermita del Remei a Bolvir. Aplec a Bell-lloc.

A les sis de matí missa a St. Joan de Dossorons, a Codalet (Conflent), i benedicció dels rams.

El sabuquer (*Sambucus nigra* L.)

El vaso de saúco, ora vacío, ora lleno, y no de agua, como cangilón de noria, havia dado tres veces la vuelta en derredor del círculo que fornábamos junto al fuego...

Bécquer, G. A. (1965): *Leyendas (La cruz del diablo)* pàg. 142

Una planta que calia collir la nit de Sant Joan era el sabuquer, de fet, la flor de sabuc. Té un seguit de virtuts i de tabús que fan que no es pugui ni tallar ni cremar. Enumerem els principals, segons els nostres informants:

No es podia cremar perquè, si no, les bèsties de la casa podien perdre la vista (Aiguatèbia).

Quan tenien fedes no es podia cremar sabuc perquè tindrien broma als ulls.

Si es cremava sabuquer, el bestiar quedava borni (Llar).

No es pot cremar a casa; la flaire fa eixugar (es queden sense llet) les vaques.

La dita era que si es cremava llenya de sabuquer, la dona que donava el pit s'eixugava.

Calia no cremar la llenya del sabuquer perquè feia perdre la llet a les cabres (Pi de Conflent).

Si es cremava benabre verd, el fum matava les abelles.

Havien sentit a dir que cremar sabuquer portava desgràcia.

Dita: *Si cremes sabuc, sall la salut* (Orellà i Vilafranca de Conflent).

El sabuquer no es pot tallar per cremar; es moria el millor cap de bestiar de la casa.

El matí de Sant Joan abans de sortir el sol agafaven flor de sabuquer i la ficaven en una ampolla. Es deixava i el dilluns de Pasqua s'havia tornat xarop (Bellver).

És el millor arbre que hi ha. Tot és bo. No es podia cremar perquè tornaven a veure els morts dins el fum, i els veien vius (sic) (Mosset).

No es pot cremar perquè és l'arbre on es va penjar Judes (Talltorta i Puigcerdà).

Oracions per a les malalties

En l'intent de plantar cara a la malaltia hom recorria als tres regnes de la natura: el vegetal, l'animal i el mineral. I encara a un quart poder: les creences, amb un rerefons cristià, bàsicament les oracions.

L'oració del brià (o brian) d'Esposolla (Capcir), per exemple, fa:

*Brian cavaller
si no mes mates
jo te mataré
tu fart
i jo dejú
mala fi que facis tu.*

Alhora que es diu l'oració cal fer tres creus damunt la zona malalta amb saliva dejuna i en acabat cal dir un parenostre (moltes vegades en honor de la Santíssima Trinitat).

La nit de Sant Joan era el moment precís per a aprendre de cor les oracions per a prevenir o curar malalties. N'esmentarem algunes:

aresta	botidura del bestiar
berrugues	brians
cama trencada	hèrnia
càncer	herpes, <i>zona</i>
carnesquixat	mal blanc
cop d'aire	mal de coll
cop de sang	mal d'esquena
cop de sol	mal d'illada
cremada, cremat, cremadura	mal de pit
cucs	mal de ventre
dents, mal a les	melsa
eixorquillat	mussol
enaiguament	pedra
enrellat	singlot
enyorament	tinya
erisipela	torçada
esllomat	ull
espatllat de pit	ull de poll
espunyidura	

Sant Guillem (25 de juny)

Advocat per a fer ploure a Cortàs

Sant Pere i Sant Pau (29 de juny)

Festa a Alp, la Cabanassa, Corvassil, Lles, Olopte, Oceja i Sant Pere dels Forcats.

Patró de Prada de Conflent.

Talment com si es tractés d'una segona oportunitat, per Sant Pere es podien recollir herbes si per Sant Joan no s'havia pogut fer.

També foc a la plaça.

Sant Marçal (30 de juny)

Invocat en l'oració de l'erisipela (Guils).

Juliol: com més vell, millor, l'oli de cop (*Hypericum perforatum* L.)

*Lo naxement de la Canicula es en Catalunya a vint y sinch de Juliol.
De Juliol recollireu los forments y grans de menjar, llevareu del Pomer y Perer las Pomas y Peras gastades, y aquelles que donan massa carrega al arbre.*

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

Pel juliol, quan la brisa porta encara el respirar de la neu fosa, ve la setmana de les verges (...). Van primvestides, mentre que els sants hivernencs, coberts de fort burell i encaputxats, corren de pressa, patrip-patrop, per escalfar-se a la vora del foc.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 145

A la portalada de l'església del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes de juliol és representat per un pagès que, ajudat per la dona, tragina una garba.

Juliol: propi del temps, l'oli de cop (*Hypericum perforatum* L.)

A Guils, com a gairebé tota la regió, feien oli de cop. Collien l'herba per Sant Joan, que és quan floreix, la posaven amb oli d'oliva i ho deixaven nou dies a sol i serena.

La majoria dels informants preparaven l'oli de cop macerant les summitats florides de l'herba de cop, també dita tresclam, amb oli d'oliva. Hom ho preparava quan la planta floreix: de finals de juny a finals de juliol. Alguns informants, però, posaven la planta a macerar amb alcohol. Es deixava com més temps millor sense que calgués, necessàriament, colar-lo. Gairebé tothom a la pregunta de quant temps calia deixar-ho en maceració deien: *com més temps, millor* o *com més vell, millor*.

Es feia servir per a fregar els cops com a antiinflamatori. També per a les cremades. Per a amorosir.

Després d'una tronada d'estiu, el pagès surt a buscar cargols, amb una sarrona, per les parets de pedra seca. Fugint dels llocs amb donzell (*Artemisia absinthium* L.) i posant-los després a dejunar en una cargolera de vegades amb fulles de menta (*Mentha sp.*).

Dita: *Juliol, ni dona ni cargol*.

La feina del pagès pel juliol

Los naps se han de sembrar en lo mes de Juliol en la lluna vella, en lo quart ha fet lo ple, y seran primarenchs: perquè tota la ortalisa primerenca val mes que la tardana, diu lo proverbi, que lo bon Nap, per Sanct Jaume he de ser nat.

Agustí, M (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

A mitjan juliol se segava el forment, es feien les garbes i cavallons. Es feia el garber a l'era tot esperant la màquina de batre i els batedors; la màquina de batre, tirada per un tractor, grossa, amb politges i de color vermell representava una autèntica festassa de l'estiu per a la mainada.

Els naps es feien el juliol d'acord amb la dita: *El bon nap per Sant Jaume ha d'ésser nat.* (Sanavastre)

Els ramats, les e(u)gues i la vacada pugen a la muntanya.

Gastronomia tradicional: arròs a la cassola, amb conill

L'arròs a la cassola és un plat fort també de la festa major o de diades assenyalades. D'entrant, una amanida completada amb sardes, anxoves, embotits i olives. Pollastre de segon i postres.

Ingredients:

arròs (*Oryza sativa* L.)

ceba (*Allium cepa* L.)

conill (dit també llapí)

tomàquet (*Solanum lycopersicum* L.)

L'hort

L'hort representava ben bé l'accés a la primera matèria alimentària del que avui en diríem quilòmetre zero i més exactament autoabastiment. A l'hort del mas hi podríem trobar:

alls (*Allium sativum* L.)

api (*Apium graveolens* L.)

bledes (*Beta vulgaris* L.)

canonges (*Valerianella locusta* L.)

carbasseres (*Cucurbita pepo* L.)
carrotes (*Daucus carota* L. subsp. *sativus*)
cebes (*Allium cepa* L.)
cirerers o cirers (*Prunus avium* (L.) L.)
cols d'hivern (*Brassica oleracea* L. subsp. o.)
cols Brussel·les (*Brassica oleracea* L. g.gem.)
enciams (*Lactuca sativa* L.)
escaroles (*Cichorium endívia* L. subsp. *end.*)
espinacs (*Spinacea oleracea* L.)
guixes (*Lathyrus sativus* L.)
maduixeres (*Fragaria vesca* L.)
mongeteres (*Phaseolus vulgaris* L.)
noguer (*Juglans regia* L.)
perers (*Pyrus communis* L. subsp. *communis*)
pèsols (*Pisum sativum* L.)
pomers (*Pyrus malus* L. subsp. *mitis*)
porros (*Allium porrum* L.)
pruneres (*Prunus domestica* L. subsp. *domestica*)
ruca (*Eruca vesicaria* (L.) Cav. subsp. *sativa*)
tomaqueres (*Solanum lycopersicum* L.)
trumferes (*Solanum tuberosum* L.)
plantes medicinals

Els bastons de les mongeteres (*Phaseolus vulgaris* L.)

Sa favera va créixer, va créixer, per amunt i per amunt i se va fer tan alta que arribà fins en el cel.

Ferrer Ginard, A. (1993): *Rondaies de Menorca*.

Les mongeteres s'enfilen tan amunt que inspiraren el conte anglès *Jack and the Beanstalk*, la primera versió del qual fou *The Story of Jack Spriggins and the Enchanted Bean* (1734).

Els bastons emprats per a les mongeteres són, a la nostra regió, de:

avellaner (*Corylus avellana* L.)
canya (*Arundo donax* L.)
castanyer (*Castanea sativa* Mill.)
freixe (*Fraxinus excelsior* L.)
salit (*Salix sp.*)
vern (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.)

Les herbes del rebost

El rebost de les plantes medicinals i aromàtiques era, generalment, a la falsa. Era una cambra petita situada en un racó del primer pis del mas, sota el llosat. Fosca i sense ventilació. Un *quarto fosc*, d'on sortia una flaire especial, barreja de tot el vademècum vegetal que hom hi havia anat incorporant.

Les herbes més emprades al mas eren, per ordre d'ús, les següents:

camamilla (*Matricaria recutita* L.)
tillol (*Tilia platyphyllos* Scop. subsp. *platyphyllos*)
farigola (*Thymus vulgaris* L. subsp. *vulgaris*)
sabuc (*Sambucus nigra* L.)
herba de cop, en oli (*Hypericum perforatum* L.)
menta (*Mentha spicata* L.)
marialluïsa (*Lippia triphylla* (L'Hér.) O. Kuntze)
herba de pastor (*Thymus serpyllum* L.)
orenga (*Origanum vulgare* L.)
sàlvia (*Salvia officinalis* L. subsp. *lavandulifolia* (Vahl) Gams.

Formes farmacèutiques

*I ni amb purgues ni amb xarops/la salut a mi no em tornava.
Un dia jo l'encontrí, l'encontrí a punta d'alba. Muntanyes del Canigó*

A partir de l'arsenal terapèutic a base de les plantes conegudes es preparaven un seguit de remeis cadascun amb la seva forma farmacèutica (sensu lato) més adient. N'esmentem les següents:

apòsit / cataplasma	maceració amb vinagre
cap (ingesta)	perfums
confitura	píndola
decocció amb aigua	solució oliosa
decocció amb llet	sopes
decocció amb vi	torrefacció
estret	tritració
maceració alcohòlica	ungüent
maceració aquosa	vapors
maceració amb vi	xarop
maceració amb oli	xocolata

Santa Magdalena o Maria Magdalena (22 de juliol)

Santa Magdalena és patrona dels apotecaris catalans des de mitjan segle XIV. Se la representa amb un pot d'ungüent a la mà i, de vegades, al peu de la creu del Calvari. Patrona de Montellà.

Sant Jaume (25 de juliol)

Una de les formes més interessants de relació entre la plana i la muntanya s'estableix, ja abans del segle XII, a través d'un mètode ramader transhumant. El bestiar, particularment el de llana, aprofita les altes pastures muntanyenques a l'estiu i les herbes d'altiplans i terres baixes a l'hivern (...). Les zones de pastures d'estiu i les d'hivern queden unides per les carrerades. A la Catalunya oriental; també anomenat camí ramader. A la Cerdanya i a les terres lleidatanes, cabana, cabanera, pas ramader.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 85

Els naps es feien el juliol d'acord amb la dita: *El bon nap per Sant Jaume ha d'ésser nat.*

D'altres informants esmenten que el nap es plantava per Sant Jaume. Els ramats pugen a la muntanya.

Sants Abdó i Senén (30 de juliol)

Popularment sant Nin i sant Non. Patrons dels hortolans.

Agost: l'exotisme oriental de la canyella (*Cinnamomum zeylanicum* Blume)

De Agost cullireu lo Lli, y lo Canem, recullireulo fruyt que es als arbres per conservarlos (...) cavareu la terra per fer pous, ò per trobar fonts sin haveu menester.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

Dita: *No diguis blat fins que no sigui al sac i ben lligat.*

Agost: propi del temps, la canyella (*Cinnamomum zeylanicum* Blume)

La festa major era el punt culminant de la feinada de l'estiu. Amb el cos baldat del treball i el neguit per l'amenaça de la pedregada, la recompensa per a la gent del mas i tots els convidats, no pas tant per a la mestressa, era l'àpat de la festa major. Plats exquisits i plens que tenen el seu punt i a part amb la crema perfumada amb l'aroma exòtica de la canyella (*Cinnamomum zeylanicum* Blume).

Just a mig mes, la Mare de Déu d'agost és festa grossa. D'aquesta diada endavant és quan l'aire es torna un xic més fresc i es comença a agrair l'escalforeta del sol. En diem sol de tardor.

A la portalada de l'església del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes d'agost és representat per dos homes adobant una bóta.

Vocabulari de la sega

Barret, cavalló (munt de dotze garbes), dalla, encavallonar, gabella, garba, garbera, garbejar, garulot, mensill (vencill), pallera i rampí.

La feina del pagès per l'agost

(els segadors) -Devien menjar molt...

-Tant com volien, i creieu que ho necessitaven!

Al matí, així que es llevaven ja prenien "la barreja". Aiguarent del de debò barrejat amb vi ranci. Amb això ja s'hi menjaven un bon tros de pa. Després, els portaven un tupí de sopa escaldada, amb un all i un raget d'oli, i un ou o una rosta de cansalada, amb tant de pa com volien i un petricó de vi. A les vuit, els duïen l'esmorzar: un plat de trumfes a la cassola, i costelles o conill. A les dotze, el dinar: escudella barrejada, un bon plat de carn d'olla, i fruita. A les quatre venia "la beguda", l'àpat més fort del dia: arròs amb conill, o

fideus amb costella de porc, colomí, conill o pollastre. Més tard, el sopar: patates, dos ous passats per aigua i tant de vi com volien. A més, al tros sempre hi tenien un barral d'aigua, pa, llonganissa i vi.

Joan Alavedra (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*, pàg. 160

Segar i batre. La primera màquina de batre diuen els informants que va arribar a Cerdanya en 1930 (Guils).

Espigolar.

Es preparava la terra (llaurar i aplanar) per a sembrar.

A finals d'agost es feien les veces (*Vicia sativa* L.).

Succedanis del tabac

Si pot comprar tabac, fuma tabac; si no en compra, emplena la pipa amb fulles seques d'avellaner o de figuera.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 408

Quan el tabac, de contraban d'Andorra o plantat a l'hort, no ha estat a l'abast, els fumaires o fumadors se les han empescat per trobar-hi succedanis. Els més importants són:

avellaner (*Corylus avellana* L.)

blat de moro (*Zea mays* L.)

cinta (*Artemisia vulgaris* L.)

col (*Brassica oleracea* L. subsp. *oleracea*)

garrava (*Carlina* sp.)

morera (*Morus* sp.)

nap (*Brassica napus* L.)

pi (*Pinus* sp.)

tillol (*Tilia platyphyllos* Scop. subsp. *platyphyllos*)

tomaquera (*Solanum lycopersicum* L.)

trepadella (*Onobrychis viciifolia* Scop.)

trumfera (*Solanum tuberosum* L.)

(a)ufals (*Medicago sativa* L.)

vern (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.)

vidauma (*Clematis vitalba* L.)

Calendari de les festes majors

Aiguatèbia, St. Ermengol (abans St. Fèlix)

Alp, St. Pere

Bellver, Sant Antoni de juny

Bolvir, Sta. Cecília

Font-romeu, Maredeús trobades

Formiguera, Maredeús trobades

Llívia, St. Guillem

Martinet, St. Eloi

Oceja, St. Pere

Prada de Conflent, St. Pere

Puigcerdà, tercer diumenge de juliol (el Roser) i Mare de Déu de la Sagristia

Sallagosa, Sta. Eugènia

Després de segar i batre el forment (*Triticum aestivum* L.) el portaven a la farinera per a fer pa. El secle (*Secale cereale* L.) també el portaven a la farinera, però en feien farina per al bestiar.

La farinera donava també sacs de volva i de trits.

Per volva entenen la fulla del gra de forment. Per trits entenen el polsim que queda després d'haver passat pel sedàs la farina. Els trits servien per a donar-ho de menjar als porcs barrejat amb les trumfes menudes (amb pelalla i tot) bullits a la fogaina. La volva la donaven dos dies a les truges (i també a les vaques) quan porcellaven, per a purgar-les. Un *abeurall* era un perol de volva amb aigua. El que donava la farinera era proporcional a la quantitat de gra que s'hi portava. Es mesurava en saques de 12 quilos que en deien una *rova* (oficialment 10.4 quilos a Catalunya i Balears i 12.8 quilos al País Valencià). Hi havia també un estri de fusta que en deien la mesura.

Gastronomia tradicional: la crema de la festa major, el cóc i la coca de forner

La crema, que es preparava amb ous i llet i una branqueta de canyella, la feien per la festa major i també per Sant Josep, Pasqua i altres festes principals. La crema anava acompanyada de la coca de forner o del cóc. N'hem recuperat la recepta del forner de Das, Basilio Ródenas:

Ingredients:

3 ous

125 cl d'oli

125 cl d'anís

125 cl de llet

La quantitat de sucre que ocupi el mateix volum i 5 vegades aquesta mida amb farina.

½ sobret de llevat ràpid.

M.O.: es fa una pasta amb tots els ingredients. S'unta un motlle i s'hi tira la pasta. Es cou al forn una hora.

A les cases que en tenien, de postres també podien servir peres amb vi i sucre.

L'all i oli de codony

Salsa tradicionalment emprada en el menjar dels segadors i elaborada amb codony (*Cydonia oblonga* Mill.), all (*Allium sativum* L.) i oli d'oliva (*Olea europæa* L.), tot ben emulsionat.

La festa major

Les festes majors dels pobles eren tota una altra cosa. Allí, la festa era religiosa i profana alhora. Religiosa al matí: ofici cantat per tres capellans de les rectories veïnes, amb damàtiques de domàs daurat, escolans amb gecs nous; vals de consuetud a l'ite missa est; i goigs del sant a les acaballes. En sortir de l'ofici, la cobla s'enfilava dalt del tablado, posat a l'ombra, i la tenora reïlava el Ballet o el Ball Cerdà.

Mentrestant, la ferum dels estofats, eixida de les masies, cridava els parents i amics convidats. El dinar solia ésser pantagruèlic.

R. Gay de Montellà (1964): *La Cerdanya*, pàg. 135

Oh! El dinar de festa major a Perals, qui el podria contar...! Aquells pagesos que tot l'any no tasten carn, quin fart aquell dia...! Cabres, moltons, aviram...Quins cops de queixals! Quin estireganyar la carnassa...! Són callats al principi, no fan sinó endrapar i alçar el porró; és un dinar amb un profit que els dura vuit dies. La festa major als pobles de la falda dels Pirineus és avui el que era fa cent anys, festa de família, parents i amics.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 51

La festa major representava una diada tan excepcional que marcava una fita, esperada, en la vida quotidiana del pagès. Tothom anava ben

mudat. Després de l'ofici primer s'anava a fer el vermut. Després el dinar, tec o tiberi: l'àpat central. Amb entrants (amb el ninot amb corbata: un ou esternat amb bocins de pebrot), viandes i de postres crema (amb canyella) i coca de forner. Cafè i licors. Acompanyat a partir dels anys cinquanta amb xampany català. Altrament significava el retrobament de la família o clan. Entre els actes més significatius esmentem:

repic festiu de campanes
missa acompanyada amb els músics
Sardanes (que hom reivindica que caldria escriure cerdanes)
vermut
dinar familiar
llevant de taula
ball de tarda (en alguns pobles concert)
sopar
ball de nit

Els *músics* es repartien per totes les cases. La plaça major es guarnia i es tancava amb tronques de pins (*Pinus sp.*) i boix (*Buxus sempervirens* L.) ja que calia pagar entrada.

En una festa major no hi podia faltar en un racó de la plaça el marxant amb joguines per a la mainada: cigarretes d'herbes, ulleres de sol de plàstic, càmeres fotogràfiques de nyigui-nyogui, pistoles i rellotges que sempre marcaven la mateixa hora.

Els bastons de les tomaqueres (*Solanum lycopersicum* L.)

Els bastons emprats per a les tomaqueres eren de:

canya (*Arundo donax* L.)
freixe (*Fraxinus excelsior* L.)
salit (*Salix sp.*)

Il·lustració 19. Segant, dibuix de Joaquim Carbonell a Eines i feines.
Colla de segadors amb el seu capità.

Mare de Déu dels Àngels (2 d'agost)

Festa a Gorguja, Llivia i la Llosa.

Sant Salvador (6 d'agost)

Transfiguració de Nostre Senyor Jesucrist, probablement al mont Tabor.

Festa a Prats.

Sant Llorenç (10 d'agost)

Festa a Das.

La Mare de Déu d'Agost (15 d'agost)

Hem arribat , sense obstacles majors, a la Mare de Déu d'agost, que és una data solemne de l'any. Aparentment ens trobem en el centre de l'estiu; en realitat, però, hem començat ja de baixar pel vessant contrari. L'any comença a declinar. Hom sent una cosa vagament tardoral en l'aire i en la realitat de les coses.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 328

Passada la Mare de Déu d'Agost, la gent dels dos veïnats s'afanyava a garbejar, en la

mateixa falda de la vall (...) El vell i el fill engegaven la dalla. Les filles, el podall a la mà, recollien les gavelles. A la tarda quan fosquejava l'alt perfil de la serra, el camp apareixia tot ras amb un centenar de garbes.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 108

Hom celebra en aquesta diada la pujada al cel de la Mare de Déu en cos i ànima segons la tradició catòlica i l'ortodoxa.

Festiu arreu dels Països Catalans.

La festa o *misteri d'Elx* celebra, des de l'edat mitjana, en forma de litúrgia dramatitzada, l'Assumpció de Maria en aquesta població del Baix Vinalopó. També a la Selva del Camp (Baix Camp) s'hi celebra en aquest dies el drama sacre assumpcionista *el Misteri de la Selva*. En ambdós casos els més antics d'Europa en llengua romànica.

Dita: *Per la Mare de Déu d'Agost, a les set ja és fosc.*

Les cebes (*Allium cepa* L.) es cullen entre la Mare de Déu d'agost i setembre, així es conserven més (la Guingueta).

Abans, no fa pas tants anys, aquesta diada era una de les festes grosses de l'any.

Sant Roc (16 d'agost)

Advocat contra la pesta.

Festa a Bellver. Aplec a N.S. de Vilanova, patrona del Capcir.

Dita: *Vet aquí sant Roc i el gos.*

Sant Bernat (20 d'agost)

Invocat en l'oració de l'esllomat de Riu.

Sant Bartomeu (24 d'agost)

Patró dels carnisers. Festa a Bajande.

Sant Genís (25 d'agost)

Patró de Montellà. Festa major de Montlluís.

Els vespres de tardor (vegeu nota 21)

Il faut vous dire qu'en Provence, c'est l'usage, quand viennent les chaleurs, d'envoyer le bétail dans les Alpes. Bêtes et gens passent cinq ou six mois là-haut, logés à la belle étoile, dans l'herbe jusqu'au ventre; puis, au premier frisson de l'automne, on redescend au mas, et l'on revient brouter bourgeoisement les petites collines grises que parfume le romarin... Donc hier soir les troupeaux rentraient. Depuis le matin, le portail attendait, ouvert à deux battants; les bergeries étaient pleines de paille fraîche.

Daudet, A. (1869): *Lettres de mon moulin*, pàg. 12

Els nostres llauradors, en comptes de dir "tardor", en diuen "la primavera de l'hivern" (...) El camp sembla cansat després d'haver donat la seua riquesa. I tot fa la impressió d'una lenta i fina melangia...

Fuster, J. (1999): *El pas de l'any*.

Un cop passada la Mare de Déu d'agost, quan el dia clarament es comença a escurçar, la tardor comença a treure el cap. La tardor astronòmica, però, no comença fins al 22 de setembre.

Els colors de la tardor són els torrats, els ocrs, els grocs i els vermells, més exactament els roigs, més que més des de primers d'octubre quan molt arbres comencen, abans de perdre les fulles, a agafar aquesta paleta de colors plens de romanticisme i de pau.

Les orenetes fan estols que veiem sovint damunt els fils de la llum. Es preparen per a un llarg viatge cap a terres africanes per tornar als seus nius de fang, a badius i ràfecs, la primavera següent.

Seguint el curs del Segre passen les cigonyes que fan una estada d'una sola nit a Cerdanya.

L'erició busca amagatalls arrecerats per poder-hi passar l'hivern. Els esquirols cuiten d'arramassar avellanes (fruits de *Corylus avellana* L.) per tal de fer provisió als seus caus de cara al mal temps.

Des de finals de setembre a primers de novembre, cíclicament, aiguats i inundacions.

Il·lustració 20. Collint trufes. Dibuix de Joaquim Carbonell a Eines i feines.
Tota la família collint trufes al setembre i emplenant-ne sacs

Setembre: el pare carbasser quan va venir de la guerra (*Cucurbita pepo* L.)

De Setembre donareu la darrera ma de llaurar à la terra per sembrar: sembrareu lo forment y lo cegol, y altres grans sembrats (...) dallareu los Prats tardius: ajustareu fexos de llenya per fer tancades, y per escalfar lo forn tot lo any.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

Quan les primeres ombres de la nit comencen de projectar-se sobre la superfície de la terra, arribo, doncs, a les portes dels hostals del país. Però abans de recollir-me passo sempre una estona contemplant la posta del sol, que pel mes de setembre és un espectacle molt bell. Els crepuscles tenen, ara, suspeses en l'aire, unes llums de color de carn de préssec...

Veure, però, caure la pluja obliquament, travessant la llum de préssec de la tarda de setembre; veure com aquesta llum s'irisa ratllada per la pluja freda, és realment bonic.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 23

Sempre el torb! A darrers de setembre el torb era el bruixot malèfic de les serralades. Baixava dels cims del Carlit cap a la plana cerdana, fent dansar les nuvolades i els borrallons de neu amb fúria apocalíptica.

Gay de Montellà, R.: *La Cerdanya*, pàg. 47

Ve el setembre, ja les nits i matinades són fredes; la humitat de les fonts sota els arbres incomoda.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 95

Es creu que és el pitjor (mes) per a les malalties i que les que s'agafen durant aquest mes són molt greus o mortals. Les que s'inicien el setembre esdevenen cròniques i incurables.

Griera, A. (1970): *Tresor de la llengua, volum XIII*, pàg. 115

A la portalada de l'església del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes setembre és representat per un home i una dona en la verema.

Setembre: propi del temps, les carbasses (*Cucurbita pepo* L.) tardorals

Per aquest temps les carbasses comencen a penjar, ufanoses, per les parets dels horts solells. Algunes vegades, abans que hi arribi el pagès per agafar-les i plegar-les com a provisió d'aliment, i fer-ne una exquisida crema de carbassa, per exemple, la mainada trapella té com a fita robar-ne alguna amb l'objectiu de buidar-la, fer-hi forats talment els ulls, el nas i la boca, i posar-hi dins una espelma per tal de, cap al tard, fer por als altres vailets de la colla. Aquest costum cerdà tenia lloc ja com a mínim des de la segona dècada del segle XX, època en la qual els costums anglosaxons eren del tot desconeguts.

Relacionat amb la carbassa trobem el joc del *pare carbasser*: la mainada asseguda a terra, en rotllana, escolta la pregunta ritual d'un membre més gran:

-El pare carbasser quan va venir de la guerra, què et va portar?

Totes les respostes són possibles llevat, ai las !, de dir sí o no, blanc o negre i or o plata.

La facècia consisteix a intentar fer dir alguna de les *paraules prohibides* davant la riota general dels altres de la colla quan es diuen.

Dita: *Per Sant Miquel el berenar se'n va al cel*. En el sentit de que com que el bestiar a partir de Sant Miquel ja no surt, ja no es fa el berenar fora.

La feina del pagès pel setembre

El camp s'havia de femar, i després el començàvem a llaurar fins que removièm tot el camp. (...) A Meranges, però, hi havia més segle que forment, perquè a la muntanya és més resistent. El forment és més senyor: vol la terra més bona.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg.86

Passat l'estiu, ben bé a la fi del mes, es collien les trumfes (*Solanum tuberosum* L.).

Altres informants diuen que es collien les trumfes a finals de setembre primers d'octubre.

Les trumfes, a Meranges, havien de ser collides abans de Sant Miquel i es guardaven escampades per terra al celler/rebost, sense sac.

Es feia el redall a la primeria del mes.

La primera quinzena de setembre es feia el secle (*Secale cereale* L.).

La segona quinzena de setembre és feia el forment (*Triticum aestivum* L.).

També es feia la veça (*Vicia sativa* L.).

Es feia confitura de codonys (tallats a trossos).

Per Sant Miquel baixava el bestiar i els ramats de la muntanya.

Amb vistes a l'hivern el pagès ha de començar a fer provisió. De lleya i de confitures.

Confitures del Capcir, Cerdanya i Conflent

Al celler la nena sentia despertar-se-li el dimoniet de la gola davant les rengleres de pots de confitura de gerdos i de prunes, les capsos de codonyat i les tartines de mel i cireres d'arboç.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg.84

Una manera racional d'emmagatzemar els fruits, especialment de la tardor, hortolans o silvestres, consistia en l'elaboració de confitures i melmelades que servien per als propers mesos. Els principals els esmentem a continuació.

abricots (*Prunus armeniaca* L.)
acacia (*Robinia pseudoacacia* L.)
aranyons (*Prunus spinosa* L.)
arboç (*Arbutus unedo* L.)
avajons (*Vaccinium myrtillus* L.)
carbassa (*Cucurbita pepo* L.)
castanyes (*Castanea sativa* Mill.)
cédrat (*Citrus medica* L.)
cireres (*Prunus avium* (L.)L.)
cireroles (*Ribes alpinum* L.)
citron (*Citrus limon* (L.)Burm.)
codonys (*Cydonia oblonga* Mill.)
coscolls (*Molopospermum peloponnesiacum* (L.) Koch)
figues (*Ficus carica* L.)
fraises (*Fragaria vesca* L.)
gerds (*Rubus idaeus* L.)
ginebre (*Juniperus communis* L.)
móres (*Rubus ulmifolius* Schott)
nesples (*Mespilus germanica* L.)
pamplemousses (*Citrus paradisis* L.)
peres (*Pyrus communis* L. subsp. *communis*)
pomes (*Pyrus malus* subsp. *midis* (Wallr.) O. Bolòs et J. Vigo)
pometes (*Rosa* sp.)
préssecs (*Prunus persica* (L.) Batsch)
prunes (*Prunus domestica* L. subsp. *domestica*)
rhubarbe (*Rheum* sp.)
sabuc (*Sambucus nigra* L.)
toronja (*Citrus sinensis* (L.) Osbeck)
xicoies (*Taraxacum* sp.)

Sant Gil (1 de setembre)

Al llarg dels Pirineus catalans es troben una sèrie de capelles i ermites, dedicades correntment a la Mare de Déu, que són centre de devoció dels pastors, constituint veritables santuaris pastorals. En tots es repeteixen característiques semblants: la imatge fou trobada, a la primera edat mitjana, per un cap de bestiar; les festes religioses (aplecs) se celebren a l'estiu, quan el pastor és a l'alta muntanya (...). El santuari de Núria celebra la festa més important l'1 de setembre, dia de Sant Gil.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 113

De dones, al cim d'un pasquer , no se n'hi veuen gaires, si no són devotes promeses a la Mare de Déu de Núria que hi pugen per escamots santificats d'un capellà el dia de sant Gil.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 52

Així mateix, el benvolgut sant Gil, el penitent de Núria, cura sempre dels ramats. El primer de setembre hom el veu aparèixer amb la samarra espellifada.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 145

Venerat a Núria. Se'l representa acompanyat d'un cérvol femella. És considerat patró dels pastors.

Nativitat de la Mare de Déu (8 de setembre)

Es commemora la nativitat de Maria, mare de Jesús.

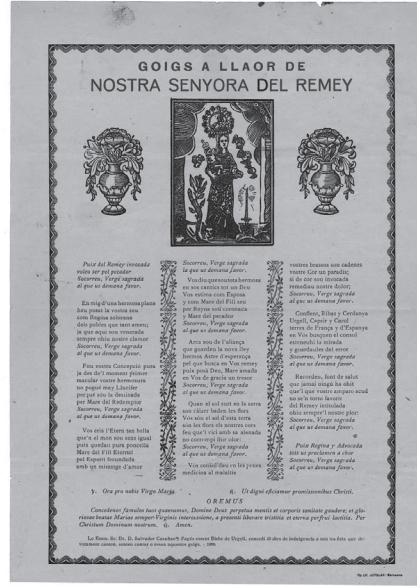
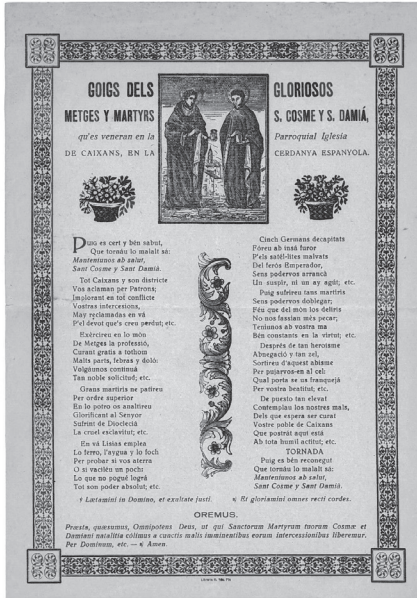
Les marededéus trobades i els goigs (vegeu nota 22)

Els goigs són composicions o partitures, normalment d'un sol full, de 30 X 20 cm, amb partitura i lletra, sovint amb versos heptasíl·labs, pràcticament sempre en llengua catalana i una il·lustració amb orla, que cantaven tots els fidels en honor del sant patró o de la verge Maria el dia de la festivitat local de l'església o ermita. Els més antics que es conserven són del segle XVII, tot i que en la Crònica de Ramon Muntaner (1325-1328) ja hi són esmentats.

Gairebé sempre es feia lloança de les virtuts guaridores del sant o Mare de Déu i també se li demanava protecció.

Les marededéus trobades a Cerdanya i Andorra segons la tradició foren amagades a l'alta edat mitjana per evitar la seva destrucció per les hosts sarraïnes i segles després foren descobertes generalment amb la intervenció d'un cap de bestiar. Són les següents:

All	La Tor
Bastanist	Meritxell, Andorra
Bell-lloc	Mosoll
Canòlic, Andorra	Núria
Esperança de Bolvir	Palau
Er	Porté
Font-romeu	Sagristia (Puigcerdà)
La Cabanassa	Sallagosa

Il·lustració 21. Goigs, col·lecció Martí Solé i Irla. Goigs de st. Cosme i st. Damià i de N.S. del Remei.

Bastons de caminar

El principals arbres/ arbustos que s'empraven en la confecció de bastons de caminar eren els següents:

avellaner (<i>Corylus avellana</i> L.)	ginebre (<i>Juniperus communis</i> L.)
boix (<i>Buxus sempervirens</i> L.)	grèvol (<i>Ilex aquifolium</i> L.)
cantellatge (<i>Viburnum lantana</i> L.)	lledoner (<i>Celtis australis</i> L.)
castanyer (<i>Castanea sativa</i> Mill.)	orm (<i>Ulmus</i> sp.)
freixe (<i>Fraxinus excelsior</i> L.)	sanguinyol (<i>Cornus sanguinea</i> L.)

Sant Cosme i sant Damià (26 de setembre)

L'estiu de Cerdanya era una mena de festa major continua. La gatzara començava amb el Roser de la Vila, s'escampava cap a Err (sic), donava la volta per Sallagosa, Les Escaldes, Dorres i Das, i acabava a Caixans (sic) pels Saints Metges, a les darreries de Setembre.

Gay de Montellà, R. (1931): *La Cerdanya a començaments de segle.*

Sant Cosme i sant Damià eren dos germans bessons metges, segons la tradició, d'origen asiàtic o àrab. Són coneguts com a Sants metges.

Festa a Queixans.

Sant Miquel (29 de setembre)

El temps de pasturar la bassiva al terme de Les Planes serà de St. Miquel de setembre, al mig dia, del present any, a Santa Creu de maig. També al mig dia, de l'any vinent.

Tres setmanes després ve que els dies s'escurcen i sant Miquel Arcàngel acompanya el bestiar de les pletes als cortals de baix, amb un soroll d'esquelles.

Vilarrasa i Vall, S.(1981): *La vida dels pastors*, pàg. 209

Sant Miquel arcàngel se'l considera, en el cristianisme, l'acompanyant de les ànimes a l'eternitat i el protector d'Israel per als hebreus.

La creença popular diu que al voltant d'aquesta diada el temps és rúfol i per això hom parla de la *rufacada de Sant Miquel*.

Es fan els contractes de les pastures.

Festa a els Angles, Eina, Isòvol, Sansor i Soriguerola.

Patró de l'Alguer.

Tardor, un cop passat el gros de la feina, és temps de fires.

Les fires (vegeu nota 23)

Les fires ramaderes a la tardor representaven la possibilitat d'intercanvi econòmic (i de retruc cultural) i, paral·lelament, hi venien marxants de roba o d'estris de la casa. Assenyallem les més significatives per a aquest territori septentrional:

Fira de Formiguera (Capcir): 15 de setembre

Fira de Sallagosa (Cerdanya): 6 d'octubre

Fira de Bellver (Cerdanya): 11 d'octubre

Fira de Ripoll (Ripollès): 15 d'octubre

Fira de la Guingueta d'Ix (Cerdanya): 20 d'octubre. La fira de la Guingueta s'associa amb una diada de mal temps.

Fira de la Seu (Alt Urgell): 27 d'octubre.

La fira de la Vila, Puigcerdà (Cerdanya): el primer diumenge després de Tots Sants.

Fira de Salàs (Pallars Jussà): tercer cap de setmana de novembre.

Fira de Pàmies (País de Foix)

Fira de Tarascon (País de Foix)

Fira d'Organyà (Alt Urgell): darrer cap de setmana de novembre

Il·lustració 22. Rufacada de Sant Miquel

Dibuix de Ricard Opisso al Calendari dels pagesos. El pastor i el rabadà o ragatxo enfilen amb el ramat cap al mas mentre el vent bufa fort i la nuvolada negra anuncia temporal.

Octubre: la confitura d'enaiguats (*Rosa canina* L.)

De Octubre (...) fareu la mel y la cera, y netejareu los enxams vells.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

Octubre: propi del temps, garraus de la garravera (*Rosa canina* L. i d'altres espècies del gènere *Rosa*)

Amb l'arribada de la tardor els fruits silvestres volen començar a cridar l'atenció per tal de ser collits pels humans, els petits rosegadors o els ocells: nabius o avajons (*Vaccinium myrtillus* L.), aranyons (*Prunus spinosa* L.), móres (*Rubus ulmifolius* Schott), cireretes de pastor (*Crataegus monogyna* Jacq.), garraus (*Rosa* sp.) i maduixes (*Fragaria vesca* L.) entre d'altres.

Amb el garraus bullits i sucre hom preparava la confitura d'enaiguats. A part del seu valor calòric i la seva concentració en vitamina C, hom atribueix a aquesta confitura la capacitat de curar de l'enaiguament, estat patològic relacionat amb la depressió especialment present en la mainada arran, per exemple, del naixement d'un vailet a la família i els consegüents gelos que fan que la persona que ho pateix perdi la gana i tingui un estat malaltís.

Havien entrat a l'octubre; les nits i matinades comencen a fer-se fredes. Les orenetes es recullen per a emprendre llur llarg viatge (...). El bestiar ha baixat de la muntanya! La vacada ha augmentat de vuit vedells, que van a pasturar als prats de riberal, corrent i saltironant al costat de llur mare. Les ovelles són separades de la bassiva (...). La masia és plena d'animació (...). La llet és en tanta abundància, que fins el servei se'n regala; les dones de la casa en fan mantega i formatges d'orri exquisits (...). Octubre, fins a mig novembre, és l'estació més agradable de l'any. No fa ni fred ni calor. Es recullen els fruits (...). Es cullen les pomes, les castanyes, i a la vetllada a l'escon, prop de la llar, es fa la castanyada tot traguejant el vi blanc.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 59

Els ramats de muntanya -dos o tres- solen arribar a Torrenbò a primers d'octubre. Els ramaders tenen tractes antics amb la gent del país. Solen llogar les herbes d'un mas i un soplug per a les ovelles- un corral, o un cortal, com en diuen aquí. Divaguen pel país.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 403

A la portalada de l'església del monestir de Ripoll (Ripollès) el mes d'octubre és representat per un pastor guardant els porcs que toca el corn tot fent caure glans.

La feina del pagès per l'octubre

Des de finals de setembre fins a la primavera del mes es cullen peres, pomes i codonys. Les peres i codonys es posaven al graner damunt el blat i es gastaven a mesura que anaven madurant.

Fer llenya.

Per l'octubre fèiem llenya pels prats; cuidar el bestiar, canviar-lo de prat, mirar que tingués aigua (...). Sempre hi ha bestiar, sobretot rossam, que baixa més tard de la muntanya. També anàvem preparant les menjadores per a les ovelles, les vaques, les eugues...

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg. 92

Llengua i botànica: locucions i frases fetes de component botànic

Sovint s'utilitzen fitònims per tal de fer comparances. D'antuvi ens vénen al cap expressions com la bíblica vendre's *per un plat de lleties*. N'esmentem les següents:

all té una ceba, qui no té un	fulles, posa-t'hi
l'arròs fa el ventre gros	garrofes, guanyar-se les
blat fins que sigui al sac i	gínjol, eixerit com un
ben lligat, no diguis	gra de la palla, separar el
bleda assolellada	gra massa, fer-ne un
bròquil, s'ha acabat el	lliri a la mà, anar amb un
carbassa, donar	malves, fer
carbassa gran, Joan de la	naps i cols
carbassera, créixer com una	pa fas rosegons, de quin
castanya, assemblar-se com	pa a la post, no tenir cap
un ou a una	pa de ral, cara de
ceba, ser de la	palla, tenir la cua de
cols, botit com una olla de	paller, buscar una agulla en un
<i>escarxofa</i> , nas d'	peres, partir
fava, no poder dir ni	peres, sac i
faves comptades, això són	pèsol, eixerit com un
faves, més <i>serio</i> que un plat de	pèsols, no poder veure la florida dels
figa, fer	pomes agres, fer cara de
figa, fer la	préssec, galtes de
figa flor, ésser un/una	roure, fort com un
figues, pesar	suro, cap de
figues d'un altre paner	taronges, fer uns ulls com unes
flor al cul, néixer amb una	tomàquet, tenir el cul com un
flors i violes, no tot és (o són)	

Afortunadament al costat de la feina sempre hi ha hagut les petites estones de lleure. Aquí és on fem cabre els jocs de mainada.

Jocs de mainada

La mainada jugava amb allò que tenia a la mà, ja fossin capses metàl·liques, com les de ciratge, (per a fer unes balances) o de sardes (per a fer, lligades les unes amb les altres, com un tren) o parts provinents d'arbres/ arbusts o herbes.

Capítol a part mereix el divertit joc del *pare carbasser*.

Amb una margarideta (un coccinèl·lid) a la mà la mainada deia: *Margarideta ensenya'm el camí del cel que et donaré pa amb mel*.

Esmentem els següents (Muntané Bartra *et al.* 2010):

arròs de paret (*Sedum sp.*)

baldufa

carbassa (*Cucurbita pepo* L.)

casarina (*Quercus sp.*)

collarets de garraus (*Rosa sp.*)

corones de vidauma (*Clematis vitalba* L.)

esclafidors (*Silene sp.*)

fona (*Ficus carica* L.)

freixe (*Fraxinus excelsior* L.)

gafarrons (*Arctium minus* Bernh.)

nap (*Brassica napus* L.)

petadors (*Sambucus nigra* L.)

pudent (*Datura stramonium* L.)

salze (*Salix alba* L.)

surja

tiradors (*Fraxinus excelsior* L.)

tora (*Aconitum napellus* L. subsp. *vulgare* Rouy et Fouc.)

trompes (*Salix alba* L.)

xiulells (*Salix alba* L.)

Malalties esmentades

Els informants dels nostres treballs a l'hora de demanar-los informació sobre herbes i remeis o sobre oracions guaridores o preventives, per força ens havien de parlar de malalties o estats patològics. N'esmentem les següents:

botit o botidura	gavarro
brians	goll
cop de sol	meningitis
cremades	picota (varicel·la)
cucs	pixar sang (hematúria)
enaiguament	pulmonia
enfelat (referit a les ovelles)	punta de costat
erisipela	ronya
esfuirat (fuira: sinònim de diarrea)	tífus
espatllat	tinya (micosi)
espatllat del greixet	tisi (tuberculosi)
fel sobreeixit	tos ferina
feridura	verola
gangrena	voltadits
	xarampió

Sant Francesc d'Assís (4 d'octubre)

Patró dels veterinaris. Festa major de Prats i Sansor i Talltendre.

Oficis relacionats, o complementaris, amb la pagesia tradicional

Pel Cadí i el Carlit i d'altres massissos muntanyencs d'aquella regió tresquen molts herbaires que es dediquen a collir herbes remeieres per proveir els herbolaris i els laboratoris de productes mèdics (...), al mateix temps que herbes per a tenyir (...). També ho aprofiten per arreplegar el moixernó (...). Les típiques trementinaires de Tuixén (...) oferien moixernons, com també n'havien duts els tradicionals mantegaires de la Cerdanya.

Amades, J. (1969): *Folklore de Catalunya*, pàg. 921

*¡O pastor, lo bon pastor!
Tu'm toques, i me faç mal:
m'enterraren dins l'arena
per la flor romanial.*

A.M. Alcover (2013): *Aplec de Rondaies mallorquines (La flor romanial)*, pàg. 396

Molts oficis tradicionals han donat lloc a cognoms, sobrenoms o noms de casa. N'esmentem alguns vinculats o complementaris amb la pagesia tradicional:

baster	mi(t)gers
caçaire o caçador	modista
cadiraire	moliner
carboner	paraire
curandero	pastor o pastre
drapaire	pescaire o pescador
escloper	roder
esmolet	sabonaire
espardenyer	sanaire (crestaire)
estanyet	sastre
ferrer	saurí
fornar	serraller
fuster	terrissaire
hortolà	trementinaire
mantegaire	vaquer
manyà	veterinari o manescal
masover	vinater
matador	
matalasser	

Una nota d'humor (respectuós)

El nostre principi ètic és, des del coneixement de les nostres limitacions, el respecte màxim per les creences i costums dels nostres informants. Però se'ns permetrà en aquest requadre parlar de la filosofia d'alguna de les persones que ens han explicat els seus secrets de família respecte l'estratègia a l'hora de fer servir els remeis.

Així quan els preguntàvem sobre remeis dels cucs, aquest que transcrivim és el més divertit i antropocèntric.

Els cucs, el donzell i el moscatell:

Per matar els cucs el millor és fer prendre aigua (tisana) de donzell (*Artemisia absinthium* L.). Té el problema que és molt amargant. Què cal fer per tal que tingui la màxima eficàcia?

L'estratègia operativa és la següent: cal donar al malalt, normalment un nen, primer un ditet de moscatell. Per què? preguntàvem.

La raó és molt senzilla. Els cucs quan noten que els arriba el moscatell baden la boca, delerosos.

A continuació i amb els cucs amb la boca badada tot esperant que els n'arribi més, es dona l'aigua de donzell i llavors representa que (els cucs) se'l prenen tot i els fa molt més l'efecte que no pas si tinguessin la boca serrada. Quan se n'han avisat ja han fet tard.

Santa Teresa (15 d'octubre)

Fira de Santa Teresa a Ripoll.

Sant Galderic (16 d'octubre)

Per la llaurada i la sembra no hi ha sant més favorable que sant Galderic. Mai no abandona l'agullada de picar els bous i el ram d'espigues granades. Encara que de vegades sigui afligit de sordesa, acaba sempre per concedir ço que hom li demana i plou a desdir.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 146

Sant Galderic (Vievila, Carcassonès, 830- Sant Martí del Canigó, 900). La iconografia el representa amb unes espigues de forment a la mà i una tocadora. Patró dels pagesos catalans des de l'any 900. A partir de la batalla d'Almansa s'anà imposant, però, el patronatge de sant Isidre.

Patró del Conflent i de Sant Martí del Canigó.

Invocaven sant Galderic, quan plovia poc, a Campome (Conflent).
Deien: *sant Galderic, fes baixar aigua del cel.*

Sant Simó i Sant Judes (28 d'octubre)

Avui tenia lloc una fira, molt important, a Andorra la vella. Es considerava com una preparació per a les grans fires de la Seu i d'Organyà. Servia per a temptejar el mercat.

Amades, J. (1983): *Costumari Català*

Remeis d'origen mineral

Complementàriament als remeis d'origen vegetal i animal els nostres informants havien fet servir també els d'origen mineral. N'esmentem els següents:

Cendra

Corall (esquelet calcari)

Or, anell

Or, moneda

Sutge

Terra gila (argila)

Il·lustració 23. Dibuix de Joaquim Carbonell (Tradicions, costums i creences). El Campanar.

La imatge del campanar marca la silueta dels nostres pobles i el so de les campanes, feiners i festius, acompanya la gent, des de la naixença fins la mort; toca les hores i escampa els temporals.

La mesura del temps (vegeu nota 24)

Les ombres i el sol

A més de l'observació del cicle anual relacionat amb l'òrbita de la Terra al voltant del Sol (l'any) i de l'interval de temps que triga la Terra a fer una volta sobre ella mateixa (dia), l'Home ha hagut d'anar afinant amb precisió, sobretot, el còmput de les hores diürnes. La manera més senzilla era relacionar l'hora amb l'ombra provocada pel sol.

A Soanyes explicaven que els pastors es guiaven per les esteles (sic). També pel *Roc de sis hores*, pel *Roc de set hores*...

A Prullans hi havia la *Roca de les onze*. Sabien que era les onze quan a aquesta roca, prop de la parada del cotxe de línia, hi tocava el sol.

Posteriorment els rellotges i el toc de campanes hi han ajudat molt.

Les campanes, els campanars i els campaners (vegeu nota 25)

Mais le plus triste de tout, c'était le clocher du couvent, silencieux comme un pigeonier vide, et les Pères, faute d'argent pour s'acheter une cloche, obligés de sonner matines avec des cliquettes de bois d'amandier!...

Daudet, A. (1976): *L'elixir du reverend père Gaucher, Lettres de mon moulin*, pàg. 273

No sé per què sento una estranya complicitat, una afectuosa relació prèvia amb els pobles que m'envien el so de les seves campanes abans d'arribar-hi.

És bonic sentir, al llarg del camí, el cant d'un ocell o la fressa del vent entre els arbres, però les campanes fan una companyia d'una altra mena, m'arriben com petites onades que m'asseguren la presència humana.

Espinàs, J.M. (1991): *A peu per l'Alt Maestrat*.

Une ville sans cloche c'est com un aveugle sans bâton.

Corbin, A. (1994): *Les cloches de la terre*.

El toc de la campana donat pel campaner ha servit de guia per als pagesos i vilatans, per als fidels i per als eclesiàstics.

Expressions vinculades amb el temps, l'horari, els campanars

campana, fer: no anar a la feina, a la classe
campanar, una mentida de l'alçada d'un: mentida molt grossa
campanes, haver sentit: parlar d'oïdes
dinar a l'hora dels senyors: dinar tard (cap a les tres de la tarda)
dos, tocar el : marxar
lluna, ser (o estar) a la: no estar al cas
mare de Déu d'agost, a les set ja és fosc (per la)
missa d'onze, tos de: tos irritativa
misses dites, arribar a: arribar tard
Nadal a Sant Esteve, de: referit a una cosa efímera en el temps
Pasqua abans de Rams, fer: referit a un cicle de temps alterat, especialment referit a l'embaràs d'una dona abans de contraure matrimoni
quarts ni hores, no tocar: estar desequilibrat mentalment
rellotge, marxar com un: anar com cal
salat, fer: fer tard
sol, ja farà bon: no tornarà a passar
sol a sol, de: intensivament
tres quarts de quinze, arribar a: arribar a deshora

La campana, ultra un vas consagrat, és un instrument musical de percussió fet de metall, normalment de bronze, associat gairebé sempre amb els campanars de les esglésies i que molt sovint estava batejada amb un nom de dona.

La nomenclatura de força parts de la campana la podem associar a un cos humà: tremuja o jou, corona, cap, espatlla, cintura, anell, llavi, boca, batall i mig peu.

L'avantpassat de les campanes actuals sembla que es pot endarrerir fins al segle XII. Els lligams amb el culte cristià, però, s'han atribuït a sant Paulí (segle VI), bisbe de Nola, a la Campània. Hom relaciona aquesta relació geogràfica amb l'etimologia del mot campana.

Ultra un significat religiós, té un sentit civil: marca les hores, serveix d'alarma per a foc, sometent i per a fer front als temporals, especialment les pedregades que amenaçaven les collites, ja que hi havia la

creença que el seu so feia fugir les maltempsades.

Altrament, amb el nom de *dejuni de campanes* es coneix l'espai de temps (Tridu o tríduum pasqual), que engloba des del vespre de Dijous Sant fins la vetlla pasqual en què no toquen les campanes com a senyal de dol els dies de Setmana Santa.

Avui, amb la minva de la religiositat popular, la desaparició dels darrers campaners i la implantació de sistemes mecànics automàtics, s'ha anat perdent el toc tradicional de campanes amb significació específica, i queda gairebé només el toc de les hores i els quarts, de missa, el de festa (repic ràpid i enèrgic) i el fúnebre (lent) vinculat a un enterrament.

Els monestirs, però, encara conserven els tocs de les hores canòniques. Amb la finalitat d'intentar salvaguardar i difondre els diferents tocs de campana, a Os de Balaguer (Noguera) hi té lloc una trobada anual de campaners.

Les campanes no han estat pas alienes a les maltempsades de la nostra història. Per *dret de campana* s'entenia, a partir del segle XVI, el poder requisar en el transcurs d'una batalla les campanes de la població vençuda per part del cap d'artilleria de l'exèrcit vencedor amb la finalitat de fondre-les i fer-ne canons. Generalment es rescataven pagant determinats imports en moneda. De resultes de la Revolució francesa, de les guerres carlines i de la guerra del 1936-39, força campanes es van fer malbé o es van fer fondre.

Altrament, les campanes també podien ésser castigades; així hom va prohibir de tocar l'*Honorata* de la catedral de Barcelona després del setge de 1714.

El so de la campana és l'inici d'una sardana composta a Prada (Conflent) l'any 1943 per Pau Casals: *Sant Martí del Canigó*.

El patronatge dels campaners correspon al Principat de Catalunya a la Mare de Déu de Montserrat, a sant Paulí de Nola i a santa Bàrbara.

Noms de campanes

Totes les campanes estaven batejades i tenien nom propi. Així:

Alp: Petra

els Angles: IHS Maria.

Bellver (del 1900): Jacoba o Jaumeta.

Codalet: Jeanne.

Enveig: Marc.

Font-romeu: Josep i Maria.

Formiguera: Te Deum Laudamus.

Guils: Maria i Maria Antonieta.

Llívia: Guillem i Tomassa.

Mont-lluís: Elisabeth.

Pi (Conflent): Maria-salva-la-terra.

Puigcerdà: Rosa Maria.

Ralleu: Martina.

Vilafranca de Conflent: Magina.

Creences

Quan amenaçava pedregada corrien a tocar les campanes. Creien que les campanes de Meranges, de Ralleu i de Talló tenien un poder especial. A Ralleu expliquen que quan hi havia temporal tocaven les campanes. Deien que temporal i campana tenien una conversa. L'un volia avançar i deia: *-No puc perquè la campana no em deixa.*

-Puc pas, que la Martina toca!

És creença popular que la campana de sant Gil de Núria tenia la virtut de fer que les dones amb fe poguessin tenir fills. D'altres atribuïen el fet a poder ficar el cap a l'olla allà existent.

Per *campanar* entenem la torre de l'església on hi ha penjades les campanes. Poden ser de planta circular (Santa Coloma d'Andorra) o de planta quadrada (Llívia). Amb un campanar per església, la majoria; o bé amb dos campanars (Cuixà, Ripoll i St. Martí del Canigó). Un cas a part són els campanars d'espadanya.

El *fonedor* és la persona que fabrica campanes i el campaner qui té al

seu càrrec l'haver de tocar-les quan s'escau.

Dita: *No es pot repicar i anar a missa.*

Al llarg del dia els catòlics fan un seguit d'oracions en funció de les hores: la *Litúrgia de les hores*.

La Litúrgia de les hores

La litúrgia de les hores o *ofici diví* és el conjunt de pregàries que els catòlics, especialment les comunitats monàstiques, resen al llarg del dia (les hores canòniques), i al llarg de l'any.

Sembla que té l'origen en el rés dels psalms en la religió jueva.

D'alguna manera la idea és fer una lloança de Déu al llarg del dia.

En els oficis es llegeixen o canten psalms, que varien diàriament, i es repeteixen cada setmana o cada dues setmanes.

En festes solemnes o diumenges hi ha lectures i psalms específics.

L'estructura d'un *ofici* és:

Verset d'un psalm, himne, antífona i psalm.

A les *Vespres*, un dels càntics del Nou Testament, lectura d'un passatge de la Bíblia (capítol) i Responsorí.

A les *Laudes*, cant del *Benedictus*, lletania i Parenostre.

La litúrgia de les hores es reparteix en set o vuit (si comptem l'hora *prima*) oficis o hores,

Les hores *majors* són a Poblet (Conca de Barberà):

Matines, a un quart de sis del matí.

Laudes, a les set del matí els dies feiners.

Vespres, a dos quarts de set del vespre en horari d'hivern.

Completos, a dos quarts de nou en horari d'hivern.

Les *hores menors* són:

Terça, entre Laudes i la missa conventual, a mig matí.

Sexta, cap al migdia.

Nona, a primera hora de la tarda.

Durant la setmana Santa cal destacar l'*ofici de Tenebres*. Consisteix en el rís de totes les litúrgies de les hores en una sola celebració. Es feia a l'alba del Dijous, Divendres o Dissabte Sant o les vespres respectives.

Altrament es coneix com a *Llibre d'hores* el llibre de devoció particular que permet poder seguir la litúrgia de les hores i que conté psalms, textos i pregàries. A partir del segle XIV van ser il·luminats.

L'antecedent del *Llibre d'hores* és el *Breviari*, que n'és un resum. Servia alhora com a beceroles per tal d'aprendre les primeres lletres.

Recordem també el toc de l'*Angelus*. Oficialitzat a les sis de matí, a les dotze de migdia i a les sis de la tarda, encara que el més conegut és el del migdia popularitzat pel quadre *L'Angélu* (1857-1859) de Jean-François Millet. Té el seu origen en les paraules que l'àngel Gabriel digué a Maria: *Angelus Domini nuntiavit Mariæ* i que commemora l'anunciació i l'encarnació de Jesús.

Relotges

De vegades penso que la generalització de l'ús dels rellotges portàtils deu haver estat una de les revolucions més profundes de la vida de la humanitat, en l'època moderna (...). El sentiment del temps ha d'haver canviat d'una manera notable en l'home mitjà, quan aquest ha començat a tenir al seu abast la màquina domèstica o personal del rellotge. El rellotge de sol, el rellotge d'arena, qualsevol altre procediment rudimentari d'enregistrar el pas del temps, eren, segons sembla, unes formes de constatació exteriors i rígides...

Fuster, J. (1991): *Diccionari per a ociosos*, pàg. 35

El meu pare (nascut el 1934) sempre ha tingut rellotge, al començament de butxaca. Però malgrat tenir-lo calculava l'hora pel sol i les ombres. El padrí ja tenia rellotge de butxaca des de 1860 (Guils).

Al costat dels rellotges de sorra, els rellotges de sol, a la paret més assolellada del mas, tenen uns precedents que algú fa recular fins a l'antic Egipte. Mitjançant una broca (gnòmon) que sempre té la direcció paral·lela a l'eix de rotació terrestre, es projecta una ombra sobre un quadrant on hi ha marcades les línies horàries.

Molts d'aquests rellotges, la majoria dels quals han anat desapareixent, tenen una inscripció de caire filosòfic. A Bellver, el darrer supervivent, ens diu: *Lleva't matí i plegaràs d'hora.*

El rellotge de campanar va ser originàriament el complement del toc de les campanes. La referència documental més antiga d'aquest tipus de rellotge (sense busca ni esfera) és el de la torre de la catedral de Norwich (comtat de Norfolk, Anglaterra), fabricat entre el 1322 i el 1325. El rellotge del campanar de Puigcerdà data del 1415 i fou substituït el 1610 per un altre construït per Joan Casals, que ha perdurat fins avui. La seva maquinària actual, però, data del 1844 i fou feta per l'andorrà Bonaventura Lafita.

En el s. XVIII van ser relativament populars els rellotges d'interior de caixa alta, de fins a 2,40 m d'alçada; eren rellotges de pèndol i la pràctica totalitat dels que hi havia a Cerdanya eren de fabricació francesa o occitana. Els van succeir els rellotges penjats de paret.

El rellotge de butxaqueta data de mitjan s. XV, mentre que el de canell és de finals del s. XIX.

Calendaris

Cada any quan arriba el mes de desembre, apareix el marxant de calendaris. Clava dos claus a la paret de la plaça, a la paret més assolellada de plaça, hi suspèn un cordill i, en el cordill, hi penja la seva mercaderia: el calendari nou, les llibretes i el paper d'escriure. Com que una masia sense calendari és inconcebible, li compro el "Calendari del Pagès", que és el de l'estament a què pertanyo.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 11

Etimològicament la paraula *calendari* prové del llatí *calendarium*, que era una mena de llibre de comptabilitat.

En l'època romana el calendari tenia deu mesos i el primer mes de l'any era el març.

Al costat de la mesura horària del cicle diari, en els dos darrers segles es van introduir als masos els calendaris anuals impresos amb el santoral i les festivitats, llunes i mercats i sovint amb consells agrícoles i predicció de l'any i ordenats per dies, setmanes i mesos. Al nostre país els més populars són el *Calendari dels pagesos* i el *Calendari de l'ermità*.

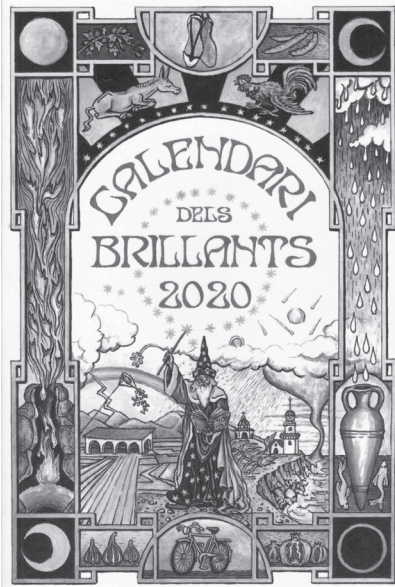
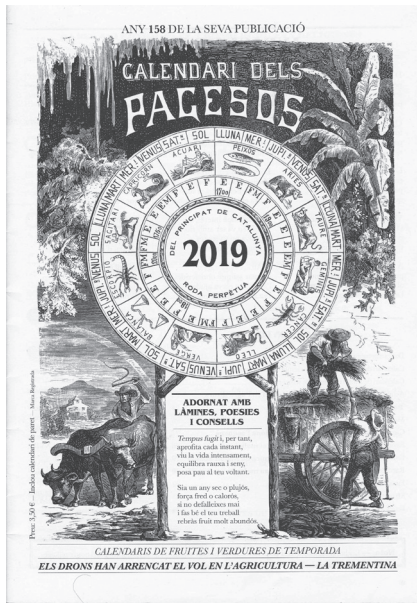
La primera edició del *Calendari dels pagesos* (60.000 exemplars, enguany), amb la Roda perpètua (s. XVII) del frare Miquel Agustí, prior del Temple de Perpinyà, que indica la fertilitat dels anys, és del 1861.

El *Calendari de l'ermità*, el *calendari tradicional del pagès, agrari i astronòmic arranjat al meridià de Barcelona* per l'astròleg fra Ramon dels Pirineus (27.000 exemplars, enguany) és del 1876.

A Cerdanya és força popular (1.200 exemplars, enguany) el *Calendari cerdà*, editat per Amics de Cerdanya, recull de festes tradicionals, llunes i costums agrícoles; l'edició corresponent al 2020 és la quarantena.

A la resta de la Catalunya del nord té molta difusió (10.000 exemplars, enguany) el *Calendari Terra nostra*, editat des del 1965 per Edicions Terra Nostra, de Codalet (Conflent).

Complementàriament, l'any 1894, l'editor Agàpit Borràs, a Calella (Maresme), i al cap de tres anys a Mataró (Maresme) va començar a difondre l'higròmetre del Frare que indicava el temps meteorològic actual i la previsió de futur.

GENER		FEBRER		MARÇ	
Dimecres 1	Cap d'Any	Dissabte 1	Sant Jaqui	Dimecres 1	Santa Àlbi
Dijous 2	Sant Miquel	Dimecres 2	Mare de Déu / Candèr	Dilluns 2	Sant Carles
Divendres 3	Santa Genoveva	Dilluns 3	Sant Blai	Dimarts 3	Santa Catalina
Dissabte 4	S. Rigobert	Dimarts 4	S. Verònica	Dimecres 4	Sant Cusià
Dimecres 5	S. Eudèlia	Dimecres 5	Santa Agneta	Dijous 5	Santa Adrà
Dilluns 6	El Rei	Dijous 6	Santa Dorota	Divendres 6	Santa Cècia
Dimarts 7	Sant Julià	Divendres 7	Sant Romànd	Dissabte 7	Sant Tomàs
Dimecres 8	Sant Llàçc	Dissabte 8	S. Jaquedina	Dimecres 8	Sant Joan
Dijous 9	S. Basilius	Dimecres 9	S. April i Eva	Dilluns 9	Santa Francesca
Divendres 10	Sant Coloma	Dilluns 10	Sant Isaac	Dimarts 10	Santa Fèrria
Dissabte 11	S. Hèrminia	Dimarts 11	Sant Adolf	Dimecres 11	Sant Fèlig
Dimecres 12	Sant Araceli	Dimecres 12	Santa Eulàlia	Dijous 12	Sant Gregori
Dilluns 13	S. Verònica	Dijous 13	Santa Gilberta	Divendres 13	Sant Roderic
Dimarts 14	Sant Hilari	Divendres 14	Sant Valentí	Dissabte 14	Santa Marçal
Dimecres 15	Sant Pau	Dissabte 15	S. Georgina	Dimecres 15	Santa Lúcia
Dijous 16	Sant Martí	Dimecres 16	Santa Bàrta	Dilluns 16	Sant Hilari
Divendres 17	Sant Sulpici i S. Anxo	Dilluns 17	S. Mariona	Dimarts 17	Sant Pere
Dissabte 18	Sant Pere	Dimarts 18	Sant Simeó	Dimecres 18	Sant Cècil
Dimecres 19	Santa Marta	Dimecres 19	Sant Cecilià	Dijous 19	Sant Joan
Dilluns 20	Sant Sebastià	Dijous 20	Sant Sèlvà	Divendres 20	Sant Jaquim
Dimarts 21	Santa Agneta / S. Fructuós	Dijous 21	Sant Pere	Dissabte 21	Sant Benet
Dimecres 22	Sant Vicenç	Dissabte 22	Santa Bàrta	Dimecres 22	Santa Lú
Dijous 23	Sant Ramon	Dimecres 23	Sant Francesc	Dilluns 23	Sant Vicenç
Divendres 24	Sant Timoteu	Dilluns 24	Sant Martí	Dimarts 24	Sant Gabriel
Dissabte 25	Sant Pau	Dimarts 25	Sant Vicenç	Dimecres 25	Annunciació
Dimecres 26	Santa Paula	Dijous 26	Sant Nèstor	Dijous 26	S. Eulària / S. Mand
Dilluns 27	Sant Joan	Dijous 27	S. Hèrminia	Divendres 27	Santa Agneta
Dimarts 28	S. Colomà	Divendres 28	Sant Roderic	Dissabte 28	Sant Cristin
Dimecres 29	Sant Francesc	Dissabte 29	Sant Marçal	Dimecres 29	Santa Paula
Dijous 30	S. Marçal		Lluna vella cap a Casacó	Dilluns 30	Sant Anató
Divendres 31	S. Marçal		Lluna nova cap a Vilanova	Dimarts 31	Sant Benet
			Calendari Terra Nostra		

2020

DANSES CATALANES

La Sardana

«La Sardana és la dansa més bella de totes les danses que es fan i es desfán...»

Joan Maragall en el seu cèlebre poema, cristal·litza tot lo que els Catalans pensen de la dansa més emblemàtica, més sagrada, més representativa de la nostra terra. Quan ens donem les mans, pacíficament i en senyal d'agermanament amb els altres, som també conscients que tots junts, i amb les mateixes mans enlitrades, fem recular les forces contràries, per violentes que siguin. Fins i tot, algunes sardanes han arribat al cim per transformar-se en veritable himne. La Santa Espina d'El Morera, *Cançó d'Amor i de Guerra* de L. Capdevila i M. Valls, *Sant Martí de Canigó* de Pau Casals expressen la voluntat indefectible dels Catalans quan afirmen que la Sardana «és la dansa sincera d'un poble».

que estimo i avanço donant-se les mans!

Calendari Terra Nostra

L'ASE VERMELL - 04 68 04 07 93 - ESTAVAR

Calendari Terra Nostra

L'ASE VERMELL - 04 68 04 07 93 - ESTAVAR

Il·lustració 24. Calendari dels pagesos 2020, Calendari Cerdà 2020 i altres calendaris.

Creences i averanys. Predicció del temps

Els ocells poc que necessiten aquestes menes d'estrís (termòmetres i baròmetres), per a adonar-se dels canvis més petits de temperatura, per a endevinar les tempestats, per a saber si el vent ve de tramuntana, de llevant o de ponent. La gent del camp i de la costa, que han viscut uns quants anys encarats amb el cel i la terra, us contaran i us diran de cor aquestes coses del vent i de les tempestats observant només els estols dels ocells. ¿No us heu fixat que les orenetes, quan assenyalen pluja, volen baixes, baixes, fins a ran de terra?

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 13

-Senyor amo -digué en Galdric, tot menjant-se un timbarro de pa amb tall de pernil, la boca plena-, eixa tarda tindrem fressa i potser alguna cosa més.

-Però, home, si no es veu cap broma enlloc...!

En efecte, el cel era serè, però d'un blau clar.

-¿Veus aquells fumerols que surten d'aquell xaragall de Puig del Toro, vers el Puigmal? Doncs hi ha una font que en diuen Font-negra; quan entre vuit i nou del matí surten fumerols de Font-negra, senyal de pedregada (...)

A la comarca de Perals la pedra ho havia tot tronxat a pesar d'haver tocat, els pagesos, les campanes i tirat escopetades enlaire per apartar el mal temps. A casa Fortaner encengueren els ciris que havien servit per al monument, i feren cremar llor beneït el diumenge de rams. Les dones s'havien tancat dins una cambra fosca, dient el rosari i implorant a Sant Roc.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg 55

El pagès, tot observant fenòmens naturals, l'aparició de núvols al matí dalt d'una muntanya o la sortida de l'arc de sant Martí, la fructificació per exemple en el cas dels vegetals, o el comportament d'alguns animals, intenta fer prediccions referides al temps meteorològic o al benestar econòmic.

Averanys

Sovint, aquest malastre, sinó que el meu esperit era orb, me'l predeien, ho recordi, els roures tocats pel foc del cel.

Segons els antics, un llamp que feria un arbre fruiter, anunciava desgràcies: esterilitat si era una olivera; exili si era un roure.

Virgili: *Bucòliques*

Esmentem algunes espècies vegetals que tradicionalment hom ha observat amb més deteniment per tal de fer prediccions de futur:

Avellanes (*Coryllus avellana* L.)
bàlec (*Genista balansae* (Boiss) Rouy subsp. *europæa* (G. López et Ch. E. Jarvis) O. Bolòs et J.Vigo))
blat (*Triticum aestivum* L.)
boix (*Buxus sempervirens* L.)
canya (*Arundo donax* L.)
carlina (*Carlina acanthifolia* All. subsp. *cynara* (Pourr. ex Duby) Ar-
cang.)
ceba (*Allium cepa* L.)
gla (*Quercus* sp.)
marxívols (*Helleborus foetidus* L.)
moixera (*Sorbus aucuparia* L.)
pomer (*Pyrus malus* subsp. *mitis* (Wallr.) O. Bolòs et J. Vigo)
veladre (*Veratrum album* L.)

Bona nit i guardeu-vos del fred!

Els darrers mots d'aquest discurs, amb prou feines beceroles de la saviesa del món pagès cerdà, són només, un altre cop, per manifestar l'admiració i l'enyorament d'aquest temps passat. Dels colors, les olors i els sons del paisatge, els camins de terra o camps a través, de les ombres i dels solells, dels temporals i la bonança, de les eines i estris, del bestiar, dels camps, prats, torrents i serrats i, sobretot, de la nostra gent: pagesos, pastors i vaquers.

Les quatre estacions de l'any, i de la vida, passen, i han passat, fugaçment. Tant de bo ens puguem retrobar, i parar l'oïda encara amb més atenció, un cop passada la Mare de Déu d'agost a mitja tarda a l'ombra de *satzes*, verns, populines, pins joves o roures vells, i amb un airet fresc tornem a compartir la berena tot sentint la piuladissa d'abellerols, pardals, garses, merles, picots, puputs, rossinyols, esparvers i les incansables i juganeres orenetes, les esquelles de la vacada o els gossos que borden mentre lluny la mainada canta: *plou i fa sol, les bruixes es pentinen...* i, encara més lluny, el campanar de Talló ens fa saber que és hora de tornar cap el mas.

Tot i que sovint hom diu que *el pagès savi encara ha de néixer*, gràcies al seu esforç hem pogut arribar fins aquí.

Il·lustració 25. Dibuix de Narcís Codoch. Monestir de Ripoll (Ripollès).
Al·legoria del mes d'octubre: un pastor de porcs toca el corn i fa caure glans.

Notes

1. El món pagès

(...) podem parlar del fet que abans de l'any 1000 hi havia un nombre important de pagesos propietaris. Uns pagesos que, d'acord amb el règim d'aprisió de tradició visigòtica, podien posseir en propietat les terres que treballaven si les havien tingut durant més de trenta anys (...). De fet, no sabem pas amb seguretat quin era el nombre de pagesos que, fins i tot en terres de marca, ja depenien d'un senyor, al qual pagaven un cens fix o, sovint, un cens proporcional de la collita (la tasca o onzè o, més endavant el quart o la meitat) (...). La gran diferència entre aquests pagesos i el pagesos del segle XI i, sobretot, els pagesos del segle XIII, era que aquests homes encara restaven protegits dels abusos dels senyors, a causa de l'existència d'unes lleis que eren el fonament del poder comtal (...). Els segles XI i XII foren segles de violències dels senyors contra la població pagesa. (...) La pèrdua de seguretat pública comportà la creació i la difusió de dues institucions tan importants com les assemblees de pau i treva o les sagreres eclesials (...). El pagès de remença era aquell que havia de pagar una redempció, una remença, per a poder abandonar les terres que treballava (...). Precisament un dels trets més característics (de l'emfiteusi) era que els pagesos tenien la possibilitat de vendre les terres que treballaven.

Bolòs, J.(2000): *Catalunya medieval*, pàg. 89

Les activitats primordials de Cerdanya són el conreu de la terra i la cria del bestiar. Per la seva condició muntanyosa és una comarca essencialment ramadera; per l'ampla plana de la seva conca, especialment, és també pagesa (...). Avui les produccions agrícoles més importants són el sègol, el blat, l'herba i les patates. Ocupen un lloc secundari l'ordi, la civada i els farratges (alfals, trèvol, trepadella). Altrament, s'hi fan verdures i llegums, però poc abundants, llevat dels pèsols, i no gaire variades, i algunes espècies d'arbres fruiters, sobretot pereres (...).

El sègol ha estat de tot temps el cereal més estès per raó d'èsser més adaptable a la cruesa i sobretot a la variabilitat del clima, car és per excel·lència el cereal de muntanya (...). El pa a Cerdanya és fet, generalment, barrejant a la farina de sègol un xic de farina de blat.

La sèquia més antiga de què tenim notícia, és la d'Aja (Age) de l'any 1023. La més important, però, és el canal de Puigcerdà, del qual es forma l'estany.

La Cerdanya és ramadera per naturalesa (...). L'any 1175 els monestirs de Poblet i Santes Creus obtenen de nobles terratinents els drets de pastura en les calmes i muntanyes del Carlit...

Vila, P. (1926): *La Cerdanya*, pàg. 131-132

Així com l'art de la terra és el treball característic i típic, imprescindible en totes les èpoques, races i països, és el treball humà per excel·lència; així també la vida pròpia natural i comuna en totes les pagesies del món la podem considerar com la forma primitiva i típica de la vida humana (...). La major part de cases de més o menys posició de Catalunya s'han format amb la modestia i la constància en el treball, amb la intel·ligència i discreció en el govern de les seves coses i sacrificant les inclinacions al luxe i als plaers i diversions.

I aquest principi de que mossos i amo formen com una sola família (...). El cap d'una casa de pagès, i també d'una casa industrial és un Pare de famílies, els drets i obligacions del qual se refereixen no sols als seus fills segons la carn i la sang, sinó també als qui amb ell cooperen al treball i la producció.

Torras i Bages, J. (1988): *La pagesia cristiana*

2. El mas, l'altra clau de volta

El mot mansus (mas) al·ludeix precisament a aquestes cases agràries aïllades. Més ben dit, en principi se sol referir només a unes terres i a un soplúig, és a dir a una explotació que presenta una certa unitat.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 28

Un gran tancat, constituït pels estables que a sobre tenen porxades grandioses, obertes o tancades, que fan de pallers, enclou l'era, generalment enllosada; i al costat N. l'habitació s'aixeca dos pisos sobre els baixos, però no és més alta que els porxos del voltant. Generalment una gran portalada comunica el tancat amb l'exterior, permetent amb la seva grandària l'entrada de les voluminoses carretades d'herba.

Són les notables dimensions del conjunt dels edificis ço que sorprèn de la casa cerdana típica. No és pas rar, sobretot a la Plana, que cobreixin una superfície de 1000 m², de la qual el 45% és ocupat per l'era; damunt el 15% s'aixeca l'habitació, i el 40% restant és cobert pels estables, pallers, corrals, corts i amuntegaments de llenya. I si tenim en compte que l'era serveix per apilar-hi el fem per tal que es podreixi, per batre el blat quan arriba el temps i per esbarjo del bestiar, veurem que el 85% de la superfície tancada és per al servei ramader i agrícola (...).

En els baixos, però, la cort dels porcs, modernament ha estat reemplaçada per cellers i graners; en el primer pis hi ha la cuina-menjador i dormitoris, i en el segon les golfes, on s'asseguen i es guarden els productes de la terra per a l'ús de l'home.

Vila, P. (1926): *La Cerdanya*, pàg. 120

La relació entre l'existència del mas i la creació de la institució de l'hereu és molt estreta. (...) En aquests segles (X-XII), es trencà la tradició anterior, en virtut de la qual tots els fills eren iguals pel que fa a l'herència, i cada vegada es tendia més a beneficiar per diversos mitjans el primogènit.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg. 98

La dècada 1940-1950 serà recordada durant molts anys. Es produí un fenomen perfectament natural: una espècie d'entrada tumultuosa de la pagesia en la vida moderna: hom comprà llençols, pantalons i aparells de ràdio; es feren obres (...).

Aquestes cases de pagès, les masies, solen ésser molt belles (...) La realitat meteorològica fa que gairebé totes estiguin acarades a migdia. La proximitat de l'aigua, del bosc, la qualitat de les terres, són factors determinants de situació (...). La seva planta és la de la casa romana. La portalada principal dóna accés a l'entrada, generalment rectangular (...) a banda i banda del rectangle, hi ha la cuina, les dependències, les quadres, la pallissa, el celler. Lligat amb les quadres, com un anex de la casa, hi ha el porxo (...) la porta exterior de les quadres forma el badiu. Les cases de pagès tenen dues sortides: la de les persones i la de les bèsties, la portalada i el badiu (...). Quan els pagesos disposen d'aigua s'estimen més començar tenir una pila per abeurar els animals que per a l'aixeta del rentamans. La pila és més urgent. Es comprèn.-Així el vàter és inexistent.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 59

El seu equipament sanitari es limitava a un vàter de menys d'un metre quadrat, situat a l'altra banda d'una diminuta galeria. El concepte "quarto de bany" ens era desconegut, i la higiene del cos es feia amb un gran cubell de zinc posat al bell mig de la cuina i una bona olla d'aigua calenta als fogons.

Culla, J. (2019): *La història viscuda*, pàg 32

L'element bàsic, indiscutible, de la societat històrica catalana no és l'home, és la casa (...) Catalu-

nya era ja llavors (en l'època d'Eiximenis) un aplec de famílies. Cadascuna es trobava vinculada a la terra que les nodria, a la feina que les esperonava, mitjançant les quatre parets fermes de la masia, de l'habitable, on durant segles s'havien donat la mà les successives generacions del poble (...).

Oimés, perquè, en desaparèixer a poc a poc les primeres relacions de caràcter exclusivament personal entre senyor i pagès, el mas es convertí en centre efectiu de l'estructura agrària catalana. Podem situar cap al segle XIII el moment en què la casa assolí a Catalunya el paper rellevant que li hem atribuït...

Vicens i Vives, J. (1969): *Notícia de Catalunya*, pàg. 32

3. Els conreus

Del bosc es treia llenya, bigues i carbó. Del bosc es podien obtenir certs fruits i era un lloc per caçar. El bosc també era un espai usat per a la pastura, sobretot del porc i de les cabres.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg. 103

La llenya era la sola riquesa de casa. Cremava pel consol de la família i d'alguna vella que venia a passar la vetllada.

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 43

"Aquest arbre pesa seixanta quintars!" diuen els pagesos.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 131

Els documents ens parlen de forment, espelta, ordi, sègol, civada, mill, mestall, blat i també de faves, guixes i cigrons, de lli, cànem i d'oliveres, pruneres, cirerers, perers, presseguers, codonyers, morers, servers, nogueres, nesplers, avellaners, castanyers i també de farratges, carbasses, espinacs, pastanagues, porros, maduixes. (...). Les anàlisis carpològiques (...) també es conreen lentíes, erbs, veces, etc.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg. 101

La Cerdagne étant une région froide et située à une grande altitude, certains genres de culture ne peuvent y être pratiqués. On y cultive surtout des céréales, des fourrages, des pommes de terre; puis, sur une moins grande échelle, des fruits (pomes et poires), et quelques légumes.

Pour les céréales, c'est le seigle qui tient la première et plus grande place, puis vient l'avoine, l'orge, le froment. Les prés le disputent en étendue aux champs de seigles. Les prairies naturelles sont aussi très nombreuses.

Les pommes de terre donnent lieu à un commerce très important.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 34

Gracias al esfuerzo humano y a la proximidad de los prados alpestres de verano, la ganadería mayor presenta buen desarrollo, incrementado con la aparición de establecimientos de industrias lácteas instaladas en Puigcerdá y Llívia. Pero además de los recursos tradicionales del bosque y la ganadería, esta alineación depresiva da excelentes tierras de cultivo emplazadas en las margas terciarias que rellenan el fondo de las cubetas, en donde prosperan los cereales, forrajes, hortalizas, patatas y algunos vergeles, bien cultivados, de manzanos y perales.

Solé Sabarís, L. (1951): *Los Pirineos. El medio y el hombre*, pàg. 475

Avui les produccions agrícoles més importants són el sègol, el blat, l'herba i les patates. Ocupen un lloc secundari l'ordi, la civada i els farratges (alfals, trèvol, trepadella). Altrament s'hi fan verdures i llegums, però poc abundants, llevat dels pèsols, i no gaire variades, i algunes espècies d'arbres fruiters, sobretot pereres (...). Blat-sègol, herba i patates constitueixen la base de la riquesa agrícola comarcal. Les patates, però, són d'explotació relativament recent.

Vila, P. (1926): *La Cerdanya*, pàg. 132

D'elles la més propera era la de "Micerpi", posada entre camps de blats suaument recolzats als darrers contraforts de la torrentera de Garravet. Terres de secà que donaven sègol a carretades. No gaire lluny, entre prades luxuriantes i trumferars ufanosos, la de "Can Manjolet", ambicionada per tots els masovers (...).

Sota la dolçor i la suavitat de l'ambient, les terres dels sembrats, grasses i esponjoses, pastades de pluges i vents, rebien les llavors dels forments i dels sègols (...). Amb un hivern de romandre enterrades, esclataren a la primavera en forma de brins, que a poc a poc treien tiges capçades de grans plens de llet fresca i finalment esdevenien espigues daurades. A les hortes que cavaven el pare i els mossos d'En Biolet, s'hi llençaven trossos de trumfes amb grills i mongetes seques. Després es regaven. I aviat prenien ufana i treien fulles i flors blanques; més tard sortien de sota terra penjolls de trumfes grosses com els punys dels masovers.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 80

Sense esperar el dia es van posar a segar, a lligar garbes i a fer un cavalló.

Cerdà, J. P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 43

La immensa majoria de les nostres cases de pagès es dediquen a la policultura. Fan una mica de tot, cullen les diverses coses que l'home necessita per a subsistir (...). La diversitat és una assegurança contra el risc (...). Al voltant d'aquestes masies, hi sol haver, indefectiblement, un hort.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 97

*El ball de la civada jo us el cantaré (bis)
El pare, quan la sembrava, feia així, feia així:
se'n dava un truc al pit i se'n girava així;
Treballeu, treballeu, que la civada, que la civada,
Treballeu, treballeu, que la civada guanyarem.*

Cançó popular

4. Eines i estris del mas

La vida es feia entorn de les llars de foc, o dels fogons de ferro francesos anomenats "poeles" que cremaven els carbons de pedra d'Estavar i de Sanavastre i dels quals eixia la fumera blava que coronava els vells llosats de "la vila".

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 86

Es carrega de podalls, picasses, serres, xerracs, aixades, bigosos, això que en diuen moltes eines per a poc treball...

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 34

L'endemà, En Martí va carregar la mula amb l'albarda i la sàrria i arriar dreceres avall, tot content

d'anar a la fira (...). Al davant nostre l'escala forana menava a la porta, on s'obria el forat gatoner (...). Si falta una cambra a l'hostal, això rai, sempre hi ha una escala per a pujar a la pallera, i una nit aviat és passada, a desgrat de les rates que hi solen trastejar.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 57

L'esmolet esmola ganivets i adoba paraigües; però, d'això de paraigües, no en té gaire feina. Els únics que cada any es fan adobar els paraigües són el metge, l'apotecari i el rector. El paraigua de l'apotecari és de color vermell i s'hi soplujaria una família.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 50

A les sis sopa el servei a la mateixa cuina, on hi ha una taula llarga i estreta i una ganiveta de llescar pa, estacada amb una cadeneta de ferro: la ganiveta dels avis...!De dolorós record...!

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 70

5. L'alimentació

El pastor, avesat tota la setmana al pa gord, al ranci del porc i a la sopa de llet, es deixa convèncer a les bones, i un mossec de pa tendre...

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 50

Llur alimentació és d'allò més sòbria: pa de sègol i trumfes (...); solen barrejar, amb el sègol, fajol i blat de moro.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 72

En aquell món d'autosuficiència alimentària, on embotits i altres productes porcs provenien de la matança pròpia, i les verdures i hortalisses, de l'hort, i els ous, de les gallines de casa, i els pollastres i conills, també de la cria domèstica, on el peix i els altres productes no locals eren desconeguts...

Culla, J. (2019): *La història viscuda*, pàg. 54

6. El pagès

Ego sum pastor bonus et cognosco meas (oves) et cognoscunt me meae.

Evangelí de sant Joan 10:11-12

El pagès és sempre igual a si mateix: tant si té l'arada a la mà com si parla amb la gent, tant si compra o ven al mercat com si bat a l'era (...). Quan es distreu (cosa rara) pensa i diu el mateix que quan treballa (...). La idealització de la pagesia, realitzada per l'escola conservadora del país, contrasta amb els agres escrits que els pagesos de tot arreu han provocat en les obres d'escriptors de gran anomenada, de fama immensa (...).

Els pagesos són generalment hermètics i impenetrables. Una de les poques coses que els emociona són els seus animals (...). La meua idea, és, doncs, que la manera d'ésser dels pagesos està basada en una permanent i constant contradicció (...). Sense necessitat d'arribar a l'alta muntanya, encara queden a Catalunya alguns racons en què sentiu, només de penetrar-hi, que tothom que hi habita és pagès- i res més que pagès. Ésser pagès no vol dir solament saber fangar, llaurar, rasclar, sembrar, batre, podar, escatar o veremar; vol dir sobretot saber barrejar les regues de la terra amb els

núvols (...). Els joves pagesos viatgen, avui, amb l'aixada al coll, en bicicleta (...). Els pagesos -em dic- tenen molts defectes, però encara les millors qualitats del país van lligades amb ells (...). Dos mil anys de civilització greco-llatina i de religió formal han creat un ésser humà reservat, desconfiat (...). Els pagesos de muntanya coneixen el país en què viuen a la perfecció, d'una manera prodigiosa i viva, tenen una idea perfecta dels seus camins (...). Una de les característiques exteriors dels pagesos, més permanents i clares: no creuen en res, són d'un escepticisme total (...). Creuen en la Providència els pagesos? Quan les coses van bé, en alguna cosa han de creure per a explicar-se el favor de l'atzar (...). Quan les coses van malament, els és una mica més difícil (...). Els pagesos tenen fama d'eixuts, de tenir poques paraules (...). Ésser pastor, anar camps a través (...) ha de ser -penso- un bon ofici (...). Els pagesos ho fan tot lentament. Van fent, els anys són llargs, sobretot en el secà (...). Els pagesos tenen molt d'amor propi. Són susceptibles i puntosos (...). Les tres coses que potser agraden instintivament als pagesos, sobretot en els anys de joventut, en estat primigeni, són probablement aquestes, per ordre d'interès: matar un animal, tallar un arbre, encendre un foc.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 131-154

La puput és amiga del pagès i del pastor. La veureu que es passeja tan satisfeta en un camp a mig llaurar, i va seguint les petjades dels bous, enfonsant aquell bec en el terròs humit (...). Passa hores i més hores en els corralles del bestiar, i remena els fems i la palla, cercant les larves de les mosques, i tota llei de menjança que es cria en aquests llocs.

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 46

Una vegada hi havia una parella de pagesos, de pagesos i mig. De tant que havien treballat en tota llur vida, escurçant les nits, allargant les hores, esborrant els dies de precepte...

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 31

Els pagesos són així. Quan tenen una opinió arrelada no hi cal fer front. Per cortesia no us volen contrariar. Estalvien paraules. Se retiren en un silenci obstinat que s'inspira del mateix silenci de la terra.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 113

És una economia basada sobre dos factors incerts: la clau de la seva riquesa és la pluja; la de la seva misèria és el factor humà (...). Quan es parla , en aquest país, dels pagesos, es corre sempre el risc- i sobre aquest punt l'experiència és precisa- que se'ns atribueixi una tendència a usar la paraula pagès en el sentit despectiu i grotesc que anys enrere alguns papers humorístics indígenes donaren a la paraula (...) parlo dels pagesos del país, de Catalunya, classe que té, com a constitució bàsica, la romanitat, el Dret romà, el contracte feudal, les guerres camperoles (...) l'entrellat dels vicis i de les virtuts dels nostres pagesos arrenca d'uns fets antiquíssims (...). Els pagesos construeixen cada any el paisatge. I el resultat no falla mai (...). El que dibuixa la personalitat del pagès és no solament l'ofici que exerceix , una tècnica per a treballar la terra: és el sentiment de possessió, la passió de la propietat.

I això perquè la immensa majoria dels catalans descendim de pagesos, d'una casa de pagès arraulida humilment en un vessant de la vall pirinenca o encarada a tots els vents en les planes de la Catalunya Nova (...). En aquestes condicions, el segle XVI enregistrà una florida del camp català. La realització del vell ideal de la pagesia donà lloc a una transformació social important, ja que foren molts els antics remences que àdhuc obtingueren la propietat directa de llurs masos. Homes lliures en terra lliure, heus ací la gran fórmula sobre la qual ha descansat la prosperitat del camp català fins als nostres dies. (...). En les fórmules nascudes de l'establiment en masos, abans i després de la Sentència de Guadalupe, l'hereu era l'única persona que no podia emigrar de la terra. (...) El comerç i la indústria de Catalunya s'han creat amb l'esforç dels fadrísters-i amb el dels hereus, que veïlaven per ells des de la masia llunyana.

Vicens i Vives, J. (1969): *Notícia de Catalunya*, pàg. 33-44

La conclusió, ens sembla, és ben clara: Catalunya pot ésser considerada durant segles, en gran part i fonamentalment, com un país d'agricultors.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 167

Pero al comprar y vendre dels bestiaris tocan al home, juntament ab lo manejar dels diners, y los conserts y pagaments dels moços. Lo restant que consisteix en les coses menudes (...), es verament carrech de la dona, y ella ha de tenir primerament la obediència à Deu, y apres á son marit.

La dona he de ser la primera quis llevara del llit, y la darrera qui si posara.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

La incommovable permanència dels pagesos té al meu entendre grans avantatges. El fet que la societat tingui un fons granític incapaç d'ésser influït per les coses passatgeres , pels focs d'encenalls, per la fugacitat canviant i esborradissa, de la superfície, crec que és un gran bé (...).

M'agrada de veure els pagesos en el seu propi ambient. Formen una classe antiga , invariable, estàtica. La seva veu em fa l'efecte que prové de les profunditats del temps. El que realitzen amb les mans és una simplificació obtinguda a través d'anys i panys, d'una incomptable quantitat de llunes i de collites (...).

Hi ha una locució que respon a la unanimitat de la nostra pagesia. És la que diu "que no es pot dir blat que no sigui al sac i ben lligat". Sobre aquest punt no hi ha discussió, el fet és acceptat universalment. I és acceptat perquè respon a una realitat positiva, o sigui a la inseguretat del pagès davant la naturalesa.

Pla, J. (2018): *Els pagesos*, pàg. 317

7. La vestimenta

Les femmes ont pour coiffure un simple foulard de couleur noué sous le cou, à bouts flottants en arrière. Sur les épaules, un petit châle finement brodé dont les bouts sont retenus en avant; la jupe est simple, le plus souvent de couleur voyante, suivant la mode espagnole (...). Les homes sont vêtus de laine ou de velours, de couleur le plus souvent foncée. Ils portent la plupart du temps la veste très courte. Ils sont chaussés des gros sabots, des souliers ferrés très lourds ou d'espadrilles et coiffés d'une casquette en soie ou en drap noir qui a remplacé l'ancien bonnet catalan (baratina) en laine rouge ou de couleur sombre enroulé en volute et rabattu sur le front que portent encore les vieux Cerdans espagnols.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 56

Per davant dels seus ulls passaven els vells pastors, sorruts, cofats amb el caputxó de capot de burell, i carregats amb el pes dels sarrons dels nadius d'aquella diada (...). Aquell any, el pastor més vell, desdentegat i coronat de cabells blancs que li penjaven com blens sota la barretina musca...

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 105-106

La seva barretina és més ampla i llarga que la del jovent. Porten el cap rapat com els àrabs; sols porten els cabells llargs al clatell i polseres; gec, armilla, calces de burat, amb el tradicional botó de banya, faixa vermella, mitges de llana blava, peücs, esclops a l'hivern i espardenyas a l'estiu (...). Les noies de la casa amb forques i rampís, faldilla curta, peus nus, en mànega de camisa, mocador sobre el front per al sol, giren i regiren l'herba amb emanacions aromàtiques que embalsamen l'ai-

re. A la posta de sol, s'hi feren tots, qui amb una forca, qui amb un rampí.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 49-61

Vestida d'unes faldilletes de sarguill i un pal d'avellaner a la mà, s'endinsava pels còrrecs i pujava pel pedregam de Vallventosa, on menava la baciva.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 55

En la qüestió vestimentària hi hagué, abans, en aquest país, una classe única per a la gent de pagès. Fou el vestit de vellut. La indústria tèxtil fabricava un vellut de molt bon veure i d'excel·lent qualitat. Durava anys i panys (...). Les dones de pagès han resolt els desagradables problemes del sol en la cara posant-se grans mocadors que els abriguen el cap gairebé totalment (...) les pageses conserven la blancor de la seva pell perquè aquest és el gust dels homes del seu ram (...).

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 67

Els homes porten la barretina vermella, però les dones porten la còfia del Rosselló (...). Els pagesos vesteixen de burat que prové de llana del ramat filada per les dones de la casa en les llargues vetllades d'hivern.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 103

Afegí que en el mercat hi havia un mercader de culleres i de forquilles de boix al qual havia comprat uns esclops...

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 50

*Me la miro jo dels peus,
veure quin calçat portava:
porta sabata amb taló
i la mitgeta encarnada.
Me la miro jo del cos,
veure quin gipó portava:
porta gipó d'escotí
amb un cordonet de plata.*

Muntanyes del Canigó

*Quan jo n'era petitet
festejava i presumia
espardenya blanca al peu
mocador a la falsia
Adéu clavell morenet
Adéu estrella del dia*

La cançó del lladre, popular s.XVIII

La indumentària que generalment porten els pastors és: calces, gec i ermilla de drap o de vellut ratllat, barretina vermella, sabates ferrades i el sarró de pell d'ovella on hi porten el recapte.

Vilarrasa, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 20

8. La cronobiologia

Aquests grans viatges dels ocells són unes de les coses més interessants i més serioses de llur vida. Gairebé tots els ocells, quan apunta la primavera, tenen una mena de neguit pels dintres, un desfici que els obliga a canviar de terra.

Aquest fet, que s'anomena l'emigració dels ocells sembla que està obligat i decidit per diversos motius. Els més importants són: el fred, la gana, i la fal·lera d'anar a construir el niu i pondre els ous (...).

Els (ocells) d'aigua fan bona part de llur viatge seguint els corrents dels rius (...).

Els grans viatges dels ocells sempre obeeixen un ritme especial (...).

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 14-15

9. El cos humà i la cronobiologia

*Ens basarem en la publicació *Els ritmes de la vida* (Cambras, T. & Díez, A., 2014), pàg. 121*

Sistema nerviós autònom

Sistema nerviós simpàtic: acció preferent durant el dia.

Controla les situacions d'emergència: augmenta el metabolisme, augment de la freqüència cardíaca i respiració i secreció d'adrenalina.

Sistema nerviós parasimpàtic: acció preferent durant la nit.

Promou els estats de relaxació: redueix el metabolisme, abaixa la freqüència cardíaca i respiratòria i redueix l'estat d'alerta.

Sistema cardiovascular

Pressió arterial

A la nit davalla un 10-15% respecte al dia. En el moment d'aixecar-nos del llit, relacionat amb la secreció de cortisol i l'activació del SNS.

Freqüència cardíaca, patró similar al de la pressió arterial.

Coagulació de la sang

La capacitat de coagular de la sang és més alta al matí que no pas al vespre. Per aquest motiu, al matí pot haver-hi més risc d'embòlies que generin infart de miocardi, mentre que al vespre pot haver-hi una propensió més gran a patir hemorràgies.

Sistema respiratori

Regulat sobretot pel SNA. El flux respiratori presenta el seu màxim durant la tarda i el mínim durant la matinada, amb una diferència d'un 10% a un 12%.

Sistema digestiu

A la nit les secrecions de l'estómac són més àcides (...). A la nit, durant les hores de màxima acidesa de l'estómac, és quan hi ha més risc de tenir un episodi ulcerós (...). Al matí és quan espontàniament es produeix la màxima motilitat, tant de l'estómac com de l'intestí (...). Moltes de les hormones rela-

cionades amb la ingesta d'aliments presenten ritmes circadianis (...). La insulina se secreta en més quantitat durant el dia que a la nit. O bé la leptina, una hormona secretada pel teixit adipós que fa disminuir la sensació de gana, i que se secreta en més quantitat durant la nit.

Fetge

Per tant, totes aquestes funcions de depuració també manifesten ritmes circadianis (...). El flux màxim (de sang que passa a través del fetge) té lloc durant el matí amb uns 1,6 litres per minut, i el mínim a primeres hores de la tarda, amb 1,2 litres per minut.

Sistema renal

La quantitat de sang que passa a través del ronyó és màxima al començament de la tarda, i la taxa de filtració té els valors més baixos durant la nit.

Sistema endocrí

Les concentracions que trobem en sang de les hormones poden variar moltíssim entre el dia i la nit, i les diferències més grans poden arribar a ser del 300%. Els ritmes són molt variats: la major part són circadianis, però també n'hi ha de molt més ràpids, amb un període que dura hores o fins i tot minuts, i en altres casos es presenten també modulacions estacionals (...) l'hormona melatonina (...) presenta nivells alts en plasma durant la nit, tot coincidint amb el mínim de la temperatura corporal (...) la secreció de cortisol per part de la glàndula suprarenal (...). En persones sanes la màxima secreció es presenta al matí, poc abans de despertar-se, i els nivells més baixos cap a la mitjanit (...). El cortisol (...) fa augmentar els nivells de sucre al matí (...). En homes, la secreció de testosterona (...) presenta el màxim de secreció al matí, cap a les 8.00 (...). En el cas de les dones, el principal ritme de les hormones sexuals és el circamensual, aproximadament d'un mes de duració (...) l'hormona del creixement (...), que se secreta principalment durant la primera part del son, poc després que la persona s'hagi adormit

Sistema immunitari

(...) la major part dels leucòcits tenen el seu màxim durant la fase de repòs, mentre que les substàncies que són secretades per les cèl·lules del sistema immunitari tenen el màxim durant el dia.

10. El cicle setmanal

Així van quedar acabats el cel i la terra amb tots els seus estols. El setè dia, Déu havia acabat la seva obra. El dia setè, doncs, va reposar de tota l'obra que havia fet. Déu va beneir el dia setè i en va fer un dia sagrat, perquè aquell dia reposà de la seva obra creadora.

Gènesi (Gen 2,1-2,4)

Sèneca, per exemple, estava en contra del diumenge. Millor dit, estava en contra del fet que un dia a la setmana la gent deixés de treballar. El sever filòsof hispanoromà s'indignava precisament amb els hebreus, perquè a la Roma dels seus temps eren aquests els qui començaren a propugnar el lleure periòdic per raons religioses. "Peresa judaica", deia Sèneca.

Fuster, J. (1991): L'home, mesura de totes les coses, pàg. 70

El diumenge anàvem a missa a la parròquia, poblet de 25 cases, a mitja horeta del mas, al fons de la vall, amagat per una ombrívola arbreda. La vesprada i el matí, des del mas, sentia tocar l'oració... Un toc de campana joiosa amb el seu dring argentí...

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): Records d'un excursionista, pàg. 122

A diferència dels dies i dels anys, la setmana no té un paral·lelisme amb els cicles de la natura, i no s'ha demostrat clarament que cap altre animal, a part dels humans, tingui ritmes setmanals. Hi ha treballs que indiquen la presència de ritmes setmanals en variables cardiovasculars o en secrecions

urinàries en persones, però no queda encara gens clar si aquests ritmes són endògens, és a dir, si sorgeixen del nostre rellotge intern, o bé si són reactius als cicles setmanals que segueix la societat.

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida*

*O lai, la, la masovera, la masovera,
La masovera se'n va al mercat
El mercat és el divendres,
El divendres faves tendres...
Llums, naps, nespres, nous, faves tendres!*

Cançó tradicional catalana

La conclusió, ens sembla, és ben clara: Catalunya pot ésser considerada durant segles, en gran part i fonamentalment, com un país d'agricultors.

Vilà i Valentí, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, pàg. 167

11. El cicle lunar

Le lendemain le ciel fut encore couvert , mais le dimanche, 28 juin, l'antépénultième jour du mois, avec le changement de lune vint le changement de temps.

Verne, J. (1977): *Voyage au centre de la Terre*, pàg. 89
Quan haurà passat la festa de la lluna nova per a poder vendre queviures!

Amós (Am 8, 4-7)

Qu'il faut diviser l'année en douze intervalles d'un mois, puisque c'est le nombre de fois qu'elle (la lluna) rejoint le soleil avant son retour à son point de départ.

Pline l'Ancien (2013): *Histoire naturelle*

Toutes les opérations de coupe, de cueillette et de taille s'effectuent avec plus de sûreté en lune décroissante qu'en lune croissante. Tu ne toucheras pas au fumier si la lune n'est pas décroissante, mais tu fumeras surtout à la nouvelle lune ou à la demi-lune (...). Tu creuseras les fosses les nuits de pleine lune. Tu butteras les racines des arbres à la pleine lune. Dans les lieux humides, tu sèmeras à la nouvelle lune et dans les quatre jours autour.

Pline l'Ancien (2013): *Histoire naturelle*

Lo naxement de la Canicula es en Catalunya a vint y sinch de Iuliol, per hont se ha de observar y mirar en quina casa està la Lluna lo dia del naxement de la Canicula: perquè si estant la Lluna en Leo, naxera la Canicula, senyalara gran fertilitat de forments, vi, oli, y de les altres coses, y també alborots y morts, se amostraran rosades, y vents moderats, y que succeyran qüestions entre homens, y terremotos, y negacions.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

La lluna, malgrat les històries de l'home llop, modifica poc la conducta de les persones (...) l'efecte de les fases de la Lluna sobre la conducta humana no és gaire clar (...). De període proper, però, s'han descrit els cicles hormonals de la dona, que de mitjana tenen un període de 29 dies. Tot i que hi ha alguns autors que han intentat relacionar aquest ritme amb el cicle lunar, de moment encara no hi ha prou evidències científiques que mostrin la relació entre l'un i l'altre.

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida*

(Calendari) sistema de distribució del temps en grups originats per les llunacions (els mesos), les fases de la lluna (les setmanes) i el moviment aparent del sol (els anys), prenent com a unitat de base el dia, determinat pel moviment diürn aparent del sol. El fenomen de les llunacions és la base del calendari lunar, determinat per les agrupacions anomenades mesos; el moviment aparent anual del sol ho és del calendari solar, en el qual les agrupacions principals són els anys i les estacions.

Quintà, A (1972): *Gran Enciclopèdia catalana*.

12. Mil·lenni

Segles i mil·lennis. La vida dels imperis segons Alexandre Deulofeu.

La frase Després d'una pujada ve una baixada la podríem aplicar absolutament a la teoria La matemàtica de la història d'Alexandre Deulofeu (l'Armentera, 1903-Figuera, 1978).

Farmacèutic i químic de formació defensava que els imperis, de la mateixa manera que els éssers vius, tenen uns cicles vitals. La seva teoria fou rebutjada pel món acadèmic.

Seva és també la teoria del bressol de l'art romànic al territori Empordà-Rosselló.

Segons el savi empordanès les civilitzacions tenen una durada de 5.100 anys dividits en tres períodes cadascun de 1.700 anys.

El primer cicle es caracteritza per inspirar-se en altres cultures per tal de bastir una ideologia pròpia. El segon cicle és el de la puixança i maduresa. El tercer cicle el podríem anomenar el de la senectut que indefectiblement acaba amb la mort i desaparició de l'imperi.

Altrament cada cicle està dividit en dos períodes l'un de fragmentació o federal d'uns 650 anys de durada i el segon d'unificació o imperial de 1.050 anys.

Entre els pronòstics de Deulofeu cal esmentar la desaparició de l'imperi francès a començaments del segle XXII i la fi de l'imperi espanyol el 2029. Sàpiens

13. El calendari de les quatre estacions. Ritme diari i ritme de l'any

Però es creu que Stonehenge (al voltant del 4000 aC) va ser utilitzat per mesurar les estacions en funció de l'alineació dels raigs solars a través dels pilars, de manera que segons les pedres il·luminades es podia seguir el pas de l'any (...). El senyal més fiable per conèixer l'estació de l'any és el fotoperíode, és a dir, el nombre d'hores de llum que té un dia (...). La sensibilitat al fotoperíode i, per tant, la quantitat de melatonina en sang, és la manera seleccionada evolutivament per conèixer les estacions de l'any i per assegurar que les cries naixeran en el moment de l'any més adequat per sobreviure. La melatonina, doncs, és una substància que indica que l'animal es troba a la nit. I si la seva secreció dura moltes hores, l'organisme interpreta que es tracta d'una nit d'hivern. I al revés...

Cambras, T. & Díez, A. (2014): *Els ritmes de la vida*

Dita: *Qui dia passa, any empeny.*

Les coses que ha de fer, o fer fer lo Pare de Famílies quiscun mes de l'any.

Agustí, M. (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*

De fet, com no hi ha casa on no penetri el calendari, no hi ha llibre més divulgat pel món. Encara que s'ofereixi en una sola plana llisa, és realment un llibre enlluernador de tan clar, i, entre els llibres, el més necessari, el més net de tota mentida (...). Assenyala amb infal·libre exactitud l'eixida i la posta del sol. Va seguint de quinze en quinze les corbes desiguals de la lluna vella i de la nova, i les dues falcetes, de les quals una mira la mar i l'altra la muntanya (...). A més d'aquesta astronomia es preocupa de la nostra vida espiritual, ja que amb les festes anyals, fixes o erràtiques, enumera els sants del paradís. Hom observa efectivament que els dotze mesos formen com unes escales estretes (...). Per altra banda, no és gens estrany que el calendari imprès a París no faci memòria dels sants regionals o pirinencs, com sant Llop, sant Gim, sant Grau, sant Magí, sant Cucufat i el nostre gloriós sant Galderic.

Pons, J.S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 143

Les successives olors de les cases de pagès corresponen al cicle anual de les herbes -i, en el nostre país, als dalls successius de la userda. La userda seca és l'herba que fa un perfum més intens.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 428

Primerament va néixer l'edat d'or, que sense cap mena de regent, espontàniament, sense llei, practicava la fe i la justícia. No hi havia càstig ni por (...) sense servei de soldats les nacions segures passaven flonjament llurs ocis. La terra franca, no tocada pel rascle ni ferida per cap mena d'arada, ella mateixa ho donava tot, i els homes, contents de menges produïdes sense constrenyiment de ningú, collien fruits d'arboç i maduixes silvestres, cireres bordes i les móres arrapades als aspres esbarzers, i les glans que havien caigut de l'ample arbre de Júpiter (l'alzina). La primavera era eterna, i plàcids, amb tebis oratjols, acariciaven els Zèfirs les flors nascudes sense llavor; aviat llevava encara collites la terra sense llaurar i el camp no renovat s'esblanqueïa de gràvides espigues. Rius de llet, rius de nèctar corrien aquí i allà, i rossa mel degotava del verd coscoll.

Després que, ja Saturn enviat al Tàrtar tenebrós, el món fou sota el poder de Júpiter, va venir la raça d'argent, inferior a la d'or, més preada que el bronze grogós. Júpiter va escurçar el temps de l'antiga primavera, i a través dels hiverns i dels estius, i les desiguals tardorades i les breus primaveres, va completar l'any en quatre estacions. Aleshores per primera vegada l'aire recremat es va enroentir amb eixutes xardors, i els caramells glaçats pels vents; aleshores per primera vegada els homes van entrar dins les cases: foren cases les esplugues i els matolls espessos, i redoltes lligades amb escorça. Les llavors de Ceres aleshores per primer cop foren soterrades en llargs solcs i van gemegar els vedells, aclaparats sota el jou.

Ovidi (2009): *Les metamorfosis* (escrit entre el 2 i el 8 dC).

14. Les nits d'hivern

Cada dia el temps es va refrescant, les nits i matinades són ben fredes i el ventet que persisteix d'ençà de la ploguda, ha despullat de fulles els roures que en diverses i fantàstiques formes, estiren llur ossamenta en totes direccions com cercant quelcom que els fugué per l'espai, mentre amb seca remor s'arrossega la fullaraca esperant que una forta tramuntanada se l'emporti qui sap on. Entrem a l'hivern, símbol de la mort.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 120

(El desembre) només sortien a fora les egües i les ovelles (...).

També podia passar que (els esclops) anessin una mica grossos: llavors ens hi posàvem palla (...).

Agafàvem bàlecs i deien anem a fer bàlecs (Genista balansae (Boiss) Rouy subsp. europaea). Els posaven al badiu per tal que s'assequessin.

Amb els bàlecs encenïem el foc. Un cop a casa, s'anaven assecant. Quan eren ben secs, hi posàvem al damunt quatre brocs o quatre estellicons i el foc de seguida era encès.

Normalment fèiem vida a la cuina. Ja hi menjàvem: es tractava de l'únic lloc on érem calents.

Pons, M. (1999): *Eines i feines, vivències a Cerdanya a principis de segle*, pàg.110-113

A l'hivern el món s'assembla a una casa habitada per homes sols. El cel enteranyinat, els arbres sense fulles, les branques esqueixades pel vent o per la neu, l'estora rogenca i com espellifada que estenen sota de les arbredes les fulles mortes, tot, ben tot presenta un aspecte de deixament i mala endreça que desplaï en gran manera (...). Als marges frescals i a les planes són marcides les flors.

Ruyra, J. (1982): *Obres completes (Hivern i primavera)*, pàg. 557
Si hagués de presentar la figura viva de l'hivern, pensaria de seguida en el vell pastor d'Er (...). Hom sap, efectivament, que Er és un poble de la baga, sota el vessant del Puigmal, i que la neu hi blanqueja per Sant Martí.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 49

L'hivern s'havia anunciat rigorós. Les feines del camp eren suspeses per causa de les fortes gebrades; les matinades boiroses; els dies curts.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 69

A l'hivern, la llar escalfa l'aire de sota la campana. Més enllà d'aquest lloc, tot és llòbrec i fred.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 96

Dita: *D'hivern no se'n queda cap al cel.*

15. Animals del mas

En Cerdagne, ce sont surtout les animaux de l'espèce bovine que l'on emploie aux travaux agricoles. Aussi bien pour le labourage que pour le charroi, on se sert de préférence des boeufs ou des vaches. Il est très rare de voir labourer avec des chevaux ou de voir ceux-ci attelés à une charrette. Par contre, on emploie les chevaux au dépiquage des céréales (...). Les boeufs et vaches ayant servi au labour ou au transport pendant plusieurs années sont ensuite vendus ou dans les pays même, ou à Barcelone, ou en Roussillon comme animaux de boucherie.

Des troupeaux de 3 ou 4.000 bêtes à laine viennent de l'Ariège, tous les ans, pacager sur les montagnes de Carlit et de Lanous.

Quand le froid arrive et que la neige commence à recouvrir tous les pâturages, les troupeaux de moutons et de brebis quittent la Cerdagne et vont hiverner en Roussillon ou dans les plaines de Catalogne.

Les porcs se trouvent en assez grande quantité dans le pays. L'élevage de ces animaux remonte d'ailleurs très haut: Strabon (...) raconte que les habitants de la Cerdagne faisaient, déjà, à cette époque, le commerce des jambons.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 36

El sendemà al dematí la primera Maria es despertà entremig d'una estesa de cabres, cabrits, bocs, vagues (sic), toros, bous, anolles, vedells, ovelles, moltons, marrans, primals, borrecs, xais, cavalls, egües, mules, matxos, burros, gossos i pastors (...). Es troba de passar per davant d'un bugalar, i les

abelles, receloses de la mel com són, se'n vénen a voleiar-li per les vores.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 41

Una dona del Vallès, el 1066, tenia 35 ovelles, 10 cabres, 9 porcs i 7 porcells.

Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*, pàg. 102

-On han estat comprades?- preguntà el pagès amb una veueta esquerdada i reticent, encenent un caliquenyo.

-A Cerdanya... I gairebé us podria assegurar...

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 68

16. Els matins de Primavera

Passà l'hivern i el sol de primavera començava a roentar les terres baixes de la Cerdanya, i a fondre les congestes de les cloterades altes del bosc de l'Ingle.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 110

En entrar la primavera ja és diferent. Se diria que unes mans invisibles, lleugeres i perfumades voleien d'ací d'allà, arreglant la maisó dels homes (...). Elegants catifes verdes han substituït les lletges estores de fullaca, que rossejaven per tots cantons (...). El bosc, l'han tapat amb cortines d'heura i xuclamels...

Ruyra, J. (1982): *Obres completes (Hivern i primavera)*, pàg. 557

Entretant la primavera tornava. El sol agosarat amanyagava el front de les neus i les fumeroles començaven a assenyalar les places carboneres. Tot prenia un altre aire amb el bon temps (...). El poeta que caça la primavera és un desgraciat, perquè no reeixirà mai a encaptivar la primavera, una joveneta que ara canta asseguda en la rama i ara s'enfila al damunt d'una roca (...). Aquella blancor era senzillament la d'un aranyoner florit, l'anunci de la primavera.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 64

En aquest rodal (...) -i en una gran part del país és igual- la primavera té una gran fugacitat: passa i s'esvaeix com un somni lleuger. En el sentit estricte del significat de la paraula, la primavera sol durar un mes (...). A la primavera, les masies, no fan cap olor. És l'època de l'abundància de les herbes molles i fresques.

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 351

*Mon cor estima un arbre! Més vell que l'olivera,
més poderós que el roure, més verd que el taronger,
conserva de ses filles l'eterna primavera,
i lluita amb les ventades que atupen la ribera,
com un gegant guerrer.*

M. Costa i Llobera (escrit al 1875)

17. Dijous Sant

Al Capcir les mares amb el nadons anaven a les cerimònies religioses convençudes que per aquesta raó els seus fills no s'herniarien.

Escach, A. (1991): *Terres pastorales*, pàg. 59

El noi que neix al Dijous Sant o el dia de Nadal té una custòdia al paladar. El que neix al Dijous Sant cura de gràcia.

Griera, A. (1969): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya.*

A Meranges treballaven fins les 10 del matí., esmorzaven i després anaven a missa.

Pons, M. (1999): *Eines i feines, vivències a Cerdanya a principis de segle*, pàg. 21

La processó del Dijous Sant, a Rupió, tenia tanta anomenada, que reunia nombrós aplec de pagesos de tota la comarca.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 285

Segons la tradició, Ponç Pilats era fill d'una ciutat populosa anomenada Guils, que s'aixecava en una de les valls altes del nostre Pirineu. Amb el cataclisme que es produí llavors de la crucifixió, Guils va enfonsar-se i restà convertida en un estany, encara així anomenat. Cada any, el dia d'avui, hom veu retratada al fons de les aigües del llac l'escena del Gòlgota amb tres creus i Pilats que, desesperat, volta d'ací d'allà cercant la seva casa, que no troba. Hom creu que l'aigua de l'estany està maleïda i que fa mal al qui en beu. Hom creu també que per això no s'hi crien peixos.

Amades, J. (1982): *Costumari català*

18. Pasqua

Socialment parlant, Pasqua és important perquè quan arriba aquest dia els pagesos poden tornar a ballar. Els han tingut fermats durant tota la llarga i magra Quaresma, i ara els donen llibertat.

Pla, J. (2004): *Les hores*, pàg. 186

(Per Pasqua) Per esmorzar feien truita d'ou amb un tallet de botifarra negra o rostillons.

Hi havia gent que en menjava de quatre, cinc o sis ous. Aquell dia no feia mal menjar-ne tants de cop.

Pons, M. (1999): *Eines i feines. Vivències a Cerdanya a principis de segle*, pàg. 22

La Pasqua fou la primera festa que van celebrar els primitius cristians i, d'entre totes, la més cabdal. Simbolitzava la redempció de la humanitat pel sacrifici de Jesús en la creu. Les festes de Nadal són notablement més tardanes.

Amades, J. (1982): *Costumari català*

El diumenge de Rams els taverners de Cerdanya portaven a beneir grans rams de llorer que anaven a comprar al mercat de Ripoll en viatge exprés.

Amades, J. (1982): *Costumari català*

19. Santes Creus (3 de maig)

En el seguit de lectures bíbliques del Ritual de benedicció de les terres de conreu i dels pasturatges destaquem la següent (Psalm 103 (104)):

*Feu néixer l'herba per al bestiar
que treballa al servei de l'home.
I ell treu el pa de la terra,
i el vi que li alegra el cor,
l'oli que li ungeix el front
i el pa que li renova les forces.*

20. La nit de Sant Joan

En els pobles i masies dels Pirineus no esperen pas que sia dia; a les dues tot el jovent puja serralada amunt per a collir la bonaventura ans de l'eixida del sol. Les pagesetes es dirigeixen al torrent de la vall, s'agenollen a la vora de l'aigua, es mullen els dits i se senyen tres vegades; això fet, se'n van torrent amunt a collir les belles floretes de la bonaventura, se'n posen un ramet al pit i de les altres en fan una creu amb llaç blau que claven a la porta forana de la masia. Els joves fadrins cullen la rossa (sic) carlina, que claven a la mateixa porta forana, al costat de la creu. És costum antiquíssim que es basa sobre llegendes que cada comarca conta de sa manera; però no hi ha dubte que la creu de flors collides al matí de Sant Joan abans l'eixida del sol i clavada a la porta forana, preserva la gent de la casa dels mals esperits.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 45

*Un ramellet cull de flors,
millor ventura no troba,
floretes de Sant Joan,
de romaní i farigola,
i amb elles fent una creu
del mas la llinda en corona.
(...)*

*D'ençà que això succeí,
ribera amunt del Garona,
lo matí de Sant Joan,
des del Cantàbric a Roses,
les nines del Pirineu
posen un ram a la porta.
Verdaguer, J. (1886): *Canigó**

21. Els vespres de tardor

Les orenetes són l'alegria de la casa de camp mentre dura la calor i les diades llargues: ara, quan comença la pluja i apunta la tardor, les orenetes comencen a reunir-se, generalment, en un lloc a la vora de l'aigua, amb les cueretes i els estornells.

De Sagarra, J. M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 39

En arribar la tardor, la plana de la Batllia prenía el caient d'una terra lassa. Assotada per les rufagades que baixaven dels cims del Capcir, veia passar cap a Urgell les colles de segadors que tornaven de les terres altes on havien anat a batre els blats tardans dels plans de Formiguera.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 79

Que bella és la tardor! Quins colors més vius presenta la naturalesa! No és la monòtona verdor de la primavera. Les fulles dels arbres en els boscos prenen totes les entonacions de la paleta del pintor (...). La naturalesa es recull per a entrar a la letàrgia de l'hivern; abans d'emprendre la seva freda i llarga dormida, es revesteix de totes les seves gales, de tots els seus bells colors (...). Arriba l'home a la tardor de la vida, veu fugir les seves il·lusions com les fulles que el vent escampa.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 119

Cada any, quan la canícula inicia l'endolciment tardoral i apareixen les fines, agradables temperatures de setembre (...).

Pla, J. (2010): *Els pagesos*, pàg. 20

Vers la primeria d'aquest mes (octubre) es produïa un important moviment de bestiar de llana, el qual des de les contrades ramaderes de muntanya baixava a cercar els climes, més benignes, de la terra baixa, i les pastures que ja no podia trobar per les regions alteroses. Després d'uns dies de sojorn, encorralat o apletat per consumir les poques herbes dels voltants de les pagesies, el bestiar de les grans ramades baixava, doncs, a garrigar i hivernar vers les regions costaneres (...). No garrigava un nombre tan gros de bestiar com el que havia pujat a muntanya, perquè una part havia estat destinat a vendre per a carn, i d'altre restava encorralat per la pagesia.

Amades, J. (1983): *Costumari català*.

Arribat els setembre (...) Els homes d'aram lluitaran encara un altre hivern contra les inclemències del temps i les asprors de la terra (...). El graner carfit de grà, la palla abundosa estivada a la palleria i les trepaelles i les auserdes sota els badius assolaiats, són les reserves àuriques del pubill que passa la jornada endinsant tan com pot la rella de l'arada a les entranyes flonges de la terra, saonada per les primeres pluges (...). Era cap al tard; l'hora del crepuscle blau de la tardor.

Gay de Montellà, R. (1931): *La Cerdanya a començaments de segle*.

22. Les marededéus trobades i els goigs

De ce côté, l'influence de l'Espagne a subsisté dans la région. Elle se manifeste encore davantage les jours d'aplech (réunion), à Font-Romeu, à Nuria, à Err, à Llívia, etc. (...).

Certains cantiques catalans se chantent encore, et il est rare qu'une cérémonie religieuse se termine sans qu'on entonne les goigs, composés en l'honneur du saint ou de la sainte qui patronne l'église où l'on se trouve.

Brousse, E. (1987): *La Cerdagne française*, pàg. 63-64

Eren tosques i primitives, com sortides d'una mateixa mà, les tres pariones d'Er, de Núria i de Guils; seguien les de Talló, de la Perxa i de Santa Maria de Serrateix; la de Llívia, la de la Sagristia i la d'Odelló, venerada a l'estiu a Font-romeu. El regust bizantí de la de Dorres havia donat la tònica a la resta de les Verges de la vall, i en ella, i en la de Núria, s'inspiraven els pastors quan, dalt dels llevats, mataben les hores esculpint les imatges de Maria amb la punta del coltell damunt els boixos que també servien per a fer collars per als bous o carlangues de claus per als mastins dels ramats.

La mobilització grossa mariològica de la Cerdanya, juntament amb les contrades del Capcir, del Rosselló i del Conflent, es produïa el 8 de setembre de cada anyada, diada de la Verge de Font-romeu...

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 129

*Encara hi són, perquè ho sabeu:
L'una és a Núria, l'altra, a Er,
I la tercera, a Font-romeu.*

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 45

I el brau té la sort de desarrelar la Mare de Déu. Brama i s'agenolla per mor que el vaquer s'adoni de son invenció.

Pons, J. S. (1973): *Llibre de les set sivelles*, pàg. 154

23. Les fires

Nosaltres hi anàvem a peu. Sortíem de casa (de Meranges) abans de fer-se de dia, amb les bèsties, i baixàvem a Bellver(...).

Després venia la fira de Puigcerdà (...). De vegades hi havia unes rufacades que feia feredat, i tu t'havies d'estar allà amb el bestiar, amb el paraigua i el vent que te'l girava (...). La fira també durava dos dies, com a Bellver (...). De la fira de Puigcerdà passaves directament a la d'Organyà, i després de la d'Organyà passaves a la de Salàs.

Pons, M. (1999): *Eines i feines*, pàg. 95

Muntava lleuger a les xamugues de les mules per fer hores de camí cap a les fires d'Organyà o de Salàs a mercadejar un parell de bous o de mules, i no li feia res d'anar a Ax, o a Tarascó de l'Arieja, per prendre la diligència i fer cap a les fires de Tarbes a discutir amb els tractants gascons el preu d'un parell valent o d'un perxeró de bons quintars.

Gay de Montellà, R.(1964): *La Cerdanya*, pàg. 46

-Demà de matí, a primera hora, traureu la carn salada del rebost perquè la vull portar a la fira. Si alguna de vosaltres vol venir, farem seguir la burra.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 56

El mercader porta un bastó de lledoner llarg i prim, tenint-hi lligada a un cap una veta de cuiro clavetejada de claus daurats. És el signe distintiu del mercader de bestiar boví, ovi i cavallar.

Bosch de la Trinxeria, C. (1978): *Records d'un excursionista*, pàg. 62

Per la fira (de la Guingueta), la gentada que omplia el carrer gran (...) era composta especialment de tractants de bestiar baixats del Capcir o vinguts de l'Ariège i negociants espanyols arribats de Verdú, de Salàs o d'Organyà.

Gay de Montellà, R. (1931): *La Cerdanya a començaments de segle*.

24. La mesura del temps. Les ombres

Maintenant, regardez cette horloge; elle est électrique, et marche avec une régularité qui défie celle des meilleurs chronomètres. Je l'ai divisée en vingt-quatre heures, comme les horloges italiennes, car pour moi, il n'existe ni nuit, ni jour, ni soleil, ni lune, mais seulement cette lumière factice que j'entraîne jusqu'au fond des mers! Voyez, en ce moment, il est dix heures de matin.

Verne, J. (1994): *Vingt mille lieues sous les mers*, pàg. 96

En els costats d'aquesta post quadrada, hi feia cada dia un tall amb el meu ganivet, i cada tall setè era doble dels altres, i cada dia del mes doble d'aquests darrers, així servava jo el meu calendari o compte setmanal, mensual i anual del temps.

Daniel Defoe (1719): Les aventures de Robinson Crusoe, pàg. 70

*Tot té el seu moment,
Sota el cel hi ha un temps per a cada cosa.
Hi ha un temps d'infantar
I un temps de morir,
Un temps de plantar
I un temps de collir
Cohèlet (Eclesiastès)*

Segons el temps que fa i l'hora del dia, volen baix o a gran alçada; i la gent del camp coneix el canvi del temps pel vol que duen les orenetes.

De Sagarra, J.M. (1977): Els ocells amics, pàg. 39

*Descends dans le cratère du Yocul de
Sneffels que l'ombre du Scartaris vient
Caresser avant les calendes de Juillet,
Voyageur audacieux, et tu parviendras
Au centre de la Terre. Ce que j'ai fait.
Arne Saknussem*

Verne, J. (1977): Voyage au centre de la Terre, pàg. 25

Si per casualitat , un pagès mira el sol, és per saber quina hora és.

Pla, J. (2018): Els pagesos, pàg. 34

Les ombres présentent d'autre part certaines propriétés. Celle du noyer est pesante et nuisible, même pour la tête de l'homme et pour toutes les plantes voisines.

Pline l'ancien (2013): Histoire naturelle, pàg. 787

*L'aucell fuig d'aquell aire,
com en les migdiades d'estiu fuig lo dallaire
de l'ombra del noguer.
Verdaguer, J (1886): Canigó*

25. Les campanes, els campanars i els campaners

*Com dos gegants d'una legió sagrada
sols encara hi ha drets dos campanars;
són los monjos darrers de l'encontrada,
que ans de partir, per última vegada,
contemplen l'enderroc de sos altars.
Són dues formidables sentinelles
que en lo Conflent posà l'eternitat.*

...

*Una nit fosca al seu germà parlava
lo de Cuixà:- doncs que has perdut la veu?*

...

-Campanes ja no tinc- li responia

*lo ferreny campanar de Sant Martí-
Oh! qui pogués tornar-me-les un dia!*

...

Aixís un vespre los dos cloquers parlaven

...

*Lo que un segle bastí l'altre ho aterra,
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
al Canigó no el tiraran a terra,
no esbrancaran l'altívol Pirineu.*

*La campana amb què hi toca no és de gran preu,
no és de coure ni bronzo, d'or ni d'argent,
sinó del millor ferro d'aquells meners (...)
sols me falta una clotxa per son cloquer
podria en les tempestes tocar a bon temps*

Verdaguer, J.(1886): *Canigó*

La campana toca tres batallades, que és la senyal de que va a començar la missa. Tothom deixa la conversa per entrar a l'església.

Vilarrasa i Vall, S. (1981): *La vida dels pastors*, pàg. 114

Seguiren pujant per l'ondulosa ruta de la Baga y, passat Santa Llucaya, descobriren, dins de sa ombrívola frau, el punxegut cloquer d'Err tot encaputxat de blanch, y més amunt encara, el de Sallagosa...

Oller, N. (1906): *Pilar Prim*, pàg. 100

Realment, cabeques i mussols no s'han de mirar de massa a prop. S'han criat per poblar els campanar deserts i els contes d'altre temps.

Pons, J.S. (1973): *El llibre de les set sivelles*, pàg. 84

Funera plango, fulgura frango, sabbata pango, excito lentos, dissipo ventos, paco cruentos.

O sia: Plori els morts, trenqui la força dels llamps, anunciï les festes, desperti els mandrosos, dissipï els vents, aplaqui els sanguinaris.

Inscripció en una campana medieval (Aurea dicta, 2008)

Ab oste maligno, a malo, ab omni morborum, ab omni adversitate et fulgure et tempestate nos defensat.

Inscripció a la campana de Cornellà de Conflent.

En sortir del poble sentiü tocar hores: les quatre de la tarda. Aquestes campanes, generalment esquerdades, dels rellotges de les parròquies, no van mai a l'hora exacta (...). La tarda de setembre es presenta davant dels vostres ulls amb tota la seva precisió i tota la seva magnificència (...) i així Fermí feia un barrejat de les hores astronòmiques amb el servei eclesiàstic del campanar: tocava a missa matinal, les dotze i l'àngelus de l'hora baixa, a part de trillejar quan hi havia un bateig i tocar a morts i tocar tots els tocs de campana...

Pla, J. (2018): *Els pagesos* pàg. 31

Jo us dic que no hi ha animal més bon minyó i més amic nostre que l'òliba. Passa tot el sant dia

amagadeta sota una teulada. El campanar de l'església és el lloc que li agrada més del poble. S'està allí arrupideta sentint el batall de les campanes, el vol dels coloms i el xiular del vent, i no es mou ni es capfica per res. Quan s'ha post el sol, surt a prendre la fresca. Aleshores veureu que aquelles grans ales blanques, sense fer gota de soroll, planen pels voltants de l'església i del cementiri, i l'òliba se'n va de dret cap a les hortes, voltant per les taules de mongeteres i per sota els arbres fruiters a cercar el seu aliment i a veillar per les nostres collites. Les òlibes volten tota la nit. Se les veu al clar de lluna, argentades i silencioses, deixant anar aquell xiulet tant trist que s'ha de confessar que fa una certa por.

De Sagarra, J.M. (1977): *Els ocells amics*, pàg. 92

Era l'hora blava de l' "Àngelus" cerdà. L'hora que tota la Cerdanya es posava a vibrar amb els arpegis dels campanarets que des de segles modulaven la salutació angèlica.

Gay de Montellà, R. (1964): *La Cerdanya*, pàg. 128

En aquell instant les campanes van començar a tocar l'Avemaria del llostre (...).Ella es pensava que les campanes tocaven per saludar-la, i tocaven a sometent.

Cerdà, J.P. (1977): *Contalles de Cerdanya*, pàg. 44

L'arribada de peix a les poblacions interiors era anunciada amb un toc de campana especial, qualificat de toc de peix, que feia acudir a la plaça totes les mestresses de casa.

Amades, J. (1982): *Costumari català*.

Sur le territoire des paroisses rurales, tout comme il était de "bons saints" guérisseurs, existaient des saints faiseurs de pluie et de beau temps, de ces saints "pleurards", associés à des "bonnes fontaines", auxquels on attribuait le pouvoir de faire venir la pluie. Le plus célèbre d'entre eux était saint Médard. La légende voulait voir en lui un marchand de parapluies (...).Pour se garder d'une forte pluie, d'un orage et surtout de la grêle, il était un autre préservatif: les cloches de la paroisse. Beaucoup d'entre elles portaient une inscription indiquant qu'elles protégeaient de la pluie et des tempêtes. Quand la catastrophe menaçait, on sonnait afin de faire fuir la nuée et de la diriger vers les paroisses voisines; d'où un nombre de troubles et de guerres villageoises dont je me suis efforcé de dresser le répertoire.

Corbin, A. (2013): *Histoire buissonnière de la pluie*, pàg. 57-64

Autre silence saisissant dans les manifestations du culte catholique: celui des cloches entre le Vendredi saint et le jour de Pâques. Nombre de témoignages attestent l'émotion qu'il crée, tout comme celle produite par le fracàs qui annonce la Résurrection.

Corbin, A. (2016): *Histoire du silence*, pàg. 84

"Jo Çatorr campaner lliurarà al venerable mestre Guillem de Joverre, ardiaca d'Aristot, per Tots Sants, una campana bona (cimbalum bonum et sincerum) de 156 lliures de coure, per a l'església de Mucer, i per a la qual li ha de lliurar 18 diners melgoresos per lliura de coure. Reconeix haver rebut el preu de 145 lliures de coure i les 11 restants li seran lliurades a la recepció de la campana."

De Castellet, L. & Vilarrúbias, D. (2019): *El campaner Joan de la Tor (segles XIII-XIV) a partir d'una campana de Músser in Era*, revista cerdana de recerca, pàg.177.

¿I a dalt del campanar? Allà sí que la ventada embogida rugeix i xiula! Al dalt al campanar, on és lliure de passar i repassar entre una infinitat d'espitlleres i arcs esveltts, i cargolar-se i retorçar-se per l'escala vertiginosa, i fer giravoltar el penell entre grinyols, i fer trontollar i estremir-se el campanar mateix! (...).

Eren unes campanes velles, ja us ho dic jo. Uns bisbes les havien batejat molts segles enrere; tants, que no es tenia memòria del temps que feia que se n'havia perdut la partida de baptisme i ningú sabia quin nom tenien.

Dickens, C. (2009): *Les campanes (dins Tots els contes de Nadal)*.

Une telle recherche accrédite l'estimation globale, la plus communément avancée au XIXe siècle, selon laquelle 100000 cloches-acrochées dans 60000 clochers- auraient été fondues durant la Révolution.

Corbin, A. (1994): *Les Cloches de la Terre*, pàg. 49

Le 26 messidor an II (14 juillet 1794), le Comité de Salut public ordonne aux municipalités de livrer la grosse cloche de leur église lorsque la petite suffit aux usages civils.

Corbin, A. (1994): *Les Cloches de la Terre*, pàg. 36

Bibliografia

- Agelet, A. (1999): *Estudis d'etnobotànica farmacèutica al Pallars*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- Agustí, M. (1988): *Llibre del secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Editorial Alta Fulla. Barcelona. (pr. ed. 1617)
- Alavedra, J. (1970): *El fet del dia d'ahir i d'avui*. Editorial Selecta, Barcelona.
- Alcover, A.M., Moll, F.de B., Sanchis, M., Moll, A. (1930-1962): *Diccionari català-valencià- balear*. Editorial Moll. Palma.
- Alcover, A.M. (2013): *Aplec de rondalles mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Editorial Moll. Mallorca (primera edició 1880).
- Amades, J. (1969): *Folklore de Catalunya (Costums i creences)*. Editorial Selecta. Barcelona.
- Amades, J. (1982): *Números maravillosos*. Editorial Selecta. Barcelona.
- Amades, J. (2004): *Les campanes*. Edicions El Mèdol. Tarragona.
- Amades, J.(2008): *Oracioner i refranyer mèdics*. Altafulla. Barcelona (primera edició 1935).
- Amades, J. (1983): *Costumari català*. Salvat. Barcelona.
- Anònim (1994): *Contes de Cerdanya*. Amics de Cerdanya. Puigcerdà.
- Ausseil, L. (1986.): *Les fondeurs de cloches en Roussillon du XIVème au XIXème siècle*(BIB9902). Conflent 139-140. Perpinyà.
- Bécquer, G.A.(1964): *Leyendas*. Editorial Mateu. Barcelona. (Primera edició 1860).
- Belenguer, E., Dantí, J., Gual, V.(1999): *La comunitat pagesa catalana a través dels documents (1349-1871)*. Episodis de la història. R. Dalmau, editor. Barcelona
- Blanché i Vergés, C. (2007): *Biodiversitat i salut. La salut de la biodiversitat*. Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya. Barcelona.
- Bolòs, J. (2000): *Catalunya medieval*. Pòrtic. Barcelona.
- Bolòs, J. & Hurtado, V. (2015): *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga*. Rafael Dalmau, Editor. Barcelona
- Bolòs, O. de, Vigo, J., Masalles, R.M. & Ninot, J.M. (2005): *Flora manual dels Països Catalans*. Pòrtic. Barcelona.

- Bonet, M.À. (2006): Plantes, remeis i cultura popular del Montseny. Brau. Granollers.
- Bosch de la Trinxeria, C. (1978): Records d'un excursionista. Editorial Selecta (Primera edició 1887).
- Brousse, E. (1987): La Cerdagne française. A. S Productions. (Primera edició 1896).
- Cambras, T. i Díez, A. (2014): Els ritmes de la vida. Com la cronobiologia ens ajuda a viure millor. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- Cavanilles, A.J. (1997): Las observaciones de Cavanilles. 200 años después. Fundación Bancaja. València.
- Cerdà, J.P. (1977): Contalles de Cerdanya. Col·lecció Sant Joan i barres. Perpinyà.
- Climent, D. & Zurriaga, F.(2012): Herbari. Viure amb les plantes. Monografies Mètode. València.
- Conill (1938): Botanique catalane pratique. Impremmerie catalane J. Comet. Perpinyà.
- Corbin, A.(2018): Histoire du silence. Flammarion.
- Corbin, A. (1994): Les Cloches de la Terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe. siècle. Flammarion.
- Corbin, A. (2013): Histoire buissonnière de la pluie. Flammarion.
- Coromines, J.(1980): Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Curial edicions. Barcelona.
- Costa i Savoia, E. (1987): Viatges amb els pastors transhumants. Montblanc-Martín. Barcelona.
- Culla, J. (2019): La història viscuda. Raval Edicions SLU, Pòrtic. Barcelona.
- De Camps i Arboix, J. (1969): Història de l'agricultura catalana. Editorial Tàber. Barcelona.
- De Sagarra, J.M. (1977): Els ocells amics. Editorial Juventud. Barcelona. (Primera edició 1947).
- De Castellet, L. & Vilarrúbias, D. (2019): El campaner Joan de la Tor (segles XIII-XIV) a partir d'una campana de Músser in Era, revista cerdana de recerca. Edicions Salòria S.L. Puigcerdà
- Dickens, C. (1965): Una cançó nadalenca. Editorial Selecta. Barcelona. (Primera edició 1843).
- Dickens, C.(2009): Les campanes. La Magrana. Barcelona (primera edició 1844).
- Diversos autors (2019): Calendari Cerdà 2020. Amics de Cerdanya. Puigcerdà.
- Diversos autors (2019): Calendari dels brillants 2020. Edicions del Calendari dels brillants. Benissa.
- Diversos autors (2019): Calendari dels pagesos 2020. Publicacions Tomàs. St. Cugat del Vallès.
- Diversos autors (2019): Calendari Porrerenc 2020. Fronteres CB. Porreres.
- Diversos autors (2019): Calendari Terra nostra 2020. Edicions Terra nostra. Codalet.
- Diversos autors (2018): Calendari tradicional del pagès (...) fra Ramon dels Pirineus. L'ermità 2019. Edicions Morera, SL. Barcelona.
- Espinàs, J.M. (1991): A peu per l'Alt Maestrat. Edicions la campana. Barcelona.
- Ferrer Ginard, A. (1993): Rondaies de Menorca. Edicions Nura. Menorca.
- Font Quer, P. (1961): Plantas medicinales: el Dioscórides renovado. Editorial labor. Barcelona.
- Fuster, J. (1991): Diccionari per a ociosos. Edicions 62. Barcelona.
- Fuster, J. (1991): L'home, mesura de totes les coses. Edicions 62. Barcelona.
- Fuster, J. (1999): El pas de l'any. Impremta de Lluís Palàcios. Sueca
- Gay de Montellà, R. (1931): La Cerdanya a començaments de segle. Edicions Ceretània. Puigcerdà
- Gay de Montellà, R. (1964): La Cerdanya. Editorial Selecta. Barcelona.

- Gomis, C. (1983): Dites i traïcions populars referents a les plantes. Montblanc-Martín. Barcelona
- Gomis, C. (1999): La lluna segons lo poble. Altafulla. Barcelona. (primera edició 1912)
- Gomis, C. (1998): Meteorologia i agricultura populars. Altafulla.Barcelona.
- Griera, A.(1969): Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya. Ediciones Poligrafa, S.A. Barcelona.
- Masclans, F. (1999): Guia per a conèixer els arbres. . Editorial Montblanc Martin. Granollers-Barcelona
- Masclans, F. (1981): Els noms de les plantes als Països Catalans. Editorial Montblanc Martin. Granollers-Barcelona
- Molins Pons, M.R. (2011): La cuina de Cerdanya. Farell Editors. St. Vicenç de Castell.
- Mulet, L. (1990): Aportaciones al conocimiento etnobotánico de la provincia de Castellón. Tesi doctoral. Universitat de València.
- Muntané Bartra, J. (1991): Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Muntané Bartra, J. (2005): Etnobotànica, etnofarmàcia i tradicions populars de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent). Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Muntané Bartra, J, Muntané Manaut, J. & Muntané Manaut, N. (2009): Tradicions, costums i creences de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent). Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà.
- Muntané Bartra, J, Muntané Manaut, J. & Muntané Manaut, N. (2010): La casa, la feina, la vida quotidiana de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent). Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà.
- Oller, N. (1979): “Viva” Espanya. Dins Figura i paisatge, dins Contes. LMOLC, Edicions 62 i “la Caixa”. Barcelona (edició original 1897).
- Oller, N.(1906): Pilar Prim. Il·lustració Catalana. Barcelona.
- Pla, J. (2004): Les hores. Edicions Destino. Barcelona (Primera edició 1971).
- Pla, J. (2018): Els pagesos. Edicions Destino. Barcelona. (Primera edició 1952).
- Pons, J.S. (1973): Llibre de les set sivelles. Editorial Selecta. Barcelona (Primera edició 1956).
- Puig, P. (2018): Què és la matemàtica de la història? in Sapiens número 197. Barcelona.
- Reinberg, A. (1989): Les rythmes biològiques. Presses Universitaires de France. París.
- Romeu, J. (1993): La nit de Sant Joan. Altafulla.Barcelona.
- Ruyra, J. (1982): Obres completes. Editorial Selecta. Barcelona (Primera edició 1949).
- Semproniana (2011): La cuina tradicional de Cerdanya. Garsineu edicions. Tremp.
- Shakespeare, W. (1979): Un somni de nit de Sant Joan. Publicacions de l'Institut del teatre. Bruguera. Barcelona.
- Solé Sabarís, L. (1951): Los Pirineos. El medio y el hombre. Editorial Alberto Martín. Barcelona
- Thoreau, H.D. (2019): Walden o la vida als boscos. Símbol editors. St. Cugat del Vallès.
- Torras i Bages, J. (1988): La pagesia cristiana in Obres completes volum V. P.A.M, Montserrat (Primera edició 1903).
- Torrents i Buxó, J. (2012): Eines i feines de pagès. Tesi doctoral. U.B.

- Vallès, J. et al. (2014): Noms de plantes: Corpus de fitonímia catalana. TERMCAT. Barcelona.
- Vallès Xirau, J.(2019): Etnobotànica: persones, plantes, cultura i benestar. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- Vall-llobera, F. (s.d.): La immigració occitana a Catalunya de la fi del segle XV al començament del XVIII.
- Verne, J. (1977): Voyage au centre de la Terre. Jean de Bonnot. París. (primera edició 1864).
- Vigo, S. & Puig, X. (1999): La Cerdanya de finals de segle XVIII vista per Francisco de Zamora. Garsineu edicions. Tremp.
- Verdaguer, J. (1979/1886): Canigó. Edicions 62. Barcelona (primera edició 1886).
- Vicens i Vives, J (1969): Notícia de Catalunya. Edicions Destino. Barcelona.
- Vigo, S. i Puig, X. (1999): La Cerdanya de finals de segle XVIII vista per Francisco de Zamora. Garsineu edicions. Tremp.
- Vila, P. (1926): La Cerdanya. Editorial Barcino. Barcelona.
- Vilà, J. (1973): El món rural a Catalunya. Curial. Barcelona.
- Vilarrassa, J.M. (2009): Santas y santos sanadores. Historia, leyenda, gozos. Editorial Mediterrània. Barcelona.
- Vilarrasa i Vall, S. (1981) La vida dels pastors. Impremta Maideu. Ripoll.
- Violant R. (1986): El Pirineo español. Alta Fulla. Barcelona.
- Violant, R.(1996): La joguina tradicional. Altafulla. Barcelona.
- Ylla-Català, M. (1995): Les plantes en la Bíblia. Editorial Claret. Barcelona.

Il·lustracions

- N.1 Coderch, Narcís: Portalada del Monestir de Ripoll (detall). Al·legoria del mes de juliol, pàg.14
- N.2 Carbonell, Joaquim (Calendari Cerdà): La portalada i l'era, pàg. 15
- N.3 Junceda, Joan G. (Les memorables aventures d'en Roc Gentil): El mas, pàg. 20
- N.4 Col·lecció Martí Solé i Irla, Pagès de Bellver dallant, pàg. 22
- N.5 Vayreda, J. i M.: Les bugaderes, pàg. 25
- N.6 Borrell, Joaquim: Un parell llaurant a Bolvir, pàg. 28
- N.7 Agustí, Miquel: Fragment de Casa rústica i pastoril, pàg.29
- N.8 Costumari català: La lluna, pàg. 40
- N.9 Carbonell, J. (Tradicions, costums i creences): La llenya, pàg. 46
- N.10 Millet, Jean-François: Les espigolaires, pàg. 49
- N.11 Opisso, Ricard (Calendari del pagès): Foc a terra a l'hivern, pàg.50
- N.12 Carbonell, Joaquim (Eines i feines): Matança del porc, pàg 53
- N.13 Carbonell, Joaquim (Eines i feines): L'escloper, pàg 61
- N.14 Sierra-Ràfols, E.: El sabuquer, pàg. 72
- N.15 Opisso, Ricard (Calendari del pagès): Pluja de primavera, pàg. 73
- N.16 Sunyer i Miró, Joaquim. El mas: la casa, els prats i camps. L'hort i el bestiar, pàg. 84
- N.17 Carbonell, J. (Tradicions, costums i creences): L'arc de Sant Martí, pàg. 85
- N.18 Carbonell, Joaquim (Eines i feines): Foc de Sant Joan, pàg. 88
- N.19 Carbonell, Joaquim (Eines i feines): Segant, pàg. 101

- N.20 Carbonell, Joaquim (Eines i feines): Collint trumfes, pàg. 103
- N.21 Col·lecció Martí Solé : Goigs de St. Cosme i St. Damià i N.S. del Remei, pàg. 107
- N.22 Opisso, Ricard (Calendari del pagès): Rufacada de Sant Miquel, pag.109
- N.23 Carbonell, Joaquim (Tradicions, costums i creences): El campanar, pàg. 116
- N.24 Calendari dels pagesos 2020 i Calendari Cerdà 2020, Calendari dels brillants i Calendari Terra Nostra, pàg. 122
- N.25 Coderch, Narcís: Portalada del Monestir de Ripoll (detall). Al·legoria del mes d'octubre, pàg. 124

Agraïments i autorització

A tots els informants, la saviesa dels quals hai intentat, tan bé com hai pogut, traspasar en aquest discurs.

Calendari del pagès, il·lustracions 11, 15, 22

Joaquim Carbonell (Calendari Cerdà), il·lustració 2

Joaquim Carbonell (Eines i feines), il·lustracions 12, 13, 18, 19, 20

Joaquim Carbonell (Tradicions, costums i creences), il·lustracions 9, 17, 23

Narcís Coderch: il·lustracions 1 i 25

Josep Elias, suport informàtic

Hereus de Joan G. Junceda, il·lustració 3

Col·lecció Martí Solé i Irla, pagès de Bellver dallant, il·lustració 4

Col·lecció Martí Solé i Irla, Goigs de St. Cosme i St. Damià i N.S. del Remei il·lustració 21

Any 18 de l'Almanac del cordill
Any 27 del Calendari Porrerenc
Any 33 del Calendari dels Brillants
Any 41 del Calendari Cerdà
Any 55 del Calendari Terra Nostra
Any 145 del Calendari de l'Ermità
Any 159 del Calendari dels pagesos
Any 225 del Calendari Republicà francès
Any 437 del Calendari Gregorià

Acabat d'imprimir el dia de Sant Martí

